

Braun László, Csernicskó István és Molnár József

Magyar anyanyelvű
cigányok/romák
Kárpátalján

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

**Braun László
Cserniczkó István
Molnár József**

Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján

**PoliPrint Kft.
Ungvár, 2010**

Угорськомовні цигани/роми Закарпаття. / Браун Л., Черничко С., Молнар Й. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. – 118 с. (угорською мовою).

ISBN: _____

Цигани (роми) внаслідок демографічних чинників складають все більшу частку населення як на Закарпатті, так і по Україні та у всьому центральноевропейському регіоні. Значна частина закарпатських ромів у якості рідної мови користуються угорською. У видання розкриті головні особливості згаданої етнічної групи на Закарпатті, в тому числі, їх справжню кількість, частку, розселення, освітні умови, відношення до них представників інших національностей, наявність цільових програм в окремих громадських організацій щодо інтеграції ромського населення. Рекомендовано для спеціалістів етнографів, географів, мовознавців, суспільствознавців, політиків, а також для широкого кола читачів.

**A kézirat elkészítését az MTA Határon Túli Magyar Tudományos
Ösztöndíjprogram támogatása tette lehetővé
(szerződés száma: 2008/B/21/cs).**

A kötet megjelenését támogatta a:

Fotók:

Lőrinc Anna (első borító, címlap, 9., 48. [lent], 51., 63., 96. old.), *Márku Anita* (hátsó borító, 61. old.), *Bátyi Szilvia* (48. [fent], 106. old.), *Molnár Anita* (8. old.) és *Csernicskó István* (94. old.).

Tartalom

1. BEVEZETÉS	7
2. A KÁRPÁTALJAI ROMÁK DEMOGRÁFIAI HELYZETE .9	
2.1. EURÓPA ÉS A KÁRPÁT-MEDENCE ROMA NÉPESSÉGE.....	9
2.2. ROMÁK UKRAJNÁBAN.....	12
2.3. A KÁRPÁTALJAI CIGÁNYOK/ROMÁK SZÁMA ÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE	17
3. KÉPZÉS, OKTATÁS.....	52
3.1. CIGÁNYOK: TÁRSADALMI, SZOCIÁLIS VAGY OKTATÁSI PROBLÉMA?	52
3.2. A CIGÁNYOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR ISKOLÁK RENDSZERÉBEN	58
3.3. CIGÁNY/ROMA TANULÓK ÉS OKTATÁSUK KÖRÜLMÉNYEI	79
4. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TÁRSADALMI SZERVEZETEK, EGYHÁZAK ROMA PROGRAMJAIRÓL	92
5. A CIGÁNYOKHOZ FÜZŐDŐ VISZONY	95
6. ÖSSZEFOGLALÁS	107
7. IRODALOM	112

1. Bevezetés

Demográfusok, népességföldrajzi szakemberek, politikusok és felelős értelmiségiek egyaránt gyakran foglalkoznak a magyarság népességszámának fogyásával. A Kárpát-medence magyar népessége körében valóban kisebb-nagyobb csökkenést regisztráltak a legutóbbi népszámlálások a régió valamennyi államában (1. táblázat).

1. táblázat. A kárpát-medencei magyar kisebbségek lélekszámának változása a két utolsó népszámlálás között¹

Ország	Magyarok száma (1989–1992)	Magyarok száma (2001–2002)	A lélekszám változása (fő)	A lélekszám változása (%)
Szlovákia	567 296	520 528	-46 768	-8,2
Románia	1 624 959	1 434 377	-190 582	-11,7
Szerbia	343 942	293 299	-50 643	-14,7
Horvátország	22 355	16 595	-5760	-25,8
Szlovénia	8503	6243	-2260	-26,6
Ukrajna	163 111	156 566	-6545	-4,0

A magyar nemzetiségűek számának csökkenésével párhuzamosan válik egyre kevesebbé azok száma is, akik a magyar nyelvet beszélik anyanyelvként; annak ellenére is, hogy Magyarország területén az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségek egy része magyar anyanyelvűvé vált az elmúlt évszázad(ok)ban, illetve folyamatosan előrehaladó a nyelvcsere (lásd Bartha 2007, Borbély 2001, 2007).

A magyar anyanyelvűek számának folyamatos csökkenése ellenére meglehetősen kevés figyelem jut egy olyan, etnikai jegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó csoportra, amely a Kárpát-medence valamennyi államában jelen van: a magyar anyanyelvű cigányokra/romákra.² A jelen munka célja, hogy be-

¹ Molnár–Molnár D. 2010: 17 alapján. Lásd még Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010: 72–75.

² Kárpátalján – miként Magyarországon és más határon túli régiókban is – vannak, akik romának, és vannak, akik cigánynak vallják magukat, s vannak mindkét etnonimát elfogadók is. Ezért köte-tünkben cigány/roma közösségekről beszélünk, illetve a cigány és roma etnonimát szinonimaként használjuk.

mutassa a kárpátaljai cigány/roma, illetve magyar anyanyelvű cigány/roma népesség vonatkozásában:

- a) abszolút számukat;
- b) arányukat a magyar anyanyelvű lakosságon belül;
- c) szerepüket a magyar tannyelvű iskolai hálózat hosszú távú fenntartásában, különösen a kistelepüléseken;
- d) rendelkeznek-e saját oktatási intézményekkel, s ha igen, akkor milyenekkel (szegregált vagy integrált oktatási forma, tannyelv, pedagógusok, infrastrukturális felszereltség);
- e) vannak-e a helyi kisebbségi magyar társadalmi, politikai, kulturális és/vagy egyházi szervezeteknek, intézményeknek roma programjai, s ezeknek milyen vetületei vannak a magyar anyanyelvű cigánysággal kapcsolatban;
- f) a kárpátaljai magyar közösség viszonyulását a (magyar anyanyelvű) cigány közösséghez.

A kötet elsődleges célja, hogy a kérdés felvetésével, felvázolásával felhívja a figyelmet egy mindeztidáig talán kevés reflektorfényt kapott problémakör összetettségére, különböző oldalaira.

Cigány/roma nő hagyományos népviseletben

2. A kárpátaljai romák demográfiai helyzete

2.1. Európa és a Kárpát-medence roma népessége

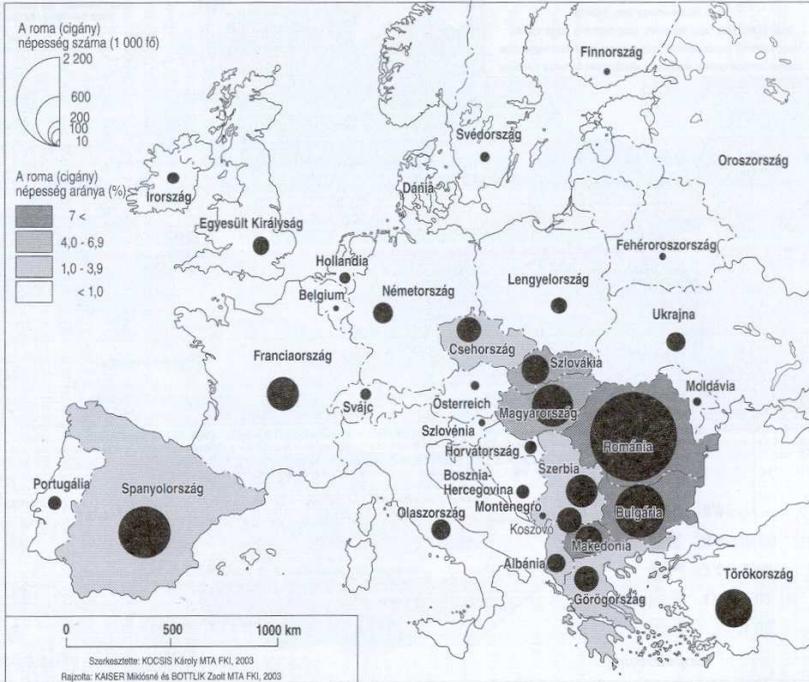
Európa és a Kárpát-medence cigány/roma népességének pontos számáról nincsenek megbízható adataink. Saját államisággal nem rendelkező, hátrányos helyzetű kisebbségként a legtöbb európai országban jóval alacsonyabb létszámban jelennek meg a népszámlálási adatokban, mint amilyenre valós számukat becsülik a szakemberek. Különböző adatok szerint Európában a legnagyobb számban Romániában, Spanyolországban, Bulgáriában, Magyarországon és Törökországban élnek romák (1. ábra).

Kocsis Károly (2003) becslése szerint a világ roma népességének közel egyharmada él a Kárpát-medencében. A 21. század elején a régió államainak népszámlálásai során csaknem 600 ezer fő vallotta magát cigánynak, ami az összlakosság két százaléka. Kocsis ugyanakkor a romák számát ennél jóval magasabbra, kb. 2,6 millióra, azaz közel 9%-osra becsüli a Kárpát-medencében. Ezzel a romák a magyarok (39,7%), a románok (18,5%), szlovákok (16%) és a horvátok (9,6%) után a Kárpát-medencében a legjelentősebb etnikumok közé tartoznak (lásd Cseresnyési 2004: 161; 2. ábra).

Roma tanulók egy kárpátaljai iskolában

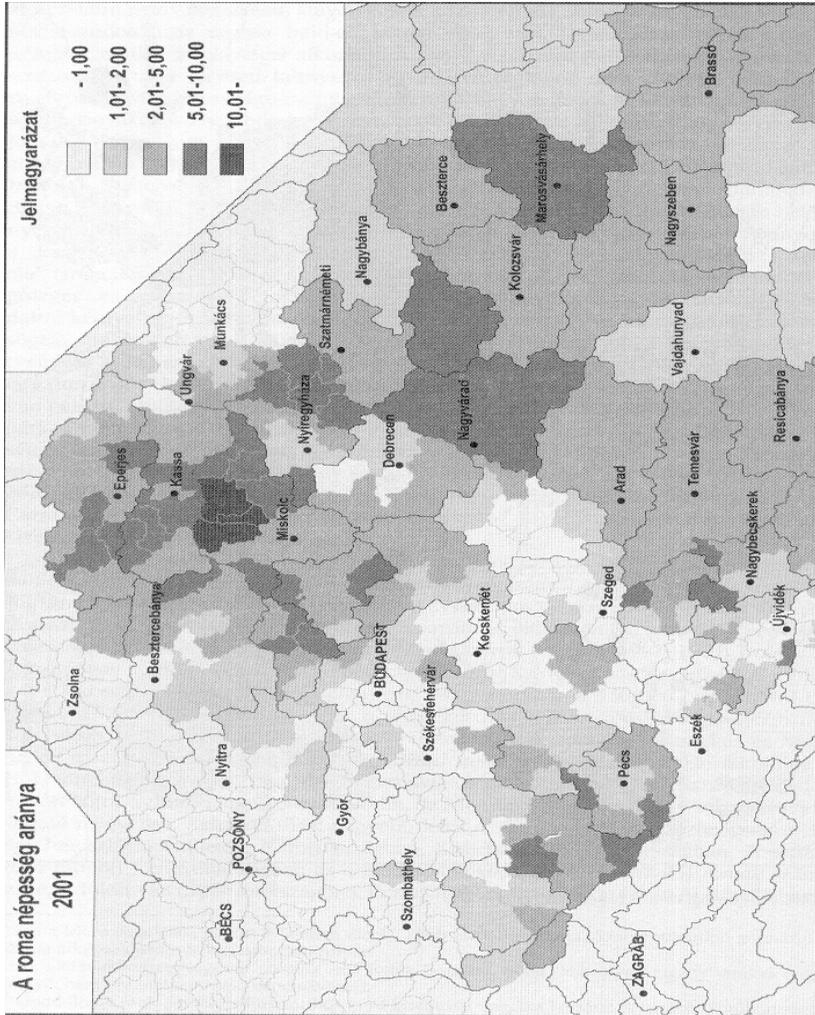
1. ábra. Az európai romák (cigányok) elterjedése
(Cseresnyési 2004: 159)

Bár a Kárpát-medencei magyar közösségek vonatkozásában az egyik leginkább kutatott kérdések közé tartoznak a demográfiai és az identitáskutatások, arra az egyáltalán nem lényegtelen kérdésre nincs pontos válaszunk, hogy mekkora aránya lehet a magyarországi, illetve kisebbségi magyar közösségeken belül a magukat magyarnak identifikáló (vagy magyar kötődéssel is rendelkező) cigányok/romák száma és aránya, illetve hogy a magyart anyanyelv-ként beszélők között milyen nagyságrendet képviselnek a cigány/roma származásúak. Szociológiai kutatások alapján feltételezhető, hogy a magyarországi romák kb. 87%-a magyar anyanyelvű (Kemény 1999, Kemény–Janky 2003, Szalai 2007: 38). Becslések szerint Romániában a magyar anyanyelvűeknek közel 10%-a,

Szlovákiában 13%-a lehet cigány/roma (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010, Csete–Papp–Setényi 2010).

2. ábra. A romák (cigányok) a Kárpát-medencében
(Cseresnyési 2004: 160)

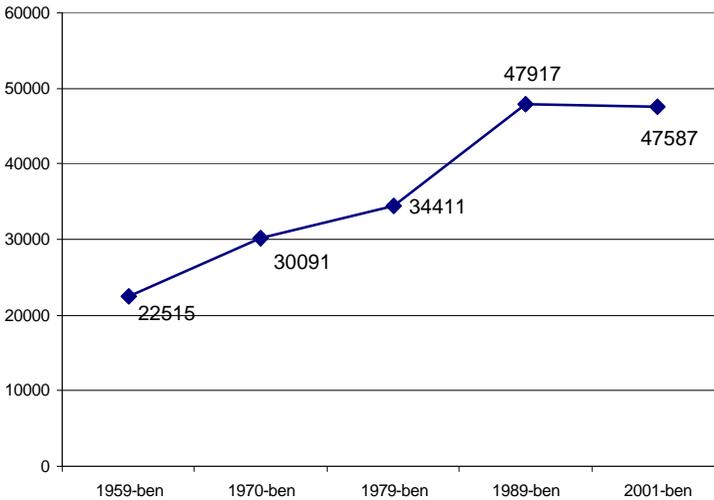

2.2. Romák Ukrajnában

Sajátos helyzete van Ukrajnában a cigány/roma kisebbségi közösségnek. A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Ám különböző becslések szerint számuk a regisztrálnál jóval nagyobb, közel 200 ezer.³

Amint az a 2. táblázatból és a 3. ábrán látható, számuk és arányuk 1959 és 1989 között fokozatosan emelkedett, majd abszolút számuk 1989-hez képest 2001-ben némileg (330 fővel) csökkent, ám arányuk (az összlakosság számának jelentős visszaesése következtében) tovább emelkedett.

3. ábra. A cigány nemzetiségűek száma Ukrajnában az 1959., 1970., 1979., 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján

³ Вісник етнополітики № 6. 2004. május 27. – június 15. Megtalálható az alábbi internetes címen: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/bulet/en/06.php>

2. táblázat. Ukrajna lakosságának nemzetiségi összetétele (1959–2001)
 Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/01.pdf>

Nemzetiség	1959			1970			1979			1989			2001		
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
Összesen	41869046	100	47126517	100	49609333	100	51452034	100	48240902	100	48240902	100	48240902	100	
Ukránok	32 158 493	76,81	35283857	74,87	36488951	73,55	37419053	72,73	37541693	77,82	37541693	77,82	37541693	77,82	
Oroszok	7090813	16,94	9126331	19,37	10471602	21,11	11355582	22,07	8334141	17,28	8334141	17,28	8334141	17,28	
Beloruszok	290 890	0,69	385 847	0,82	406 098	0,82	440 045	0,86	275 763	0,57	275 763	0,57	275 763	0,57	
Moldávok	241 650	0,58	265 902	0,56	293 576	0,59	324 525	0,63	258 619	0,54	258 619	0,54	258 619	0,54	
Krími tatárok	nincs adat	–	3554	0,01	6636	0,01	46 807	0,09	248 193	0,51	248 193	0,51	248 193	0,51	
Bolgárok	219 409	0,52	234 390	0,5	238 217	0,48	233 800	0,45	204 574	0,42	204 574	0,42	204 574	0,42	
Magyarok	149 229	0,36	157 731	0,33	164 373	0,33	163 111	0,32	156 566	0,32	156 566	0,32	156 566	0,32	
Románok	100 863	0,24	112 141	0,24	121 795	0,25	134 825	0,26	150 989	0,31	150 989	0,31	150 989	0,31	
Lengyelek	363 297	0,87	295 107	0,63	258 309	0,52	219 179	0,43	144 130	0,3	144 130	0,3	144 130	0,3	
Zsidók	840 311	2,01	775 993	1,65	632 610	1,28	486 326	0,95	103 591	0,21	103 591	0,21	103 591	0,21	
Görögök	104 359	0,25	106 909	0,23	104 091	0,21	98 594	0,19	91 548	0,19	91 548	0,19	91 548	0,19	
Cigányok	22 515	0,05	30 091	0,06	34 411	0,07	47 917	0,09	47 587	0,1	47 587	0,1	47 587	0,1	
Németek	23 243	0,06	29 871	0,06	34 139	0,07	37 849	0,07	33 302	0,07	33 302	0,07	33 302	0,07	
Gagauzok	23 530	0,06	26 464	0,06	29 398	0,06	31 967	0,06	31 923	0,07	31 923	0,07	31 923	0,07	
Szlovákok	13 991	0,03	10 204	0,02	8744	0,02	7943	0,02	6397	0,01	6397	0,01	6397	0,01	
Egyebek	226 453	0,53	282 125	0,59	316 383	0,63	404 511	0,80	611 886	1,27	611 886	1,27	611 886	1,27	

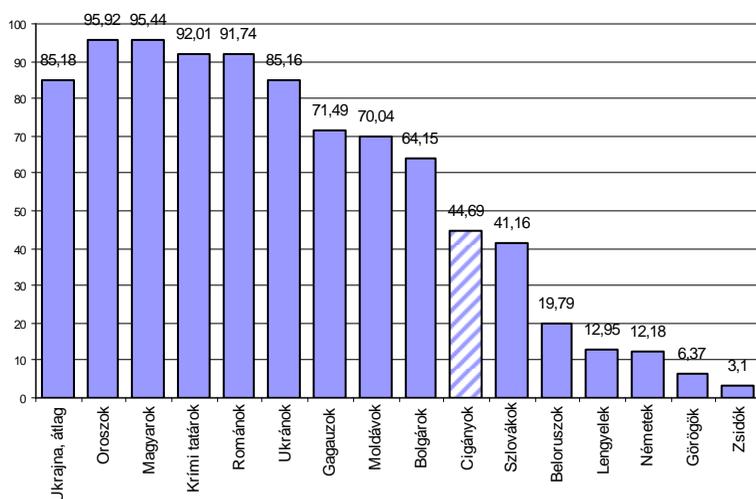
Csaknem 45%-uk anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; ennek ellenére nyelvüket Ukrajnában nem védi a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája (European Charter for Regional or Minority Languages; lásd Navrocka–Ádám 2006). A Karta ratifikációjáról szóló ukrainai törvény (elfogadásának dátuma: 2003. május 15., száma: 802-IV) ugyanis mindössze az alábbi 13 nemzeti kisebbségi közösség nyelvét vonja a nemzetközi dokumentum hatálya alá: belorusz, bolgár, gagauz, görög, zsidó, krími tatár, moldáv, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar (lásd Beregszászi–Cserniczkó 2004, 2007). Vagyis: annak ellenére, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai alapján az Ukrajnában élő cigány lakosság 44,7%-a (21 266 fő) a cigány nyelv valamely változatát tekinti anyanyelvének, a cigány nyelv(ek) nem élvezi(k) a Karta védelmét. Ez azért is érdekes, mert – amint a fenti felsorolásból kiderül – a nemzetközi dokumentum Ukrajna által ratifikált változata olyan nyelveket is a védelme alá von, mint például a moldáv (mely gyakorlatilag azonos a románnal) vagy a közelebb-ről meg nem határozott zsidó nyelv. Több ukrainai kisebbségi jogokat tárgyaló munka (pl. Beregszászi–Cserniczkó 2007, Majboroda és mtsai szerk. 2008) mellett Ukrajna Igazságügyi Minisztériumának 2006. május 10-én megfogalmazott jogi állásfoglalása a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ratifikációjáról szóló ukrainai törvény egyik legnagyobb hiányosságaként említi meg, hogy a Karta hatálya nem terjed ki többek között a roma nyelv(ek)re (lásd: <http://www.minjust.gov.ua/0/7477>).

A cigány nyelv(ek) kihagyása a Karta ratifikálásáról szóló törvényből demográfiai, statisztikai érvekkel sem indokolható. Ha megvizsgáljuk a 3. táblázatot és a 4. ábrát, látható, hogy a Karta hatálya alá eső 13 kisebbségi nyelv közül:

a) a lengyel, szlovák, német, görög és zsidó anyanyelvi beszélőinek száma kisebb Ukrajnában, mint azoké, akik a cigányt tekintik anyanyelvüknek;

b) a beloruszok, lengyelek, zsidók, görögök, németek és szlovákok körében kisebb azoknak az aránya, akiknél egybeesik a nemzetiség és az anyanyelv, mint a cigányok körében.

4. ábra. A nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajna különböző nemzetiségeinél
(a 2001. évi népszámlálás adatai alapján)⁴

4 <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf> (State Statistics Committee of Ukraine).

3. táblázat. Ukrajna lakossága anyanyelvi szerint a 2001. évi census adatai alapján
 Forrás: <http://www.unopd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

Nemzetiség	Összesen	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nemzetisége és anyanyelve nem azonos. Ebből anyanyelve:		Ukrán		Orosz		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	48240902	41093957	85,18	606 740	1,26	6279838	13,02	260 367	0,54		
Ukránok	37541693	31970728	85,16	-	-	5 544 729	14,77	26 236	0,07		
Oroszok	8334141	7993832	95,92	328 152	3,94	-	-	-	-	12 157	0,15
Beloruszok	275 763	54 573	19,79	48 202	17,48	172 251	62,46	737	0,27		
Moldávok	258 619	181 124	70,04	27 775	10,74	45 607	17,63	4113	1,59		
Kirimi tatárok	248 193	228 373	92,01	184	0,07	15 208	6,13	4428	1,78		
Bolgárok	204 574	131 237	64,15	10 277	5,02	62 067	30,34	993	0,49		
Magyarok	156 566	149 431	95,44	5367	3,43	1513	0,97	255	0,16		
Románok	150 989	138 522	91,74	9367	6,2	2297	1,52	803	0,53		
Lengyelek	144 130	18 660	12,95	102 268	70,96	22 495	15,61	707	0,49		
Zsidók	103 591	3213	3,1	13 924	13,44	85 964	82,98	490	0,47		
Görögök	91 548	5829	6,37	4359	4,76	80 992	88,47	368	0,4		
Gigányok	47 587	21 266	44,69	10 039	21,1	6378	13,4	9904	20,81		
Németek	33 302	4056	12,18	7360	22,1	21 549	64,71	337	1,01		
Gagauzok	31 923	22 822	71,49	1102	3,45	7232	22,65	767	2,4		
Szlovákok	6397	2633	41,16	2665	41,66	335	5,24	764	11,94		

Az ukrainai cigányok/romák 21,1%-a ukrán, 13,4%-a orosz, 20,8%-a egyéb anyanyelvű. A nem cigány, orosz vagy ukrán anyanyelvű romák között a legnagyobb a magyar anyanyelvű cigányok aránya. A nem cigány anyanyelvűek közül meglepően kevesen, mindössze 4189-en (8,8%) beszélnek cigányul a népszámlálás adatai szerint. Ukránul ellenben az ukrainai cigányok 39,7%-a, oroszul pedig 33,6%-a tud.

Az ukrainai cigányok/romák kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a kívülről sokak számára homogénnek látszó cigány/roma csoport nyelvileg, néprajzilag, szociológiailag, foglalkozási és szociális csoportok szerint, valamint kulturális értelemben egyaránt erősen tagolt közösség. Amikor tehát cigányokról/romákról beszélünk, figyelembe kell vennünk e népcsoport mikroközösségeinek erős differenciáltságát.

2.3. A kárpátaljai cigányok/romák száma és területi elhelyezkedése

A cigány/roma nemzetiségűek Ukrajnában mindössze két megyében: Kárpátalján (ahol az összlakosság 1,1%-át alkotják) és Odessza megyében (itt a régió lakosainak 0,1%-a roma) érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1%-os arányt. A 4. táblázatból látszik, hogy a 2001. évi census adatai szerint Kárpátalján 14 004 fő (a megye lakosainak 1,1%-a) vallotta magát cigány/roma nemzetiségűnek. Ez azt jelenti, hogy az ukrainai romák több mint negyede, illetve csaknem egyharmada (29,4%-a) egyetlen megyében, Kárpátalján él. Ezer ukrainai roma közül tehát 294 kárpátaljai lakos.

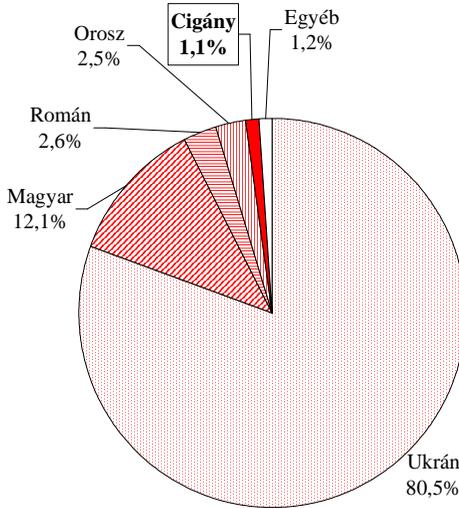
4. táblázat. Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1989. és 2001. évi népszámlálási adatok alapján⁵

Nemzetiség	Lélekszám		Arányuk a megye népességén belül		A 2001-es lélekszám az 1989-es %-ában
	1989	2001	1989	2001	
Ukránok	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
Magyarok	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
Románok	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
Oroszok	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
Cigányok	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
Szlovákok	7329	5695	0,6	0,5	77,7
Németek	3478	3582	0,3	0,3	103,0
Beloruszok	2521	1540	0,2	0,1	61,1
Egyebek	8756	5005	0,6	0,4	64,0
Összesen	1 245 618	1 254 614	100	100	100,7

A 2001-es összukrajnai népszámlálás megerősítette, hogy Kárpátalja népességének egyik alapvető vonása a soknemzetiségűség. A megyében az említett népszámlálás alkalmával összesen több mint 100 nemzetiség képviselőit vették számba (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c). Ám közülük csak öt aránya haladta meg az össznépességén belül az 1%-ot (5. ábra). A cigány/roma közösség, a teljes népességén belüli 1,1%-os arányával, az ukránok, a magyarok, a románok és az oroszok mögött az ötödik legszámosabb kárpátaljai nemzetiségnek bizonyult.

⁵ Molnár–Molnár D. 2005: 20.

5. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben

A cigányok/romák száma Kárpátalján 2001-re az előző, 1989-es népszámláláshoz képest majdnem kétezerrel nőtt, és elérte a 14 ezret. A 13 évre jutó (nem tévedés, ugyanis az 1989-es népszámlálást az év januárjában, míg a 2001-est az év decemberében tartották) 15,4%-os gyarapodás nem tükrözi maradéktalanul a természetes szaporulatuk ütemét. A lélekszámuk ugyanazt a bizonytalanságot tartalmazza, amit a magyarországi népszámlálások cigányságra vonatkozó eredményei: az önbevalláson alapuló felmérések alkalmával a romák jelentős része más nemzetiségűnek mondja magát. Így a cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart, egy másik jelentős hányada az ukránt nevezte meg nemzetiségéeként. Az előzőek aránya a határon túli magyarokról szóló magyarországi kedvezménytörvény hatására 2001-ben valószínűleg emelkedett. Ennek tulajdonítható, pél-

dául, a magyarság gyarapodása Munkácson, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben. De természetesen nincs sem alapunk, sem szándékunk kétségbe vonni senkinek a nemzeti identitás megválasztásához való jogát.

A fentiekkel összecsengő megállapításra jutott egy Kárpátalján közvetlenül az 1989-es népszámlálás után a statisztikai hivatal által végzett átfogó felmérés: ez 20 ezer cigány származású lakost talált a megyében, ugyanakkor a népszámlálás csupán 12,1 ezret írt össze (Jemec–Gyacsenko 1993).

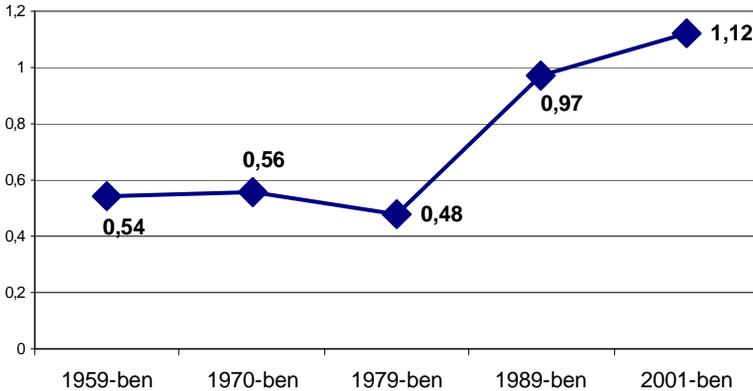
A magukat cigány nemzetiségűnek vallók száma és aránya (egyetlen kivételtől eltekintve: 1979-ben némi csökkenést regisztráltak) folyamatosan nő Kárpátalján a népszámlálási adatok mutatói alapján (5. táblázat és 6. ábra).

*5. táblázat. A magukat cigány nemzetiségűnek vallók abszolút száma Kárpátalján
(a népszámlálási adatok alapján)*

Népszámlálás	1959-ben	1970-ben	1979-ben	1989-ben	2001-ben
Cigány nemzetiségűek	4970	5902	5586	12 131	14 004

Számottevő eltérések figyelhetők meg az egyes nemzetiségek urbanizációs szintjében. Miközben Kárpátalja népességének többsége falvakban él (63,3%), vannak túlnyomórészt a városokban összpontosuló etnikai közösségek, mint például az oroszok. A cigányság körében szintén nagyobb a városlakók aránya a teljes népesség átlagánál: 2001-ben valamivel több mint a felük (51,0%) lakott városokban.

6. ábra. A magukat cigány nemzetiségűnek vallók százalékos aránya Kárpátalján
(a népszámlálási adatok alapján)

Lényeges különbségek mutatkoztak a kárpátaljai nemzetiségek lélekszámának változásában a falvakban és a városokban a két legutóbbi ukrainai népszámlálás között. A megállapítás vonatkozik az összlakosságra is, hisz a 13 év alatt a városi népesség száma több mint 9%-kal csökkent, miközben a falvaké 7% fölötti gyarapodást ért el. Az eltérésnek két fő oka volt:

a) a két népszámlálás között nyolc település minősítette vissza magát városi típusú településből faluvá, mert Ukrajnában falun valamivel olcsóbb a villanyáram (a városi típusú települések lakosságát a népszámlálások alkalmával a városi lakosságon belül tartják nyilván);

b) a falvak magasabb természetes szaporulata a tárgyidőszakban.

Meglepő, hogy a közismerten magas szaporulatú roma népesség száma is csökkent a városokban, míg a falvakban a magas szaporulattal sem indokolható mértékben, 49,7%-kal nőtt. Valószínűleg

núleg a nyilvántartásba vételük körüli bizonytalanság magyarázhatja a jelenséget. A városi cigányság fogyásának egyik tényezője lehetett, hogy a magyarországi kedvezménytörvény megszületése után több magyar anyanyelvű cigány vallotta magát magyarnak (például Munkácson).

Tekintsük át a cigányság eloszlását közigazgatási egységeként (6. táblázat)!

6. táblázat. A cigány népesség megoszlása Kárpátalján közigazgatási egységeként az 1989-es és a 2001-es népszámlálás eredményei alapján („–” – adathiány)⁶

Közigazgatási egység	A		Cigányok			
	népesség száma, 2001	száma, 1989	aránya, 1989	száma, 2001	aránya, 2001	számának változása, %
Beregszász v.	26 554	–*	3,2	1695	6,4	+76,4
Huszt város	31 864	–*	0,4	122	0,4	-3,9
Munkács város	81 637	2097	2,5	1130	1,4	-46,1
Ungvár város	115 568	1992	1,7	1705	1,5	-14,4
Beregszászi j.	54 062	2705*	3,2	2211	4,1	+26,8
Husztói járás	96 960	161*	–	1	0,0	–
Ilosvai járás	100 905	–	–	167	0,1	–
Munkácsi járás	101 443	1002	1,0	1314	1,3	+31,1
Nagybereznai j.	28 211	582	1,9	452	1,6	-22,3
Nagyszőlősi j.	117 957	928	0,8	920	0,8	-0,9
Ökörmezői j.	49 890	–	–	118	0,2	–
Perecsenyi j.	32 026	–	–	138	0,4	–
Rahói járás	90 945	–	–	163	0,2	–
Szolyvai járás	54 869	–	–	800	1,4	–
Técsői járás	171 850	–	–	45	0,0	–
Ungvári járás	74 399	2626	3,6	3022	4,1	+15,1
Volóci járás	25 474	–	–	1	0,0	–
Összesen	1 254 614	12 131	1,0	14 004	1,1	+15,4

* Beregszász és Huszt 1989-ben még nem voltak megyei alárendeltségű városok, így a csillaggal jelölt adataik a megfelelő járásokon belül szerepelnek.

⁶ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c, 2003d; Laver–Zilhalov 1991.

A romák Kárpátalján, hasonlóan Közép-Európa más régióihoz, szórványban élnek, arányuk 2001-ben egyik járásban vagy megyei alárendeltségű városban sem érte el a 10%-ot. A megyei átlagot meghaladó volt a részesedésük a síkvidéki közigazgatási egységek lakosságában. Ezek között is kiemelkedett Beregszász (a lakosság 6,4% volt cigány), továbbá a Beregszászi és az Ungvári járás (mindkettőben 4,1%; lásd 6. táblázat!). A hegyvidéki járások közül a népszámlálás csupán a Nagybereznaiban és a Szolyvaiban rögzített 1% fölötti cigányságot.

Ha a 2001-es népszámlálás romákra vonatkozó járási adatait összevetjük az 1989-es megfelelőekkel, újabb kételyeink támadhatnak ezen adatok megbízhatóságával kapcsolatosan. Hisz, miközben a vizsgált közösség természetes szaporulata az utóbbi évtizedekben töretlenül magas volt, a két népszámlálás alapján a számuk közigazgatási egységenként rendkívül változatosan alakult: helyenként több mint 76%-kal nőtt (Beregszász város, lásd 6. táblázat!), máshol 46%-ot meghaladó volt a fogyás (Munkács város, lásd ugyanott!). A migráció és az asszimiláció sem indokolhat ekkora szélsőségeket, maradt tehát az ingadozó önbevallás és az összeírások pontatlanságából adódó látszatasszimiláció feltételezése.

A települési bontású nemzetiségi népszámlálási adatokat Ukrajnában (régi szovjet beidegződést követve), sajnos, mindmáig nem tették közé, így ilyen adatokkal a kárpátaljai cigányságról sem rendelkezünk.

A 2001-es ukrajnai népszámlálás felmérte a népesség anyanyelvi összetételét, továbbá rákérdezett az egyéb beszélt nyelvekre is. Az anyanyelv fogalmát Ukrajnában az általában használt nyelv értelmében alkalmazzák.

7. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (abszolút számokban)⁷

Nemzetiség	Lélekszám (fő)	Közülük anyanyelvének nevezte meg:					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
Ukránok	1 010 127	1 001 977	–	1851	248	5297	754
Magyarok	151 516	147 056	3932	–	16	378	134
Románok	32 152	31 846	163	22	–	42	79
Oroszok	30 993	28 435	2451	65	18	–	24
Cigányok	14 004	2871	2335	8736	12	28	22
Szlovákok	5695	2480	2366	645	1	147	56
Németek	3582	1810	1419	150	2	173	28
Beloruszok	1540	576	283	9	1	666	5
Egyebek	5005	1806	1342	195	80	1246	336
Összesen	1 254 614	1 218 857	14 291	11 673	378	7977	1438

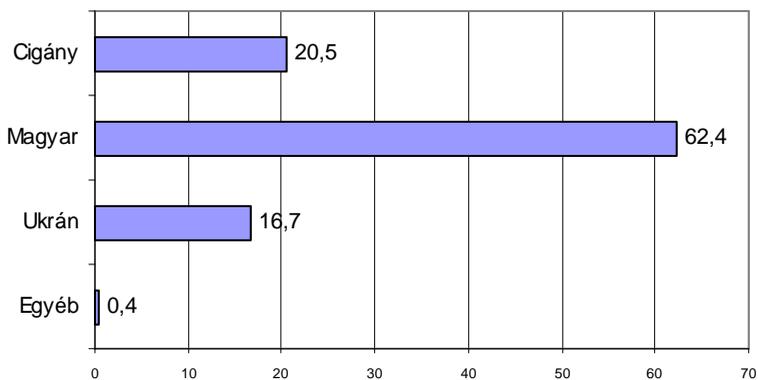
8. táblázat. Kárpátalja népességének megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint a 2001. évi népszámlálás adatai alapján (százalékban)

Nemzetiség	Lélekszám (fő)	Közülük anyanyelvének nevezte meg:					
		saját nemzete nyelvét	az ukránt	a magyart	a románt	az oroszt	egyéb nyelvet
Ukránok	1 010 127	99,2	–	0,2	0,0	0,5	0,1
Magyarok	151 516	97,1	2,6	–	0,0	0,2	0,1
Románok	32 152	99,0	0,5	0,1	–	0,1	0,2
Oroszok	30 993	91,7	7,9	0,2	0,1	–	0,1
Cigányok	14 004	20,5	16,7	62,4	0,1	0,2	0,2
Szlovákok	5695	43,5	41,5	11,3	0,0	2,6	1,0
Németek	3582	50,5	39,6	4,2	0,1	4,8	0,8
Beloruszok	1540	37,4	18,4	0,6	0,1	43,2	0,3
Egyebek	5005	36,1	26,8	3,9	1,6	24,9	6,7
Összesen	1 254 614	97,1	1,1	0,9	0,0	0,6	0,1

A kárpátaljai cigányok csaknem kétharmada (62,4%-a) a magyart tekinti anyanyelvének (7. ábra). A kárpátaljai magyar anyanyelvűeknek viszont 5,5%-a (8736 fő) cigány nemzetiségűnek vallja magát (9. táblázat). Azaz: 1000 kárpátaljai magyar anyanyelvű közül 55 roma (8. ábra).

⁷ A 7. és 8. táblázat forrása: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

7. ábra. A magukat cigány nemzetiségüként meghatározó kárpátaljaiak anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálás adatai alapján⁸

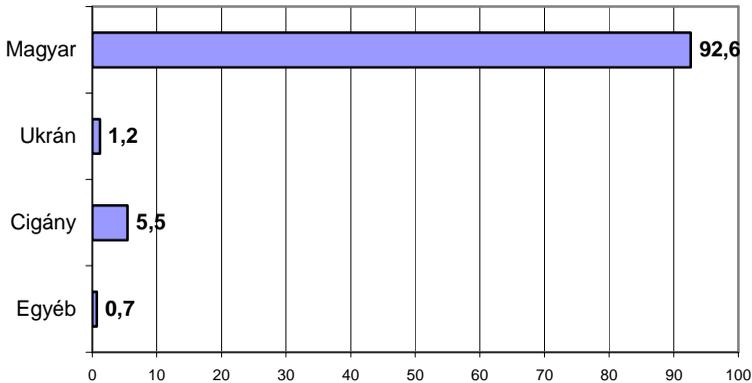

9. táblázat. A magyar anyanyelvű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján

Nemzetiség	Fő
Magyarok	147 056
Ukránok	1851
Románok	22
Oroszok	65
Cigányok	8736
Szlovákok	645
Németek	150
Egyebek	204
Összesen magyar anyanyelvű	158 729

⁸ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

8. ábra. A magyar anyanyelvű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása a 2001. évi népszámlálás adatai alapján⁹

Az anyanyelv és a nemzetiség Kárpátalja lakosságának 97,1%-ánál megegyezik. Azonban az egyes nemzetiségek esetében ez a mutató jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet. A négy legszámosabb nemzetiség, az ukrán, a magyar, a román és az orosz képviselőinek több mint 90%-a saját nemzete nyelvét nevezte meg anyanyelvként. A megye kisebb nemzetiségei körében az anyanyelvként a saját nyelvüket használók aránya jóval alacsonyabb, többnyire 50% körüli, vagy az alatti. A cigányság anyanyelvi összetétele sokszínű: csak a 20,5%-uk anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; majdnem ennyien (16,7%) az ukránt, 62,4%-uk pedig a magyart használja leginkább. „A kárpátaljai cigányság nagyobb része magyarul beszél, de a Kárpátokhoz közelebb élők már ukrán nyelvre váltottak” – írja Szuhay (2008: 432). A magyar anyanyelvű cigányok/romák magyar nyelvhaszná-

⁹ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

lata azonban eltéréseket mutat a nem cigány/roma magyar anyanyelvűek nyelvhasználatához képest. Ez egyébként ugyanígy van a többségi nemzet nyelvét anyanyelvként használó cigányok/romák viszonylatában is.¹⁰

Az 1989. és 2001. évi népszámlálás is több magyar anyanyelvűt talált Kárpátalján, mint magyar nemzetiségűt (10. táblázat).

10. táblázat. A magyar nemzetiségűek, illetve anyanyelvűek abszolút száma és az össznépességben belüli aránya Kárpátalján az 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján¹¹

	Magyar nemzetiségű		Magyar anyanyelvű		Különbség	
	Fő	Aránya, %	Fő	Aránya, %	Fő	%-ban
1989	155 711	12,50	166 700	13,38	10 989	0,88
2001	151 516	12,07	158 729	12,65	7213	0,58

A magyar anyanyelvűek magasabb számát a kárpátaljai magyar szakirodalomban többen annak tulajdonították, hogy a régió magyarságát 1944-ben nemzeti alapon ért repressziók következtében a magyarok egy része a népszámlálások alkalmával nem vallotta magát magyar nemzetiségűnek, hanem inkább ukránként vagy szlovákként definiálták magukat (lásd p. Dupka 1994, S. Benedek 1994).

Ha megvizsgáljuk a 11. táblázat adatait, akkor láthatjuk, hogy 1989-ben a nem magyar nemzetiségű, de a magyart anyanyelvűként beszélő kárpátaljaiak fele (52%-a) roma, csaknem harmada (30%-a) ukrán, valamivel több, mint tizede (12%-a) pedig szlovák volt. A következő census adataiból láthatjuk, hogy a romák és németek

¹⁰ A magyar (és többségi) anyanyelvű cigányok/román ún. etnolektust (etnikai alapú nyelvváltozatot) használnak. Az etnolektus olyan nyelvváltozat, mely valamely etnikai közösséghez kapcsolódik (lásd pl. Trudgill 2003: 44). Ilyen nyelvváltozat például az észak-amerikai feketék által használt angol (erről lásd pl. Labov 1982, Kontra 1992).

¹¹ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

kivételével mindegyik nemzetiség körében csökkent a magyar anyanyelvűek aránya. A romák között 763 fővel, a németek körében pedig 114 fővel lett több a magyart anyanyelvűnek tartók száma 1989-hez képest (11. táblázat).

11. táblázat. A magyar anyanyelvű, de nem magyar nemzetiségű kárpátaljai lakosság nemzetiségi összetétele az 1989. és 2001. évi népszámlálás eredményei alapján¹²

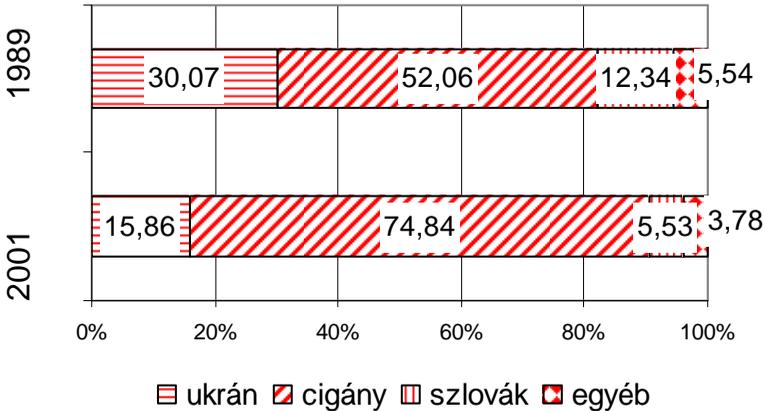
Nemzetiség	1989-ben		2001-ben		különbség	
	fő	%	fő	%	fő	%
Ukránok	4605	30,07	1851	15,86	-2754	-14,21
Románok	73	0,48	22	0,19	-51	-0,29
Oroszok	172	1,12	65	0,56	-107	-0,57
Cigányok	7973	52,06	8736	74,84	763	22,78
Szlovákok	1890	12,34	645	5,53	-1245	-6,81
Németek	36	0,24	150	1,29	114	1,05
Egyebek	567	3,70	204	1,75	-363	-1,95
Összesen	15 316	100,00	11 673	100,00	-3643	0,00

1989 és 2001 között összesen 7971 fővel lett kevesebb a magyar anyanyelvűek száma. A csökkenés fele annak következménye, hogy a nem magyar nemzetiségűek körében 3643 fővel lett kevesebb a magyar anyanyelvűek száma (11. táblázat). Látható, hogy a magyar anyanyelvűek számának csökkenése ennél is nagyobb lehetett volna, ha a romák és németek körében nem növekszik a magyart anyanyelvűként beszélők száma. Összességében 2001-ben Kárpátalján a magyar anyanyelvű nem magyarok abszolút többsége (csaknem háromnegyede, 74,8%-a) cigány volt (9. ábra). A magukat roma nemzetiségűek vallók aránya a kárpátaljai magyar anyanyelvűek között az 1989-es 4,8%-ról 5,5%-ra emelkedett 2001-re (10. ábra).

¹² Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

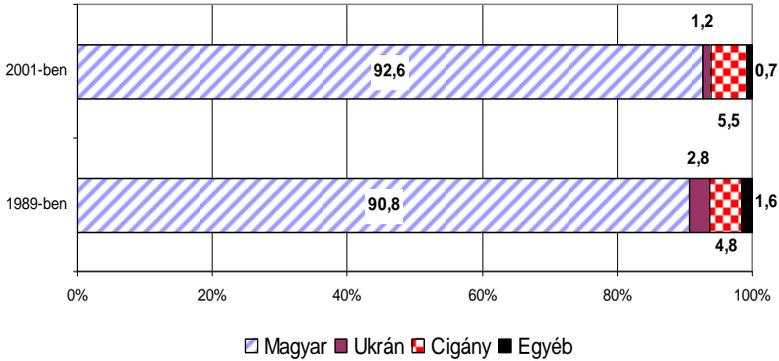
Nem tartható fenn tehát tovább az az álláspont, hogy a magyar anyanyelvűeknek a magyar nemzetiségűeknél magasabb száma a magukat ilyen vagy olyan okból más nemzetiségűnek valló, ám egyébként magyar etnikumúak számából következik. A magyar anyanyelvű cigányság nélkül kevesebb magyar anyanyelvű volna Kárpátalján, mint magyar nemzetiségű.

9. ábra. A magukat magyar anyanyelvűnek valló nem magyar nemzetiségű kárpátaljaiak nemzetiségi megoszlása az 1989. és 2001. évi népszámlálás alapján (%-ban)

Az 1989-es népszámlálás óta az anyanyelvüként a cigány nyelv valamelyik változatát használó romák aránya nem változott, a magyar nyelvűeké viszont 3,3%-kal csökkent. Nem úgy a lélekszámuk: az 8 ezerről 8,7 ezerre emelkedett. Az arányuk csökkenésének okát abban látjuk, hogy a magyar nyelvű cigányság 2001-ben a korábbinál nagyobb részben vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Az ukrán presztízsnelvé válása vonhatta maga után az ilyen anyanyelvű romák arányának a 4,4%-os növekedését.

10. ábra. A magyar anyanyelvűek nemzetiségi összetétele Kárpátalján az 1989. és 2001. census adatai alapján (%-ban)

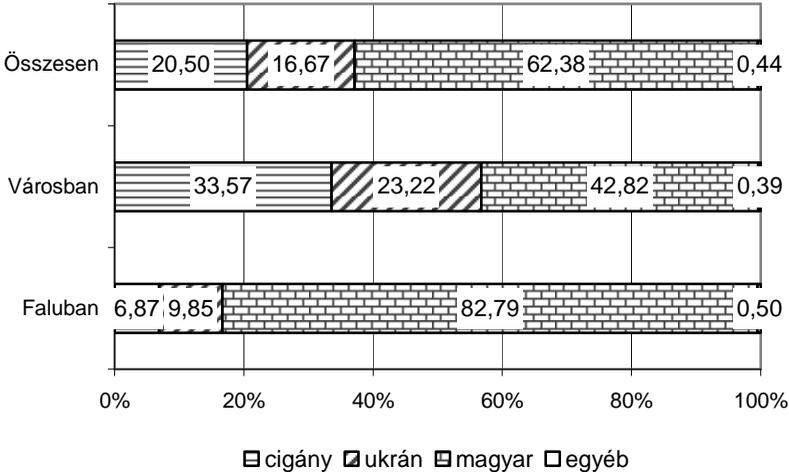

Számottevő különbségek mutatkoznak a városi és a falusi cigányság nyelvhasználatában. A városi romák körében a teljes roma népességhez képest valamivel magasabb a cigány (33,6%) és az ukrán (23,2%) anyanyelvűek aránya, míg a magyart viszonylag kisebb arányban használják ilyen minőségben (42,8%). A többnyire magyar falvakban élő falusi cigányság döntő része (82,8%) viszont magyarul beszél, saját nemzete nyelvét mindössze 6,9%-uk, az államnyelvet 9,8%-uk nevezte meg anyanyelveként (11. ábra).

Még markánsabbak az anyanyelvi összetétel területi különbségei. Mint azt fentebb már említettük, a kárpátaljai cigányság többségében magyar anyanyelvű. Ez jellemzi Beregszász és Munkács, továbbá a Beregszászi, a Munkácsi és az Ungvári járások roma népességének a zömét is (12. táblázat). Az ungvári és a huszti romák, valamint az Ökörmezői és a Rahói járások cigánysága többségében a saját nyelvét használja. A többi járásban a romák nagyobbik hányada ukrán anyanyelvű. Egyedül a Nagyszőlősi

járásban mutatott ki a népszámlálás jelentős arányban mind ukrán, mind cigány, mind magyar anyanyelvű cigány népességet.

11. ábra. A cigányság anyanyelvi összetétele településtípusonként a 2001. évi census adatai alapján¹³

Annak ellenére, hogy a népszámlálás során „cigány nyelv”-ként nyilvántartott nyelvnek számos változata létezik (melyek között jelentős lehet a nyelvi távolság mértéke: gondoljunk csak az indo-európai nyelvcsalád indo-iráni ágához tartozó romani, illetve ugyanezen nyelvcsalád latin ágához tartozó beás nyelvre¹⁴, lásd: Szalai 2007, illetve Pálmainé Orsós 2007), arról nincsenek adatok, hogy a magukat cigány anyanyelvűnek valló kárpátaljaiak ezen nyelv melyik változatát (vagy melyik cigány nyelvet) tekintik anyanyelvüknek. Hasonlóan jár el Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal.

¹³ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

¹⁴ A beás az indoeurópai nyelvcsaládon belül a kentum-ág latin nyelvei közé tartozik, a cigány viszont a szatem-ág ind nyelvei közé.

tikai Hivatal is: a népszámlálások során egységesen cigány anyanyelvüként tünteti fel a beás és a romani anyanyelvűeket, s ezzel homogenizál (lásd Kontra 2009).¹⁵

1959-ben a magukat Kárpátalján cigánynak vallók 27,8%-a, 1970-ben 21,6%-a, 1979-ben 13,9%-a, 1989-ben 20,5%-a tekintette anyanyelvének a (valamelyik) cigány nyelvet, a legutóbbi census pedig szintén 20,5%-os arányt regisztrált.

12. táblázat. A cigány népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján¹⁶

Közigazgatási egység	A cigányok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a cigányok között, %			
		cigány	ukrán	magyar	egyéb
Beregszász város	6,4	0,5	0,2	99,2	0,1
Huszt város	0,4	90,1	9,0	0,0	0,9
Munkács város	1,4	3,5	9,2	87,3	0,0
Ungvár város	1,5	84,9	8,6	5,2	1,7
Beregszászi járás	4,1	0,6	0,7	98,1	0,6
Husztói járás	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Ilosvai járás	0,1	7,2	92,8	0,0	0,0
Munkácsi járás	1,3	5,0	2,2	92,6	0,2
Nagybereznai j.	1,6	0,4	99,6	0,0	0,0
Nagyszőlősi járás	0,8	33,6	51,4	15,0	0,0
Ökörmezői járás	0,2	99,2	0,0	0,0	0,8
Perencesyi járás	0,4	25,4	65,9	0,0	8,7
Rahóci járás	0,2	97,5	1,8	0,0	0,6
Szolyvai járás	1,4	0,0	95,9	4,1	0,0
Técsői járás	0,0	22,2	77,8	0,0	0,0
Ungvári járás	4,1	18,0	1,6	80,2	0,2
Volóci járás	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Összesen	1,1	20,5	16,7	62,4	0,4

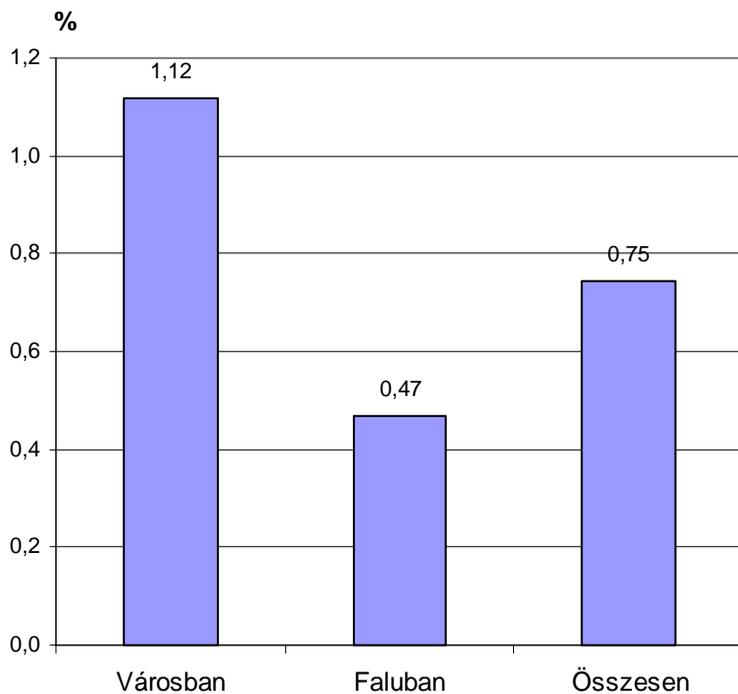
¹⁵ Kontra (2009) meggyőzően érvel amellett, hogy „ha a cigányt és a beást összevonják, akkor még inkább összevonhatnák a szerbet és a szlovákokat (mint szláv nyelveket), vagy összevonhatnák a németet és a románt (mint a kentum-ághoz tartozó nyelveket)”. Ezek ugyanis sokkal közelebb állnak egymáshoz a nyelvi távolság mértéké tekintetében, mint a romani és a beás.

¹⁶ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

A 2001-es népszámlálás az anyanyelven kívül beszélt egyéb nyelvekre is rákérdezett. Az egyéb beszélt nyelvek két fő csoportját az itt élő nemzetek nyelvei, illetve a világnyelvek alkotják. A census eredményei alapján a vidék nemzetiségei, így a cigányok is, jóval nagyobb arányban beszélnek egymás nyelvét, mint a világnyelveket. Ez egyrészt a megye soknemzetiségű jellegéből adódik, másrészt az idegen nyelvek oktatásának alacsony általános színvonalával is összefügg.

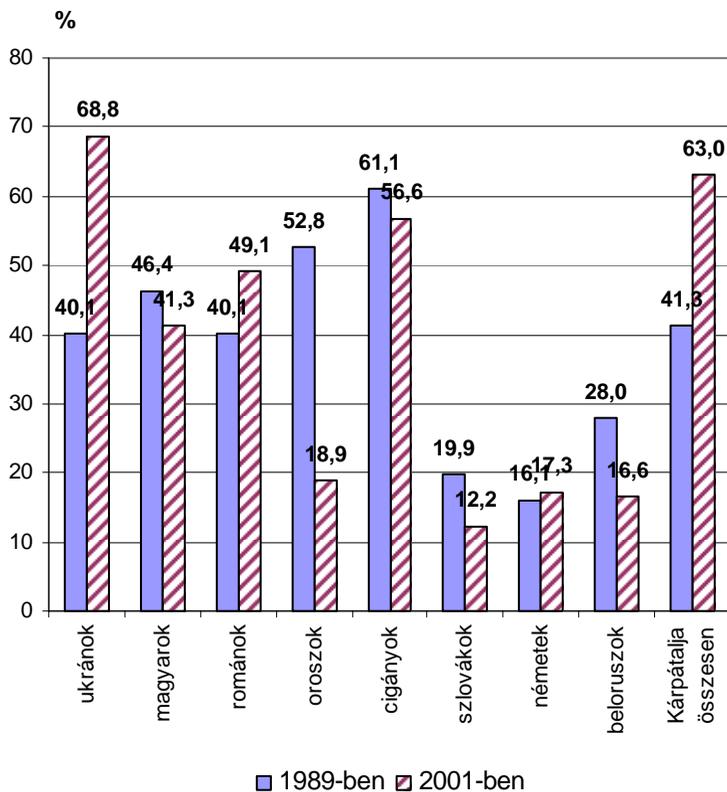
A cigányok körében második nyelvként a legtöbben az ukránt nevezték meg: a nem ukrán anyanyelvűek 39,5%-a, 4606 fő beszélt az államnyelvet. Jelentős volt az orosz és a magyar nyelv elterjedtsége is a más anyanyelvű romák között. Oroszul 2001-ben közülük 1634-en (11,7%), magyarul 1157-en (22,0%) beszéltek. A nem cigány anyanyelvű romák körében meglepően alacsony volt a cigány nyelvek ismerete; közülük csupán 83 fő (0,7%) nyilatkozta azt, hogy beszél cigányul. A városi romák körében valamivel magasabb a nem cigány anyanyelvűek körében a cigány nyelv ismerete, mint a falvakban (12. ábra). Nem meglepő viszont, hogy a túlnyomórészt alacsony iskolázottságú közösség világnyelv-ismerete gyakorlatilag nulla volt: angolul és franciául közülük senki nem beszélt, németül 1 fő. A romák 56,6%-a, 7927 fő, nem beszélt az anyanyelven kívül egyéb nyelvet. Ennél csak az ukránok megfelelő mutatója volt magasabb (68,8%; lásd a 11. ábrát).

12. ábra. A cigány nyelv(ek) ismeretének százalékos aránya a nem cigány anyanyelvű kárpátaljai romák körében a 2001. évi census adatai alapján¹⁷

¹⁷ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c alapján.

13. ábra. A csak anyanyelvükön beszélő kárpátaljaiak aránya nemzetiségi bontásban az 1989. és 2001. évi népszámlálások adatai alapján (%-ban)¹⁸

¹⁸ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c alapján.

13. táblázat. Az egyes idegen nyelveken beszélő kárpátaljaiak nemzetiségi bontásban a 2001. évi census adatai alapján (%-ban)

	Angolul	Németül	Franciául
Ukránok	0,63	0,33	0,09
Magyarok	0,64	0,35	0,09
Románok	0,01	0,01	0,08
Oroszok	3,48	1,32	0,16
Cigányok	0	0,01	0
Szlovákok	1,58	0,72	0,07
Németek	0,84	–	0,17
Beloruszok	1,43	0,91	0
Kárpátalja összesen	0,69	0,35	0,09

Elemzésünket a cigányság nem és kor szerinti összetételének bemutatásával folytatjuk.

2001-ben a férfiak Kárpátalja lakosságának a 48,2%-át alkották, vagyis 1000 férfira 1077 nő jutott (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a). A megyei átlagnál kisebb volt a nőtöbbség a cigányok esetében, körükben az arány 1047 nő/1000 férfi volt. A kiegyenlítettebb nemi arány a magasabb születési rátával és a jelentős nőtöbbségű idősebb korosztályok kisebb arányával függ össze.

A kárpátaljai cigányság korösszetételét a korfa segítségével jellemezzük, összevetve azt a megye összlakosságáéval. A korfák az alábbi jellegzetességeket mutatják:

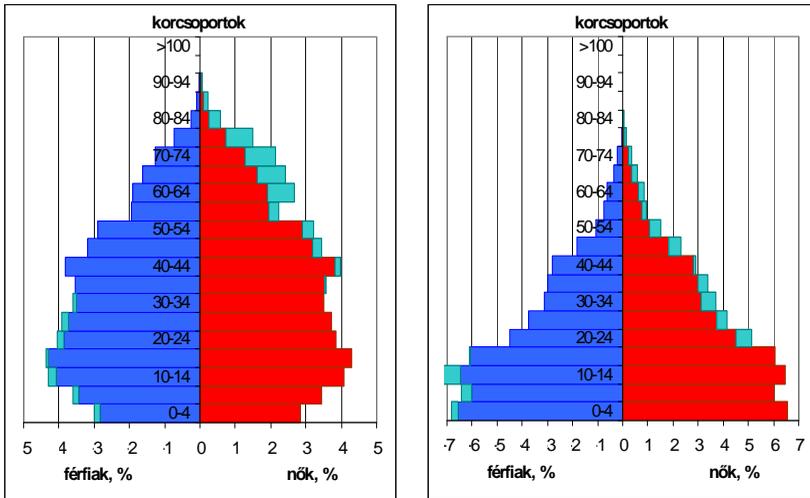
– A cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, amely a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi (14. ábra, jobb oldal). A korfa egyenes alapja azonban a születésszám mérséklődését tükrözi a rendszerváltás után a romák körében is.

– Ezzel szemben Kárpátalja teljes népességének a korfája szűkített alapú, hóember alakúként írható le, és a korfán a születésszám visszaesésének, illetve az előregedésnek a tendenciája jelentkezik (14. ábra, bal oldal).

– A romák időskori nőtöbblete az összlakosságénál előbb, már 20 éves kor fölött jelentkezik, viszont a nyugdíjas korosztályokban kevésbé markáns.

– A fiatal korosztályokban mindkét korfa némi férfitöbbletet jelez, tehát a romák körében is érvényesül a kisfiúk enyhe túlsúlya születéskor.

14. ábra. Kárpátalja összlakosságának (bal oldalon) és cigány népességének (jobb oldalon) ötéves bontású korfája. Az adott nem többletét eltérő színezés jelzi.

Mit mutatnak a népszámlálás foglalkoztatottsági adatai a cigányság vonatkozásában?

2001-ben a kárpátaljai roma népesség 6,7%-a tartozott a foglalkoztatottak közé, ami jóval alacsonyabb volt a teljes lakosság egyébként sem túl magas 33,2%-os értékénél (14. táblázat). Az egyes közigazgatási egységekben jelentősen eltértek a vonatkozó értékek. Jóval magasabbnak adódott a foglalkoztatottság a megyei jelentőségű városok cigánysága körében, Ungváron érve el a maximumot 14,5%-kal. A járások közül az Ilosvaiban, a Beregszásziban, az Ungváriban és a Nagybereznaiban a romák több mint 5%-ának volt munkahelye. A fennmaradó járásokban a cigányság foglalkoztatottsága 2001-ben a nulla közelében volt.

Kedvezőtlen a foglalkoztatott romák foglalkozási kategóriák szerinti eloszlása is. Többségüket, 60,2%-ot, a népszámlálás a leg-egyszerűbb foglalkozások művelői közé sorolta (a teljes foglalkoztatott népesség megfelelő mutatója 38,8% volt). További jelentős csoportot alkottak a szolgáltatási szférában és kereskedelemben dolgozók (15,6%) és a szakmunkások (14,9%). Ezek aránya ugyancsak meghaladta a megye lakosságának vonatkozó 9,3 és 9,6%-os értékeit. A többi foglalkozási kategóriában a cigányság alulképviselet volt; leginkább a vezető beosztásban dolgozók között, ahol 0,28%-uk dolgozott csupán, ami közel 25-ször volt rosszabb, mint a teljes foglalkoztatott népesség 6,9%-os mutatója (Pancsuk et al. 2008).

A romák más nemzetiségekhez képest való marginalizálódása nagy valószínűséggel tovább fokozódott a szocialista rendszer kötelező és általános foglalkoztatottságának megszűnése óta (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010: 112–113). A korábban foglalkoztatott romák körében a nagyobb arányú munkanélküliség következtében „a marginalizált közösségekben már egy generáció nőtt fel úgy, hogy körülötte senkinek sem volt állandó munkája” (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010: 113). S bár a romák leszakadásában meghatározó a rendszerváltás utáni szociális átrendeződés, mindez „az etnikai (helyesebben a szereplők és az értelmezők számára etnikainak látszó, de valójában gazdasági) konfliktusok kiéleződé-

sével, gyakoribbá válásával jár” (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010: 114). A romák szociális helyzete, marginalizálódása, esetleges szegregációja tehát kihívást jelent a magyar–roma együttélés számára, az etnikai alapú konfliktushelyzetek elkerülése szempontjából.

14. táblázat. A cigány népesség foglalkoztatottsága Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján¹⁹

Közigazgatási egység	A cigányok száma	Közülük foglalkoztatott	A foglalkoztatottak aránya a cigány népességen belül, %	A foglalkoztatottak aránya a járás össznépességén belül, %
Beregszász város	1695	112	6,6	29,6
Huszt város	122	14	11,5	36,6
Munkács város	1130	85	7,5	34,4
Ungvár város	1705	248	14,5	39,2
Beregszászi járás	2211	162	7,3	32,6
Husztói járás	1	0	0,0	41,2
Ilosvai járás	167	18	10,8	35,6
Munkácsi járás	1314	51	3,9	38,7
Nagybereznai j.	452	25	5,5	28,1
Nagyszőlősi járás	920	19	2,1	37,3
Ökörmezői járás	118	2	1,7	37,0
Perecsényi járás	138	0	0,0	29,1
Rahói járás	163	1	0,6	20,3
Szolyvai járás	800	18	2,3	29,9
Técsői járás	45	1	2,2	24,3
Ungvári járás	3022	176	5,8	38,2
Volóci járás	1	0	0,0	22,6
Összesen	14 004	932	6,7	33,2

A népszámlálásnak a cigányság számára vonatkozó adatainak a fentiekben már érintett bizonytalansága, valamint a települési bontású adatok hozzáférhetetlensége ösztönzött arra, hogy megpróbáljunk becslést készíteni a romák települési lélekszámára. A

¹⁹ Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a.

becslés alapjául a cigány tanulók 2008/09-es tanévre vonatkozó iskolánkénti osztályonkénti számadatai (Kárpátaljai Megyei Oktatási Főosztály 2008), valamint, esetenként, települési felmérések szolgáltak.

Figyelembe véve, hogy a beiskolázottság a romák körében az 1–9. osztályos korosztályokban a legteljeskörűbb, elemzéseinkhez ezeknek a korcsoportoknak a létszámát használtuk. Oktatási szakemberekkel, iskolaigazgatókkal konzultálva azt találtuk, hogy az adott korosztályok beiskolázottsági aránya a kárpátaljai cigányok között 90% körüli.

A számításokhoz felhasználtuk a kárpátaljai falusi és városi cigány népesség 2001-es népszámláláskor rögzített korösszetételi adatait. A népszámlálási adatok alkalmazhatóságát alátámasztja, hogy a 2008/09-es tanévben az 1–9. osztályokba zömmel az 1994–2002-es időszakban születettek voltak beiskolázva, azaz csupán a 2002-es évben születettek száma nem szerepel az összeírásban.

Első lépésben meghatároztuk, hogy 2001-ben a 0–4 éves korosztály (akik 1997–2001-ben születtek) a kárpátaljai városi cigányság 13,4%-át, a falusi romáknak pedig a 13,3%-át alkotta. Az ide tartozó egyéves korcsoportok tehát a városokban átlagosan a vizsgált etnikum 2,69%-át, a falvakban 2,66%-át tették ki. Az 1992–1996-ban született 5–9 éves korosztály megfelelő mutatói 11,9, illetve 13,0%, egyéves bontásban pedig 2,38, valamint 2,61% voltak (Ukrajna Statisztikai Állami Bizottsága 2004).

A fentiek alapján a 2008/09-es tanévben az 1–9. osztályokba beiskolázandó korcsoport arányát a teljes cigány populáción belül a városokban $2,69 \times 6 + 2,38 \times 3 = 23,3\%$ -ra becsüljük (vonatkozó adatok hiányában feltételeztük, hogy a 2002-ben születettek aránya az össznépességen belül megegyezett a megelőző öt év megfelelő adatával). Ugyanez a falvakban $2,66 \times 6 + 2,61 \times 3 = 23,8\%$ Figyelembe véve, hogy amint fent már említettük, a beiskolázott-

sági arány 90% körüli, a városi cigányság körében az 1–9. osztályokba beíratottak aránya a teljes roma népességen belül 20,9%, a falvakban 21,4%.

A módszer megbízhatóságának az ellenőrzésére az általa szolgáltatott adatokat összevetettük azon települések adataival, amelyekről rendelkezünk más forrásból származó, viszonylag megbízható adatokkal a cigány népesség számára vonatkozóan. 21 kárpátaljai település más forrásokból származó adatait összevetve az általunk számítottakkal, az abszolút eltérések átlagos értéke 54 főnek, az átlagos relatív eltérés értéke 20%-nak adódott. Az eltérések fő forrásai az alábbiakban foglalhatók össze:

- az egyes települések cigánysága korszerkezetének az eltérése a népcsoport átlagától;
- a beiskolázási szint települési különbségei;
- a forrásként használt adatok (úgy az egyes cigány közösségekre, mint a cigánygyerekek iskolánkénti létszámára vonatkozó) pontatlansága;
- a kisebb közösségek esetében a véletlen ingadozások is jelentős szerepet játszhatnak.

Tekintettel a számításainkban rejlő hibalehetőségekre, ha valamelyik település roma népességére vonatkozóan egyéb forrásból megbízható becslés állt rendelkezésünkre, azt fogadtuk el.

Becsléseink alapján Kárpátalja cigány népessége 2001-ben a népszámlálás által összeírt több mint kétszeresének, közel 32 ezernek adódott, ami az össznépesség 2,5%-át tette ki (15. táblázat). Számításaink eredménye jelentősen, több mint másfélszeresen felülmúlta a statisztikai hivatal 1989-re vonatkozó átfogó felméréseinek Jemec és Gyacsenko (1993) által publikált 20 ezer fős becslését. Az eltérést csak részben magyarázza a cigányság magas természetes szaporulata.

Számításaink szerint a közigazgatási egységek közül a legnépesebb, több mint 4 ezer fős cigány közösségek a Nagyszőlősi és az Ungvári járásokban éltek. Arányaiban a legtöbben a Pere-

csenyi járásban (7,7%), valamint Beregszász városában (6,4%), az Ungvári (6,3%) és a Beregszászi járásokban (5,6%) voltak. Kevesebb, mint 1% volt viszont a romák aránya a Técsői, az Ökörmezői, a Huszti és a Volóci járásokban (15. táblázat). Összességében tehát, a kárpátaljai cigányság zöme a megye nyugati részén él.

15. táblázat. A cigány népesség száma Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás, Jemec és Gyacszenko 1989-es becslése és a szerzők 2001-re vonatkozó becslése alapján („–” – adathiány)²⁰

Közigazgatási egység	A népesség száma, 2001	száma, 2001-es népszámlálás	Cigányok		
			száma, 1989-es felmérés	száma, 2001-es becslés	aránya, 2001-es becslés
Beregszász v.	26 554	1695	–*	1695	6,4
Huszt város	31 864	122	–*	620	1,9
Munkács v.	81 637	1130	1577	3150	3,9
Ungvár város	115 568	1705	1751	2150	1,9
Beregszászi j.	54 062	2211	3060*	3011	5,6
Huszti járás	96 960	1	387*	500	0,5
Ilosvai járás	100 905	167	1791	2350	2,3
Munkácsi j.	101 443	1314	1367	2753	2,7
Nagybereznai	28 211	452	581	590	2,1
Nagyszőlősi j.	117 957	920	5369	5374	4,6
Ökörmezői j.	49 890	118	161	200	0,4
Perecsenyi j.	32 026	138	400	2450	7,7
Rahói járás	90 945	163	606	1270	1,4
Szolyvai járás	54 869	800	655	800	1,5
Técsői járás	171 850	45	94	170	0,1
Ungvári járás	74 399	3022	3155	4694	6,3
Volóci járás	25 474	1	50	150	0,6
Összesen	1 254 614	14 004	20 004	31 927	2,5

* Beregszász és Huszt 1989-ben még nem voltak megyei alárendeltségű városok, így a csillaggal jelölt adataik a megfelelő járásokon belül szerepelnek.

²⁰ Jemec–Gyacszenko 1993, Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003c.

Összevetve becsléseink és a 2001-es népszámlálás közigazgatási egységenkénti adatait, csupán Beregszász város és a Szolyvai járás esetében találtunk jó egyezést.

Tekintsük át a kárpátaljai cigányság települési eloszlását!

Vizsgálataink alapján a romák száma 2001-ben Kárpátalja 110 településén érte el a tizedet. A legnagyobb, több mint 3 ezer fős közösség Munkácson élt (16. táblázat). Őket az ungvári cigányság követte 2 ezer főt meghaladó lélekszámával. Ezernél több cigány élt Beregszászon, a nagyszőlősi járási Királyházán és Szőlősvégárdón, továbbá a perecsenyi járási Poroskőn is.

Bár, amint arra fentebb már utaltunk, a romák Kárpátalján – Ukrajna többi megyéjéhez és a régió más országaihoz hasonlóan – szórványként élnek, becsléseink szerint a megye két településén arányuk meghaladja az 50%-ot. Ezek ezer fő alatti népességű kis községek: Szombati (71%) az Ilosvai és Dombok (53%) a Munkácsi járásban. Rajtuk kívül további 12 település cigány közössége éri el az összlakosság 20%-át, amelyek Poroskő kivételével mind a megye síkvidékén fekszenek. Közülük hét (Kisbégány, Tiszaújlak, Barkaszó, Eszeny, Gálocs, Rát, Tiszaágtelek) magyar többségű, négy az Ungvári járásban található.

Az általunk becsült cigány népesség 48%-a, 15 319 fő városokban és városi típusú településeken élt, ami jó egyezést mutat a népszámlálás 51%-os vonatkozó értékével. A romák 72%-a lakott olyan településen, ahol számuk meghaladta a 300 főt, azaz többségük, ha szórványban is, de népes közösségekben élt. Kárpátalja cigányságának 29%-a magyar többségű települések lakója volt. Összességében 2001-ben a 110 jelentősebb roma népességgel rendelkező település közül 40 magyar többségű volt.

Az elmondottak is aláhúzzák, hogy a cigányság zöme Kárpátalja síkvidéki térségében, azon belül is főleg a nyugati, és inkább a magyaroktól részeken települt. Mivel a tapasztalatok szerint a roma népesség nyelvileg azon közösség irányába asszimilálódik, melynek környezetében él, a fentiek alapján nem csodálkozhatunk

azon, hogy bár Ukrajna államnyelve és ebből fakadóan (legalábbis az ország nyugati részén) presztízsnyelve az ukrán, a kárpátaljai cigányok jelentős része a magyar tekinti anyanyelvének. Az általunk becstelt 32 ezres kárpátaljai cigányság körében 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma (44%). A cigányok által is lakott 110 település közül 48 olyan van, ahol a romák többsége magyar anyanyelvű (15. ábra).

16. táblázat. A kárpátaljai települések cigány népessége

A városi típusú települések neve félkövér, a városoké félkövér aláhúzott betűtípussal van szedve. Az állandó lakosság a 2001-es népszámlálás (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003b), a cigányok száma és aránya saját becsléseink alapján, ugyancsak a népszámlálás idejére vonatkozóan. *-gal jelöltük azokat a településeket, amelyeken a romák számát más források, és nem a jelen kutatás módszertana alapján becsteltük.

Település	A település ukrán neve	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
Megyei alárendeltségű városok				
1. Beregszász*	Берегово	26 050	1695	6,5
2. Huszt	Хуст	28 559	620	2,2
3. Csap*	Чоп	8870	600	6,8
4. Munkács	Мукачево	81 637	3150	3,9
5. Ungvár	Ужгород	115 568	2150	1,9
Beregszászi járás				
6. Alsóremete	Нижні Ремети	865	120	13,9
7. Badaló	Бадалово	1714	320	18,7
8. Balazsér	Балажер	816	80	9,8
9. Bátor*	Батьово	3023	54	1,8
10. Beregdéda*	Дийда	2013	111	5,5
11. Beregújfalú*	Берегуйфалу	1926	250	13,0
12. Bótrágy	Батрадь	1846	180	9,8
13. Csetfalva*	Четфалва	755	13	1,7
14. Gát*	Гать	3122	356	11,4
15. Kisbégány*	Мала Бийгань	1300	260	20,0

Település	A település ukrán neve	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
16. Makkosjánosi*	Яноші	2030	246	12,1
17. Mezőkaszony*	Косонь	2338	254	10,9
18. Nagyberég	Великі Береги	2540	150	5,9
19. Vári*	Вари	3147	561	17,8
20. Zápszony*	Запсонь	1799	56	3,1
Husztói járás				
21. Visk	Вишкovo	8142	500	6,1
Posvai járás				
22. Árdánháza	Ардановo	1615	110	6,8
23. Beregkisfalud	Сільце	3112	50	1,6
24. Beregkövesd	Кам'янське	1482	300	20,2
25. Bilke	Білкі	8064	230	2,9
26. Boród	Брід	2384	180	7,6
27. Dolha	Довге	6790	450	6,6
28. Hátmege	Загаття	2582	60	2,3
29. Posva	Іршава	9512	10	0,1
30. Iváskófalva	Івашковиця	348	40	11,5
31. Kovácsrét	Кушниця	4682	70	1,5
32. Mésztye	Імстичовo	2729	50	1,8
33. Ölyvös	Вільхівка	1857	60	3,2
34. Sárdik	Заболотне	797	130	16,3
35. Szajkófalva	Осії	3555	40	1,1
36. Szombati	Собатин	799	570	71,3
Munkácsi járás				
37. Barkaszó*	Баркасовo	2236	480	21,5
38. Cserlenő	Червеново	1951	30	1,5
39. Csongor*	Чомонин	2265	162	7,2
40. Dombok	Домбоки	493	260	52,7
41. Dunkófalva	Обава	990	170	17,2
42. Felsőviznice	Верхня Визниця	1453	140	9,6
43. Izsnyéte	Жнятино	2243	80	3,6
44. Mezőterebes	Страбичовo	3386	130	3,8
45. Nagylucska	Великі Лучки	9028	510	5,6

Település	A település ukrán neve	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
46. Pósháza	Павшино	838	200	23,9
47. Szentmiklós	Чинадйово	6823	310	4,5
48. Szernye*	Серне	1979	281	14,2
Nagybereznai járás				
49. Nagyberezná	Вел. Березний	6655	590	8,9
Nagyszőlősi járás				
50. Batár	Ботар	924	10	1,1
51. Fakóbükk	Букове	2154	130	6,0
52. Feketeardó	Чорнотисів	2232	170	7,6
53. Felsőárad	Широке	2411	40	1,7
54. Felsőveresmart	Велика Копаня	3457	150	4,3
55. Fertőszalmás	Фертешолмаш	1070	140	13,1
56. Forgolány*	Форголань	890	53	6,0
57. Pónokújfalu	Онок	3094	100	3,2
58. Királyháza*	Королево	8064	1600	19,8
59. Kistarna	Хижа	1714	110	6,4
60. Magyarkomját	Великі Ком'яти	6772	210	3,1
61. Nagypalád*	Велика Паладь	1824	60	3,3
62. Nagyszőlős	Виноградів	25 383	380	1,5
63. Salánk	Шаланки	3110	90	2,9
64. Szőlősvégardó	Підвиноградів	4388	1040	23,7
65. Tiszabökény	Тисобикень	2216	90	4,1
66. Tiszapéterfalva*	Пийтерфолво	2016	211	10,5
67. Tiszaújlak*	Вилок	3422	720	21,0
68. Verbóc	Вербовець	1206	70	5,8
Ökörmezői járás				
69. Ökörmező	Міжгір'я	6655	200	3,0
Perecsenyi járás				
70. Drugetháza	Зарічово	2283	230	10,1
71. Mokra	Мокра	353	10	2,8
72. Nagyturjaszög	Туриця	1098	20	1,8
73. Ószemere	Сімер	1856	20	1,1
74. Perecseny	Перечин	7020	220	3,1

Település	A település ukrán neve	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
75. Poroskő	Порошково	3821	1420	37,2
76. Rákó	Ракове	784	60	7,7
77. Turjaremete	Тур'ї Ремети	3340	100	3,0
78. Turjasebes	Тур'я Бистра	1453	120	8,3
79. Turjavágás	Тур'я Пасіка	1695	250	14,7
Rahói járás				
80. Kaszómező	Косівська Поляна	4222	20	0,5
81. Kőrösmező	Ясіня	8043	300	3,7
82. Nagybocskó	Великий Бичків	9423	90	1,0
83. Nyilas	Розтоки	2803	530	18,9
84. Rahó	Рахів	14 969	330	2,2
Szolyvai járás				
85. Szolyva*	Свалява	16 983	800	4,7
Técsői járás				
86. Bustyaháza	Буштино	8506	100	1,2
87. Dombó	Дубове	9261	50	0,5
88. Úrmező	Руське Поле	4364	10	0,2
89. Vajnág	Вонигово	2654	10	0,4
Ungvári járás				
90. Botfalva	Ботфалва	579	20	3,5
91. Dimicső*	Демечі	399	61	15,3
92. Eszeny*	Есень	1677	349	20,8
93. Gálóc	Галоч	498	140	28,1
94. Homok	Холмок	1179	170	14,4
95. Horlyó	Худльово	1451	50	3,4
96. Kisdobrony*	Мала Добронь	1872	120	6,4
97. Koncháza	Концово	1278	400	31,3
98. Minaj*	Минай	3088	60	1,9
99. Nagydobrony*	Велика Добронь	5607	444	7,9
100. Nagygejőc	Великі Геївці	1062	170	16,0
101. Oroszkomoróc	Руські Комарівці	1576	290	18,4
102. Palágykomoróc	Паладь-Комарівці	834	140	16,8
103. Rát	Ратовці	1325	340	25,7

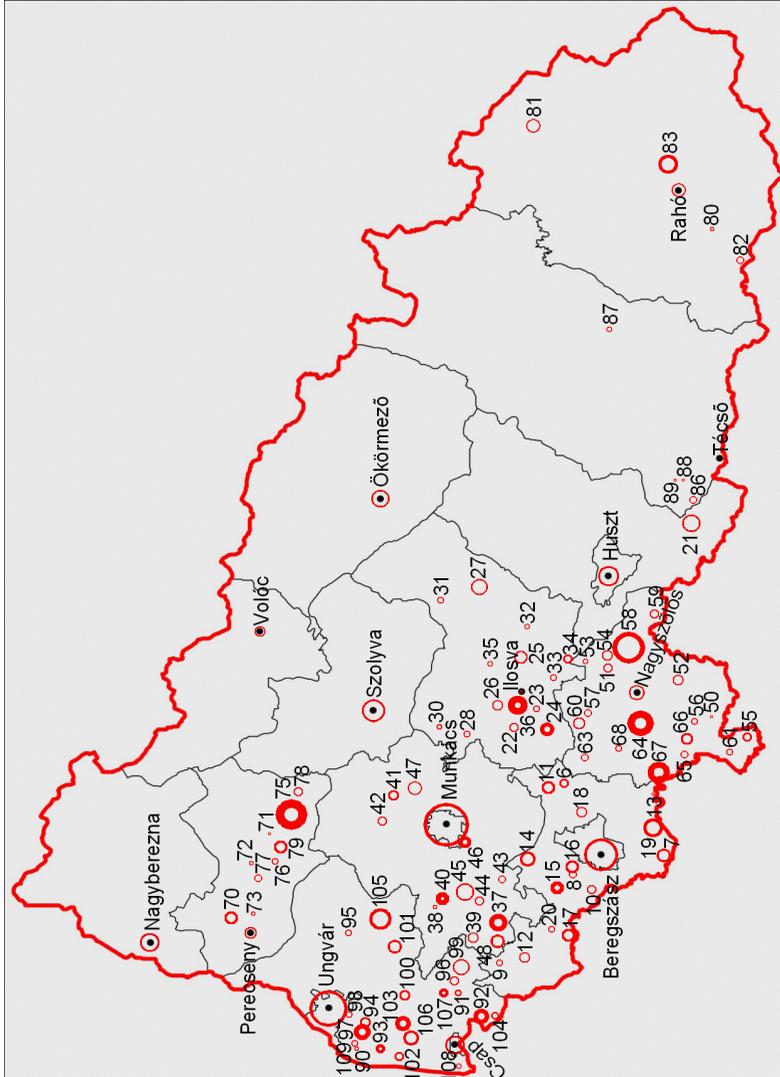
Település	A település ukrán neve	Állandó lakosság	Ebből cigány, fő	Ebből cigány, %
104. Szalóka	Соловка	825	90	10,9
105. Szerednye	Середне	3505	700	20,0
106. Szürte	Сюрте	1898	360	19,0
107. Tiszaágtelek*	Тисзагтелек	684	140	20,5
108. Tiszasalamon	СОЛОМОНОВО	1387	50	3,6
109. Ungtarnóc	Тарнівці	853	60	7,0
Volóci járás				
110. Volóc	ВОЛОВЕЦЬ	5178	150	2,9

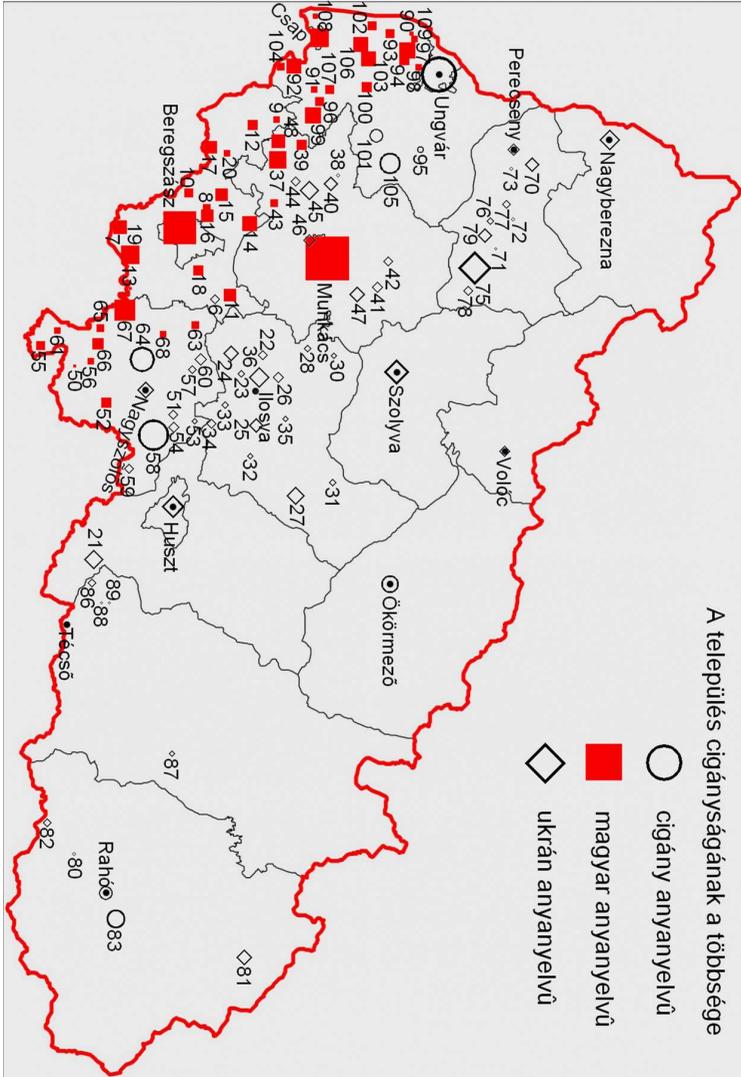
Roma gyerekek: Nagydobrony (fent) és Szürte (lent)

15. ábra. Kárpátalja cigánylakta települései. A körök mérete arányos a helység becsült cigány népességével, a karikák vastagsága pedig a romák arányával az összlakosságon belül. A települések számozása megfelel a 16. táblázatnak.

16. ábra. A cigány népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja településein. A körök mérete arányos a helység becsült cigány népességével. A települések számozása megfelel a 16. táblázatnak.

A kárpátaljai cigányok/romák településterülete jellemzően elkülönülő: rendszerint a falvak/városok meghatározott részein, az úgynevezett „(cigány)táborokban” (romatelepeken) él túlnyomó többségük. Szegregációjukat növeli, hogy ezek a településrészek leggyakrabban a helységek peremén, a központtól és az intézményektől (óvoda, iskola, templom, orvosi rendelő, gyógyszerár, bolt, piac, önkormányzat, kultúrház stb.) távol fekszenek. Gyakran az adott településen elérhető infrastruktúra sem jut el (vagy csak részben) a tábor területére: általában még ott sincs a cigányok lakóhelyén vezetékes víz, csatornázás, vezetékes gáz, aszfaltozott út, ahol a település központi részein mindez természetes. Gettósításukra is akad példa. Beregszász város önkormányzata például 2,5 méter magas kőfallal vette körül a városi cigány negyedét, hogy így takarja el azt a környékre látogatók szeme elől. A romatelep közelébe orvosi rendelőt, óvodát, iskolát telepítettek, a református egyház kis templomot emelt a cigány gyülekezet számára itt, illetve külföldi anyagi támogatással egyetlen vízcsap erejéig a vezetékes vizet is eljuttatták a „cigánytáborba”.

Játszó roma gyerekek (Szürte)

3. Képzés, oktatás

3.1. Cigányok: társadalmi, szociális vagy oktatási probléma?

A rendszerváltásnak köszönhetően, a XX. század végén úgy tűnt, a szabad társadalmi légkörben nyíltan lehet beszélni a cigányság problémájáról, amely egyenlő kétoldali viszonyt feltételezett: egyrészt a többségi társadalom helyzetéből kiindulva, másrészt a cigányság gondjainak a felvetése szempontjából. A 1990-es években számos roma érdekvédelmi szervezet jött létre, amelyek az élet különböző szféráiban felvállalták a képviselést, a közvetítést s olykor a küzdelmet is a cigányság ügyéért. Míg a változó gazdaság (a szocialista hiánygazdálkodást felváltó zavaros időszak, a korábban szinte hermetikusan lezárt szovjet határok kinyílása) átláthatatlan gazdasági, kereskedelmi viszonyai a cigányok kisebb rétegének bizonyos felemelkedést hozott, a teljességében felbomló szovjet rendszer (annak mesterségesen kiterjesztett szociális hálójával, az általános foglalkoztatással, a kötelező iskoláztatással stb. együtt) a cigányokat újból a társadalom peremére taszította, s talán mélyebb szegénységbe, mint az korábban tapasztalható volt. A demográfiai helyzet – az általános népességcsökkenés, valamint a cigányság számának növekedése – kiélezte a helyzetet a cigányok és a nem cigányok között. Az érdekvédelmi csoportok szerepe is elsikkadt, mivel a sok szervezet ellenére a cigányság nincs teljes mértékben és megfelelően képviselve a helyi, járási és megyei döntéshozó szervezetekben, önkormányzatokban, ezért nagy szükség van az egyházak, a jótékonyági szervezetek és az állam segítségére.

Cserepanya (2001: 126) összesítése értelmében az 1998. évi járási és helyi (városi és községi) önkormányzati választások eredményei alapján Kárpátalján mandátumot szerzett képviselők között mindössze 15 roma nemzetiségű akadt, ami az összes megválasztott önkormányzati képviselőnek csak 0,2%-a. A megyei

tanács 75 fős képviselőtestületében egyetlen roma képviselő sem akadt (lásd még: Pancsuk et al. 2008: 666).

A 2006. március 26-án a megyében, a járásokban és az öt megyei jelentőségű kárpátaljai városban (Ungvár, Munkács, Huszt, Beregszász, Csap) megtartott önkormányzati választások eredményei sem mutatnak sokkal jobb eredményt. A 17. táblázatból látható, hogy a megyei tanácsban egyetlen roma képviselő sincs a jelenlegi ciklusban, a járási, ill. városi önkormányzatok képviselőtestületében pedig mindössze 3 cigány nemzetiségű képviselő akad (az összes képviselő 0,3%-a).

Ha történelmi szempontból a nemzetté válás Johann Herder, a neves német filozófus által megfogalmazott feltételeit nézzük, amely három szakaszból áll, akkor a cigányság Kárpátalján annak az első fázisában jár, ami a történelmi ismeretek, a hagyományok összegyűjtését jelenti és egyfajta érdeklődést más nemzetek részéről a cigányság iránt. Igaz, ez nem pusztán az érdekesség keresése, hanem egyfajta nemzetstratégia is, amely az önzetlen segítségnyújtáson kívül önös érdekeket is feltételez. Ami a másik két szakaszt, a kulturális kört, a nyelv irodalmi szintű alkalmazását, illetve a nemzeti szervezetek és nemzeti követelések megjelenését illeti, ha valamilyen szinten ki is mutatható, korántsem meghatározó – legalábbis a kárpátaljai romák tekintetében. Már a második szakasz is egyfajta társadalmi elit jelenlétét feltételezi. A cigányság társadalmi elit rétege egyelőre inkább a művész- és gazdasági, s nem a tudományos vagy politikus világhoz tartozik.

17. táblázat. A kárpátaljai megyei, városi és járási önkormányzatok képviselőtestületeinek nemzetiségi összetétele a 2006.03.26-i helyhatósági választások eredményei alapján (Pancsuk et al. 2008: 675)

	Ukrán		Magyar		Román		Orosz		Roma		Szlovák		Német		Ruszin		
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	
Megyei tanács	77	85,6	10	11,1	3	3,3											
	Megyei alárendeltségű városok és járások																
Ungvár	45	90,0	1	2,0			2	4,0	1	2,0	1	2,0					
Beregszász	18	50,0	18	50,0													
Munkács	35	81,4	2	4,7										2	4,7	1	2,3
Huszt	35	97,2	1	2,8													
Csap	26	86,7	4	13,3													
Beregszászi	24	26,7	62	68,9			4	4,4									
Nagybereznai	45	100															
Nagyszőlősi	68	75,6	21	23,3					1	1,1							
Völöci	45	100															
Ilosvai	78	100															
Ökömezői	69	100															
Munkácsi	71	91,0	6	7,7			1	1,3									
Petecsenyi	43	95,6												2	4,4		
Rahói	56	88,9	3	4,8	4	6,3											
Szolymai	42	100															
Técsői	65	87,8	1	1,4	8	10,8											
Ungvári	43	69,4	18	29,0					1	1,6							
Huszt	78	100															
Összesen	963	84,1	147	12,8	15	1,3	10	0,9	3	0,3	3	0,3	2	0,2	1	0,1	

A cigány közösségeket általában nem ismerik eléggé a többi csoport tagjai. Kevesen látják el problémáik mélyére, eredendő okaira. Bármely kor embere számára a másik megismerése általában különböző kategóriákba való besorolások mentén valósul meg, hiszen – az ismert pszichológus, Gordon W. Allport szavaival – „az emberi pszichikum kategóriák (általánosítások) nélkül képtelen lenne a gondolkodásra”. A megismerési folyamatban nyilván a számunkra szokatlan, idegen vagy újszerű „dolgok” kapnak nagyobb hangsúlyt, mondván „ők” azért mások, mert bizonyos dolgokban különböznek „tőlünk”. Vélhetően ilyen folyamatok termékei a sztereotípiák, pozitívak és negatívak egyaránt, melyek lényegében „általánosított mentális képek egy adott csoportról, illetve annak tagjairól” (Binder 2009).

A cigányság tanulási körülményeinek és lehetőségeinek is megvannak a maga jellegzetességei, illetve különlegességei. Bizonyos részben jelentős figyelem irányul az állam részéről a cigányság oktatásának problémájára, másfelől viszont gyökeres hozzáállásbeli változásnak kell történnie ahhoz, hogy jelentős és maradandó eredmények születhessenek. Állami, illetve regionális szinten több program kifejezetten vagy részben a foglalkozott és foglalkozik jelenleg is a romákkal.²¹

A cigányok iskolai oktatása egyben a többségi társadalomba történő integrálásuknak is a színtere. Mivel Ukrajnában kötelező a középfokú végzettség²² (a 11, illetve 2012-től már 12 osztály), ez lényegében azt jelenti, hogy a cigányok az intézményes szocia-

²¹ Lásd például az alábbiakat: „Цільова галузева Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року” затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11.09.03р. № 2436; Рішення Закарпатської обласної ради від 17.05.07 № 290 „Про Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області”; Обласна цільова програма „Ромське населення” на 2003–2006рр. (2002. szeptember 25., N 57, <http://www.uazakon.com/document/spart06/inx06783.htm>); Програма „Рома України”, 2007–2009рр. міжнародного фонду Відродження (http://www.irf.kiev.ua/ua/programs/cs/roma/strategy/?to_print=1).

²² Lásd az általános középfokú oktatásról szóló törvény 3. cikkelyét: Закон України „Про загальну середню освіту”. Ст. 3.

lizáció egyik elemével az iskolában találkozhatnak kötelező és ellenőrizhető módon először – s talán utoljára.

Ez komoly kötelezettséget és elvárásokat támaszt a társadalom és az állam részéről az oktatási intézményekkel és a pedagógusokkal szemben. Sokan éppen a cigányság rendszeres iskolalátogatásának a megszervezésében, illetve a tanárok hozzájuk viszonyuló szakmai-pedagógiai felkészültségében látják a megoldást. Ezzel szemben a helyzet sokkal összetettebb, hiszen a cigányság integrációját a „többségi” társadalomba csak jelentős összefogással lehet megvalósítani, amely kihat az élet minden területére. Ezek közé tartozik az infrastruktúra, az orvosi ellátottság fejlesztése, a foglalkoztatottság biztosítása, a többségi társadalom befogadóképessége és toleranciája, valamint a cigányság pozitív viszonyulása az integrációhoz. Az is nyitott kérdés marad, mennyire kell a többségi társadalomnak változnia a befogadáshoz. Az évszázadok folyamán bebizonyosodott, hogy csak a cigányok részéről változást várni nem elégséges, hiszen bármennyire is elsősorban a roma közösségtől várja a többségi társadalom az integrációt, a befogadáshoz nem elég pusztán a hajlandóság, hanem késznek kell lenni az együttműködésre is. A gazdasági változások következtében megszűntek vagy a minimálisra csökkentek a cigányság hagyományos foglalkozásai, s így – főként a nagyobb csoportokban élők – nem találják a helyüket az átalakuló társadalomban. Az iskola kötelező követelményrendszere az életformájukkal nehezen egyeztethető össze, de az oktatási intézmények velük kapcsolatban kimutatható szerepe bizonyos mértékig átlátható és irányítható. Az ezek után következő bizonytalan helyzet, a kötelező-közvetlen gondoskodás megszűnése nem mutat számukra elfogadható jövőképet, ami a társadalom legszélére taszíthatja őket. A városi közösségben talán több a lehetőség a kitörésre és felemelkedésre, viszont a teljes lesüllyedés veszélye is erősebb. A falusi életforma kötöttebb viszonyai kisebb mozgásteret biztosítanak. Meg kell azonban

jegyezni, hogy a cigány lakosság szociális összetétele rendkívül változatos, még akkor is, ha bizonyos viszonyok a nagy többségre jelentős mértékben jellemzőek.

Éppen ezért nagyon sokan a cigányság problémáját elsősorban szociális problémának tartják. Az említett népcsoport helyzetének javulása nagymértékben függ életkörülményeik megváltozásától. A történelem eseményei azonban rávilágítanak arra, hogy egy-egy nép életszínvonalát jelentős mértékben meghatározza az oktatás. Így mindez mintegy körforgásszerűen az oktatásból kiindulva, különböző életszférákon keresztül vissza is tér oda. Az oktatás szintje és a cigányokhoz való viszonya önmagában nem jelenti az integrációt, de erős alapja lehet annak.

Területünkön a cigányok integrációja a magyar közösségbe még összetettebb kérdés, mint beilleszkedésük vagy oktatási helyzetük folyamatának általános keretek között való tárgyalása, hiszen sem a gazdaságot, sem a központosított oktatási rendszert nem a magyarság irányítja Ukrajnában és Kárpátalján, hanem a magyar közösség túlnyomórészt a fennálló helyzethez alkalmazkodik, s azon belül próbálja megtalálni a saját oktatási céljainak érvényesítéséhez vezető utakat, lehetőségeket.

Az oktatás teljes rendszere Ukrajnában – s ezen belül Kárpátalján is – jelentős változáson megy keresztül. Ez nagyrészt azzal függ össze, hogy Ukrajna fokozatosan megpróbál megszabadulni a posztszovjet örökség terheitől az oktatás területén is, másrészt az ország európai integrációjával párhuzamosan szeretne illeszkedni a nemzetközi oktatási térséghez, követelményrendszerekhez, ugyanakkor az ukrán állam nem téveszti szem elől az oktatás nemzetállam-építésben betöltött szerepét sem. Mindez a felszínen elsősorban az új tantárgyak bevezetését jelenti, illetve a felső osztályok szakirányú oktatását, a megváltozott érettségi és felvételi vizsgarendet, valamint a felsőfokú oktatás alkalmazkodását a bolognai rendszerhez, továbbá a 11 éves általános középfokú képzésről a 12 évfolyamosra való fokozatos áttérést.

Az új körülmények következtében a megváltozott feltételek rendszerébe nehezen illeszkedik a specifikus jellegzetességek figyelembevételének hiánya miatt a nemzetiségi oktatás. Ukrajnában ugyanis a szovjet hagyománynak megfelelően az oktatás irányítása mindmáig erősen centralizált: a tanterveket, tankönyveket, módszertani anyagokat, sőt, a felsőoktatási intézmények által használt szakirodalmat, az oktatóanyagok listáját és tartalmát is Kijevben, az oktatási minisztériumban hagyják jóvá (Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Orosz 2007).

3.2. A cigányok a kárpátaljai magyar iskolák rendszerében

A nemzetiségi oktatás rendszere Ukrajnában – s így Kárpátalján is – nyelvi alapokra épül. Így a nemzetiségi iskolák meghatározásában olyan fogalom, mint cigány iskola, nem szerepel. A cigányságot nem nemzetiségként, hanem népcsoportként határozzák meg, amely különböző nyelveken beszél. Az utóbbi majd két évtizedben jelentős erőfeszítések történtek a cigány nyelv oktatása és elterjesztése terén, azonban a különböző történelmi és nyelvi hagyományok egyelőre nem tették lehetővé annak egységes elfogadását.

A cigány nyelv oktatásának elősegítése érdekében Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának a jóváhagyásával 2005-ben kiadták a Roma nyelv és irodalom programját az ukrán tannyelvű iskolák 5–12. osztályai számára (Ромська мова і література 2005). Ezzel megkezdődhetett a cigány (romani) nyelv tantárgyként való oktatása az 5–9. osztályokban heti 2, a 10–12. osztályokban heti 1 órában. A tanterv bevezetője szerint a tárgy oktatásának célja, hogy az ukrainai roma közösség azon tagjai, akik alapszinten beszélik a nyelvet, alaposabban elsajátíthassák közösségük nyelvét. A tanterv a romani nyelvet irodalmi (standard) változat nélküli, nyelvjárásokban élő nyelvként

határozza meg. A program cirill betűs romani ábécét oktató. 2007-ben megjelent a *Roma történelem és kultúra* című módszertani segédkönyv tanárok számára (Navrocka 2007).

A statisztikákban cigány anyanyelvűként számon tartott román anyanyelvi oktatása Ukrajnában (s ezen belül Kárpátalján) nem biztosított. Ennek több oka van. A magyarországi helyzetet elemző Pálmáné Orsós Anna (2007: 63) elemzése Kárpátalja vonatkozásában is helytálló:

„Mind a romani, mind a beás nyelv esetében alapvetően hiányoznak az anyanyelvi oktatás személyi és tárgyi feltételei. Így tehát a cigány nyelvek jobb esetben az oktatás tárgyai lehetnek csak, eszközei semmiképp. A gyakorlatban az anyanyelvi oktatás korlátozása nyilvánul meg az alap-, a közép- valamint a felsőoktatás szintjén egyaránt. Mindez a nyelvek további stigmatizációját erősíti, hiszen az anyanyelvi beszélők egyre inkább úgy érzik, nyelvük használati értéke csökken.

A hazai cigányok körében elenyésző a romani nyelven vagy beásul tudó tanítók, tanárok száma, nincs romani és beás nyelvtanárképzés, és hiányoznak a tankönyvek, szótárok s más tananyagok. A mai európai elvárások szerint mind a tanárképzés, mind a megfelelő tananyagok készítése állami feladat (Hágai ajánlások 1996: 7).” Kontra Miklós (2009) Pálmáné értékelésére alapozva megállapítja, hogy „a magyar állam ebben az esetben a nyelvi genocídium politikáját működteti”.

A nyelvi genocídiumot úgy definiálják az ENSZ népiirtás büntetének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezményében (3. cikkely 1. pont), mint „annak a megtiltását, hogy a csoport a mindennapi érintkezésben vagy az iskolákban nyelvét használhassa, vagy hogy a könyvnyomtatás, illetőleg a kiadványterjesztés a csoport nyelvén történjék”. Kontra a nyelvi genocídium magyarországi megnyilvánulásait bemutató tanulmányában a magyarországi román anyanyelvi oktatása kapcsán Robert Phillipson és Tove Skutnabb-Kangas (1997: 25–26) írását idézi:

„Az iskolák – direkt vagy indirekt módon – nagyon is ’megtilthatják a csoport nyelvének használatát a napi érintkezésben vagy az iskolában’. Ha nincsenek kisebbségi tanárok az óvodákban és az iskolákban, vagy ha az oktatás nem a kisebbségi nyelven folyik, akkor a nyelv használata indirekt módon meg van tiltva a napi érintkezésben és az iskolában, ez de facto a nyelvi népiértés politikáját jelenti. Az, hogy az oktatáspolitikai alakítói vagy az érintett tanárok ennek tudatában vannak-e, teljesen más kérdés. Az etnicista és lingvisticista cselekvési módok a többségi társadalmi rend részei, s mint más hegemónikus cselekvési módok, nem egykönnyen diagnosztizálhatók, érthetők meg vagy győzhetőek le.”

A fentiek mindenképpen érvényesek Ukrajnára is.

A cigány gyerekek Kárpátalján magyar és ukrán tannyelvű iskolákban tanulnak. A 2008–2009-es tanévben 693 iskola működött Kárpátalja területén 159 965 tanulóval. Közülük 146 iskolában 6497 cigány gyerek folytatott tanulmányokat.

Mindez azt jelenti, hogy a kárpátaljai iskolák 21%-ában tanulnak cigány gyerekek, s a terület minden egyes járásában jelen vannak a cigányság képviselői, illetve, hogy az iskolákban tanuló gyerekek több mint 4%-a cigány származású (lásd a 18. táblázatot). Vagyis: miközben a roma nemzetiségűek aránya Kárpátalján hivatalosan mindössze 1,1%, az iskolában tanulók között képviselőik sokkal magasabb. Ennek oka elsősorban a cigány nemzetiségű lakosság korösszetételében keresendő (az erre vonatkozó adatokat lásd a demográfiai részben).

A síkvidéki járások magasan kiemelkednek a cigány tanulók létszámát tekintve. A legtöbb beiskolázott cigány gyerek az Ungvári (904), a Beregszászi (737), a Nagyszőlősi járásban (706) van. Területi elhelyezkedésüket tekintve tehát a cigányok nagy része a „magyar vidékeken” összpontosul (azaz azokban a régiókban, ahol a magyar nyelv- és településterület található Kárpátalján belül). Ennek tükrében nem csodálkozhatunk tehát azon, amire a

demográfiai fejezetben már felhívtuk a figyelmet: a kárpátaljai romák csaknem kétharmada a magyar nyelvet tekinti anyanyelvének.

Az adatok még nyomatékosabbá és szemléletesebbé válnak, ha bizonyos területi-oktatási egységek adatait összeadjuk. Erre azért kerülhet sor, mert Kárpátalja közigazgatásilag, s ehhez kapcsolódóan oktatási szinten is 18 egységre van felosztva: 13 járásra (Ungvári, Nagybereznai, Percsenyi, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Szolyvai, Ilsovai, Volóci, Ökörmezői, Huszti, Técsői és Rahói) és 5 megyei (területi) alárendeltségű városra (Ungvár, Munkács, Beregszász, Csap és Huszt). Míg azonban a Nagyszőlősi járás és Nagyszőlős város egy adminisztratív egység, addig Beregszász városa és a Beregszászi járás, Munkács városa és a Munkács járás, vagy még inkább Ungvár városa és az Ungvári járás, valamint az Ungvári járás által körülölelt Csap városa különböző adminisztratív-területi egységekhez tartozik. Ha viszont ezeket az összesített adatokat számoljuk, akkor Beregszász és környékén 1104, Munkács és környékén 1267, Ungvár és környékén 1358 beiskolázott cigány gyerek van, s ezek túlnyomó többsége a magyar iskolák és osztályok tanulója.

A Beregszászi 7. Sz. Iskola felvonulása a városnapon

18. táblázat. A cigány nemzetiségű tanulók létszáma és százalékaránya Kárpátalja járásainak iskoláiban a 2008/2009-es tanévben²³

Megyei jelentőségű városok és járások	A tanulók létszáma összesen	A cigány tanulók száma	%
Ungvár	13 719	454	3,30
Munkács	9301	659	7,08
Beregszász	3612	367	10,16
Huszt	3946	133	3,37
Csap	1002	118	11,77
Beregszászi járás	6259	737	11,77
Nagybereznai járás	3260	206	6,31
Nagyszőlősi járás	16 077	706	4,39
Volóci járás	3013	31	1,02
Ilosvai járás	13 965	400	2,86
Ökörmezői járás	6581	42	0,63
Munkácsi járás	11 966	608	5,08
Perecsenyi járás	4108	548	13,33
Rahói járás	14 037	245	1,74
Szolyvai járás	6190	198	3,19
Técsői járás	23 780	36	0,15
Ungvári járás	6316	904	14,31
Husztai járás	12 833	105	0,81
Összesen	159 965	6497	4,06

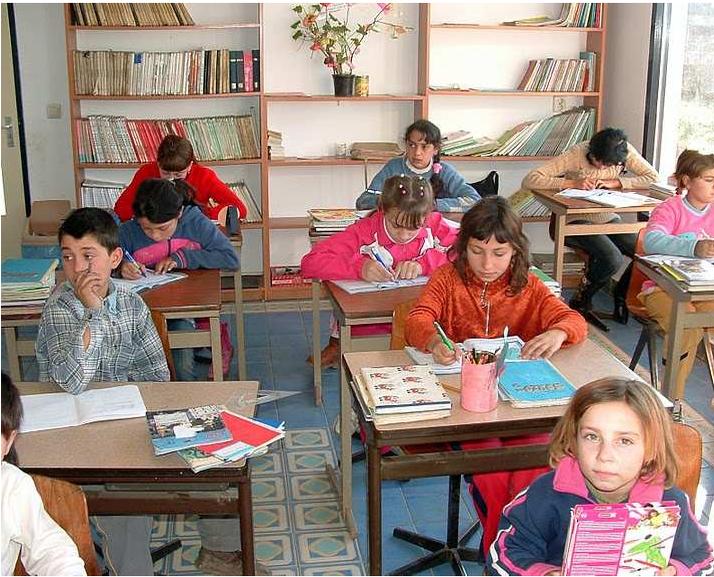
2009-ben 103 tisztán magyar vagy vegyes, ukrán–magyar tannyelvű iskola van Kárpátalján 16 768 magyar nyelven tanuló gyerekekkel, amelyekben 2872 cigány nemzetiségű gyermeket oktatnak. A gyakorlat szerint a vegyes tannyelvű iskolákban²⁴ a cigányok a magyar osztályok létszámát bővítik. A cigány gyerekek a magyar nyelven tanulók létszámának a 17,1%-át adják, azaz a

²³ Forrás: a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai. A nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés nem lehet kötelező érvényű, ezért az adatok hiányosak lehetnek. A területi-adminisztratív egységek az ukrán nyelvű dokumentáció sorrendjét követik.

²⁴ Az ún. vegyes tannyelvű iskolákban egy intézményen belül működnek magyar, illetve ukrán tannyelvű párhuzamos osztályok. A kárpátaljai magyar oktatás szerkezetéről, intézményeiről lásd Orosz 2005, 2007.

magyar nyelven tanulóknak majdnem az ötöde cigány gyerek (a 2006/2007-es tanévben rögzített arány szerint 18 564 magyar nyelven tanuló gyerekből 2716 volt cigány, ami 14,6%-ot jelentett). Ez az adat különösen akkor figyelemre méltó, ha felidézzük azt az adatot, hogy a magyar anyanyelvűek között 5,5% a magukat roma nemzetiségűnek tartók aránya.

Az utóbbi években jelentősen megnőtt a cigány gyerekek létszáma, s nem csak arányaiban, hanem abszolút számban is. Míg korábban területi szinten egy-egy osztályba átlagosan 500–600 roma tanuló járt, addig az utóbbi négy évben ez jóval 700, sőt 800 fő felett van. Az arányok az elemi osztályok szintjén még erőteljesebbek, mint felsőbb osztályokban (lásd a 19. táblázatot).

Foglalkozás a roma osztályban (Szürte)

19. táblázat. A cigány tanulók osztályonkénti és összesített létszáma Kárpátalja iskoláiban a 2008-2009-es tanévben

Megyei jelentőségű városok és járásek	A cigány tanulók létszáma/osztály											Σ
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	
Ungvár	59	74	61	54	30	46	51	46	30	2	1	454
Munkács	81	67	72	100	86	68	63	66	55	1	-	659
Beregszász	33	40	41	43	44	40	41	44	41	-	-	367
Huszt	53	12	10	18	13	11	2	10	1	1	2	133
Csap	8	7	11	22	12	8	9	13	2	4	7	118
* Kisebítő osztály.				+15*								
Beregszászi járás	99	112	69	69	75	64	58	65	71	33	22	737
Nagybereznai járás	38	27	28	44	21	10	12	3	15	8	-	206
Nagyszőlősi járás	94	110	87	87	84	70	72	55	38	4	5	706
Volocai járás	1	2	8	3	10	2	2	-	3	-	-	31
Ilosvai járás	59	65	39	56	38	29	48	21	24	12	9	400
Ökömezői járás	10	-	-	8	5	12*	2	2	3	-	-	42
Munkácsi járás	74	98	59	83	59	73	71	54	31	3	3	608
Peresenyi járás	58	79	53	58	58	55	52	68	64	1	2	548
Rahói járás	30	30	37	50	12	25	18	24	10	7	2	245
Szolymai járás	14	21	24	17	19	19	21	21	37	5	-	198
Tecsei járás	7	7	4	4	3	4	-	2	4	1	-	36
Ungvári járás	126	89	105	136	110	73	65	80	69	24	27	904
Husztói járás	20	17	14	12	9	13	9	6	4	1	-	105
Összesen	864	857	722	879	688	622	596	580	502	107	80	6497

Forrás: a Kárpátaljai Területi Admínisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai.
A nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés nem lehet kötelező érvényű, ezért az adatok hiányosak lehetnek.

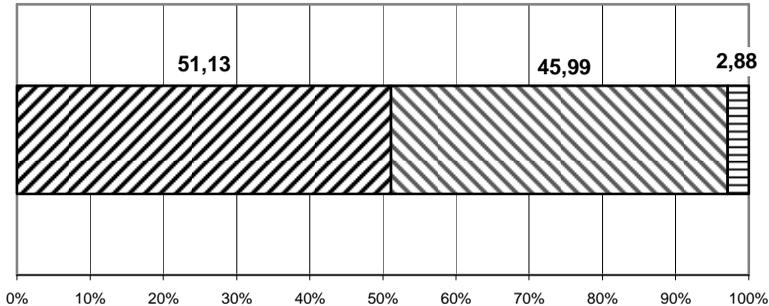
A cigány tanulók általában a 9. osztály után nem folytatják tanulmányaikat, a középiskolai, 10–11. osztályba már csak nagyon kevesen jutnak el. Területi szinten a 10. osztályban csak 107 (az iskolába járó romáknak a 1,6%-a), a 11.-ben mindössze 80 (1,2%) cigány gyerek tanul. Ez az összes 10. osztályos tanulónak – a magyar tannyelvű líceumokban tanulókkal együtt²⁵ 11 890 fő – a 0,9%-át jelenti, a 11. osztályosokénak és a magyar tannyelvű líceumok és gimnáziumok végzős osztályainak²⁶ (12 530) pedig csak a 0,64%-át teszi ki. Összességében a középiskolai (10–12.) osztályokban a cigány tanulók aránya mindössze 0,76%, azaz lényegében még az ötödük sem jut el az Ukrajnában elvben kötelező középiskolai végzettségig.

A 2008/2009-es tanévben az összes kárpátaljai cigány nemzetiségű tanuló fele (51,1%-a) az elemi iskolai osztályokba járt, 46,0%-uk a felső tagozat osztályaiban tanult, s mindössze 2,9%-uk járt középiskolai osztályba (17. ábra). Ez az adat különösen akkor elgondolkodtató, ha figyelembe vesszük azt a tényt, miszerint az adott tanévben a magyar tannyelvű iskolákban tanulók 34,7%-a járt az 1–4., 50,5%-a az 5–9., illetve 14,8%-a a 10–12. osztályokba. A roma tanulók tehát magasan felülreprezentáltak az elemi iskolai osztályokban, ellenben alulképviselet az általános iskola felső tagozatán. A középiskolai osztályokban alulreprezentáltságuk ennél is nagyobb mértékű.

²⁵ Az egyházak által létrehozott magyar tannyelvű líceumok (összesen öt intézmény), mivel nem állami iskolák, külön statisztikai adatot képeznek. A tanulmányban az iskolák és a gyereklétszám esetében is egységes adatokat használtuk.

²⁶ A magyar tannyelvű gimnáziumokban és líceumokban 12 éves oktatás folyik, míg Ukrajna többi iskolájában még 11 év a tanítási idő. Az áttérés a 12 éves oktatásra állami szinten jelenleg folyamatban van. A 2012-ben érettségiző korosztály már a 12 éves rendszerben szerez középfokú végzettséget.

17. ábra. A Kárpátalja iskoláiban tanuló roma gyerekek megoszlása az egyes iskolai fokozatok között Kárpátalján a 2008/2009-es tanévben

■ I. fokozat (1-4. oszt.) ■ II. fokozat (5-9. oszt.) ■ III. fokozat (10-12. oszt.)

A magyar tannyelvű iskolákban mindössze 80 roma tanul a felső (10–12.) osztályokban (43 tanuló a 10.-ben, 37 a 11. osztályban), ami végképp elenyésző a 9. osztályig képviselt magas arányukhoz képest (10.-ben 3,8%, a 11. osztályban 3,0%, összességében pedig 3,4%). Elméletileg esti iskolában vagy szakiskolában is van lehetőség a középiskolai tanulmányok befejezésére, a gyakorlatban azonban már a 9. osztályt is csak nagy nehézséggel végzik el a roma tanulók, s utána alig jellemző az, hogy valaki nem a középiskola keretén belül érettségizik le. Az ún. új típusú iskolákban, azaz a líceumokban és gimnáziumokban – amelyeknek általában magasabb az oktatási színvonala – gyakorlatilag egyáltalán nem tanulnak cigány gyerekek. A 2007/2008-as tanévben bevezetett tesztvizsgaszerű érettségi-felvételi vizsgarend követelményrendszere sem növeli a cigányok továbbtanulási esélyeit.²⁷

²⁷ A 2007/2008-as tanévben bevezetett új ukrainai érettségi és felvételi rendszerről, illetve annak kisebbségi vonatkozásairól lásd pl.: Beregszászi–Cserniczkó 2009, Cserniczkó 2008a, 2008b, 2009a, 2009b.

Orosz Ildikó (2007: 328, 2009: 440) adatai szerint a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban meglepően magas azoknak az aránya, akik nem jutnak el az érettségiig. Az alábbi, 20. táblázat például azt mutatja be, hogy 2002 és 2007 között a magyar tannyelvű iskolákban tanulók közül hányan jutottak el az érettségiig azok közül, akik 11 évvel korábban beléptek az oktatási rendszerbe. A 18. ábra pedig azt szemlélteti, hogy mekkora arányú a lemorzsolódás az említett tanévekben a magyar tannyelvű iskolák tanulói között.

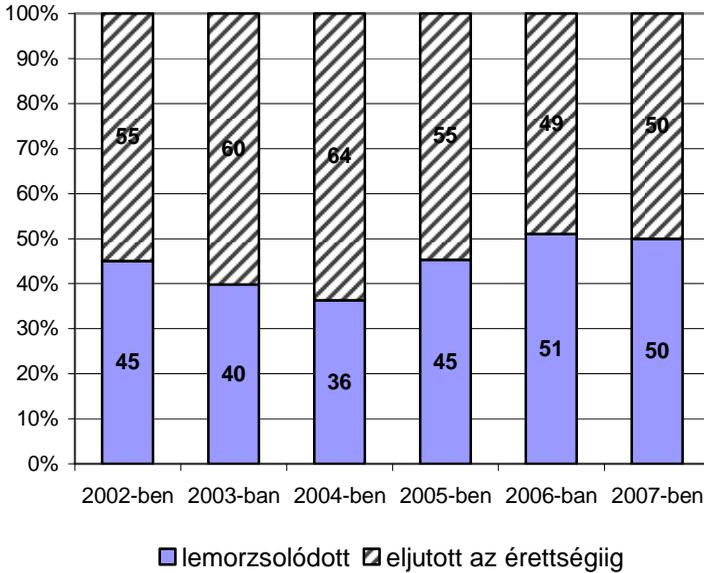
20. táblázat. A magyar tannyelvű iskolába beiskolázottak és a közülük az érettségiig eljutók aránya Kárpátalján 2002 és 2007 között²⁸

Érettségi éve	2002	2003	2004	2005	2006	2007
1. osztályba beiratkozott	1913	2147	2160	2311	2442	2440
Érettségizett	1052	1292	1376	1263	1196	1221
Különbség (lemorzsolódott)	861	855	784	1040	1246	1219

Ha figyelembe vesszük, hogy: a) milyen magas a roma tanulók aránya a magyar tannyelvű iskolákban; b) mekkora a cigány nemzetiségű gyerekek aránya az alsóbb, illetve a felső (középiskolai) évfolyamokon, akkor valószínűsíthető, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulói körében tapasztalható nagyarányú (egyes évfolyamokon az első osztályba beiratkozottak felét elérő) lemorzsolódás jelentős részben a roma gyerekek iskolából való kimaradásának a következménye.

²⁸ Orosz 2007: 328, Orosz 2009: 440.

18. ábra. A lemorzsolódott, illetve az érettségig eljutó tanulók aránya a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban az anno első osztályba beiratkozó gyerekek arányában 2002 és 2007 között²⁹

Ukrajna felsőfokú oktatási intézményei akkreditációs szintek szerint vannak felosztva az I. legalacsonyabbtól a IV. legmagasabb fokozatig. Mivel a nemzetiségek alapján végzett adatgyűjtés ebben az esetben sem lehet kötelező érvényű, az adatok valószínűleg hiányosak. Azonban mindössze két olyan diákról van ismeretünk, akik cigány származásúnak vallják magukat, és I. akkreditációs fokozatú felsőfokú intézményben tanulnak Kárpátalján.

A cigányok hátrányos helyzetét tehát egyértelműen tükrözik az oktatási statisztikák is. A 21. táblázatból kiderül, hogy a roma

²⁹ Orosz 2007: 328, 2009: 440.

lakosság körében messze a legalacsonyabb (mindössze 0,03%-os) a felső végzettséggel rendelkezők aránya, közöttük vannak a legtöbben azok, akiknek az elemi iskola jelenti a legmagasabb iskolai végzettséget. Ezer kárpátaljai roma között tehát mindössze háromnak van felső végzettsége, s csak negyvenen rendelkeznek érettségivel.

21. táblázat. Kárpátalja legnagyobb nemzetiségeinek iskolázottsági mutatói (a 10 évnél idősebb lakosságra kiszámítva) a 2001. évi népszámlálás adatai alapján³⁰

	Ukránok	Magyarok	Románok	Oroszok	Cigányok
Felsőfok	8,7	5,1	2,1	28,1	0,03
Felsőfokú szakképzés	13,1	9,8	2,7	23,9	0,2
Középiskola	40,0	43,6	19,6	33,0	4,0
Általános iskola	19,4	27,7	49,4	8,7	17,1
Elemi iskola	16,5	16,4	21,3	5,7	49,3

A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák a cigány tanulók viszonylatában öt részre oszthatók:

- 1) olyan (magyar tannyelvű) iskolákra, ahol csak cigány gyerekek tanulnak;
- 2) iskolákra, ahol a magyar osztályokban tanulók többsége cigány;
- 3) iskolákra, ahol egyes magyar osztályokban már többségben vannak a cigány tanulók;
- 4) iskolákra, ahol a cigány tanulók minden osztályban kevesebben vannak, mint a magyar gyerekek;
- 5) iskolákra, ahol gyakorlatilag nincs cigány tanuló.

Az ötödik csoport lényegében tanulmányunkon kívül esik, ezért a későbbiekben nem szándékozunk velük foglalkozni. Szám szerint ez 49 iskolát jelent, azaz a magyar tannyelvű kárpátaljai tanintézmények többségében, összesen 54-ben tanulnak cigány gyerekek.

³⁰ Pancsuk et al. 2008: 660.

22. táblázat. A magyar tanjelű iskolákban/osztályokban tanuló gyerekek létszámának osztályonkénti felosztása a 2004/2005–2008/2009-es tanévekben

Tanévek	A tanulók osztályonkénti létszáma												Összesen
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	
2004/2005.	1777	1665	1921	1893	1903	1986	2015	2006	2051	1255	1304	220	19 996
2005/2006.	1647	1779	1649	1934	1853	1868	1970	1995	1971	1237	1217	254	19 374
2006/2007.	1499	1632	1749	1648	1813	1833	1827	1951	1943	1209	1216	224	18 544
2007/2008.	1495	1467	1606	1720	1575	1778	1812	1802	1915	1202	1157	227	17 756
2008/2009.	1321	1462	1462	1582	1653	1536	1741	1776	1757	1138	1113	227	16 768

Készült a Kárpátaljai Területi Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályának statisztikai adatai alapján.

A magyar osztályok tanulói létszáma az utóbbi években drasztikusan csökkent, s ez a tendencia az előrejelzések szerint tovább fog folytatódni. Ez részben a csökkenő születéseknek tulajdonítható, másrészt az oktatáspolitikában tapasztalható viszonyok következménye, amelyből kifolyólag egyre több magyar szülő adja ukrán osztályba vagy iskolába a gyermekét (erről lásd pl. az alábbi írásokat: Cserniczkó 2008a, 2008b, 2009a). Egyes községekben a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar nyelvű osztályokat. Orosz Ildikó elemzése szerint „számos faluban, többek között például Konc-házán, Badalóban, Szürtében, Bótrágyon a magyar tagozatra alig vagy egyáltalán nem jár magyar gyermek, csak a roma szülők iskolaválasztásának köszönhetően maradt fenn a magyar oktatás” (2009: 435).

A kisebb iskoláknál már régebben is előfordult, hogy csak a cigány gyerekekkel együtt volt elegendő tanuló ahhoz, hogy elindulhasson az első osztály.³¹ A romák iskolába járására ezért ott fokozottabb figyelmet fordítottak. A nagyobb létszámú tanintézményekben, ahol korábban nem volt jelentős a cigány tanulók létszáma, sok cigány gyerek csak az osztálynaplók névsorában szerepelt (ahogyan sok iskolában nevezték őket: holt lelkeként), igazolatlan hiányzásuk nem keltett nagyobb feltűnést. Jelenleg azonban több nagyobb iskolában is vészesen lecsökkent – a demográfiai helyzet és a fentebb említett viszonyok következtében – a gyerekek száma. Ma már nem csak a kis iskoláknak van „szüksége” a roma tanulókra. Az adatok alapján a magyar tan nyelvű oktatási intézmények közül a Badalói Általános Iskola 1. osztályába csak cigány gyerekek járnak, de a Beregújfalui és a Kisbégányi Általános Iskolák (mind Beregszászi járás) egy-egy osztályában, a Barkaszói Középiskola (Munkácsi járás) egyes osztályaiiban már a romák vannak többségben. Jelentős a száma a

³¹ Ukrajna Közoktatási Törvénye értelmében a falusi iskolákban az osztály indításához szükséges minimális tanulói létszám öt fő.

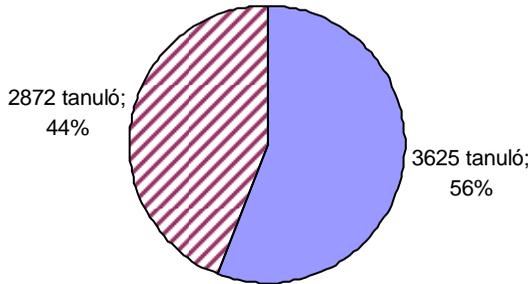
Mezővári Középiskolában tanuló roma gyerekeknek. Az Ungvári járás Gálóczi Elemi Iskolájában már több a cigány tanuló, mint a magyar. A Koncházai Középiskola magyar osztályaiban csak roma gyerekek tanulnak. A Homoki, a Nagygejőci, a Ráti, a Tisza-ágteleki Általános Iskolákban, valamint a Sislóci és a Szürtei Középiskolák bizonyos osztályaiban több a cigány, mint a magyar gyerek. A gálóczi, a nagygejőci, a ráti, a szürtei iskolák első osztályai a cigány gyerekek nélkül meg sem nyílhattak volna.³² A Csapi 2. Sz. Középiskolában a gyerekek több mint egynegyede cigány. Az iskola komoly lépéseket tesz a roma tanulók felzárkóztatására, kiegészítő osztályt indítottak a roma gyerekek számára. A helyi tanárok a kiegészítő osztályok számára összeállított tantárgyi program megírásában is részt vettek.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Kárpátalján két olyan magyar tannyelvű iskola is van (a Beregszászi 7. Számú, illetve a Munkácsi 14. Számú Általános Iskola), ahol csak roma gyerekek tanulnak. Ezeket az intézményeket a beregszászi, illetőleg munkácsi magyar közösség nem is tartja számon a magyar tannyelvű iskolák között, hanem „cigány iskola”-ként emlegeti.

Összességében a 2008/2009-es tanévben Kárpátalján beiskolázott 6497 roma nemzetiségű iskolás közül 2872 járt magyar tannyelvű iskolába/osztályba. Azaz: a kárpátaljai roma iskolások 44,2%-a tanult magyar nyelven (19. ábra).

³² Minden esetben a magyar osztályokról van szó az olyan iskolák esetében, ahol a tannyelv vegyes (magyar és ukrán).

19. ábra. A magyar nyelven tanulók aránya a 2008/2009-es tanévben Kárpátalján iskolába járó cigány tanulók körében

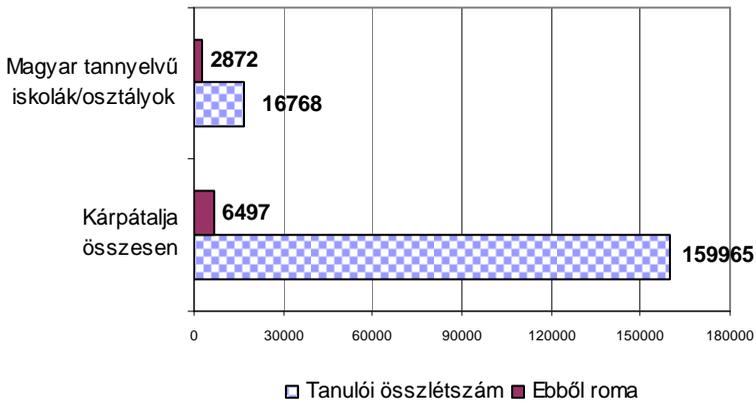
■ nem magyar nyelven tanul ■ magyar nyelven tanul

A magyar iskolák rendszerében tehát komoly szerepet játszanak a roma tanulók (lásd a 19., 20. és 21. ábrát). Érvényes ez a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatási intézményhálózat további fenntartására, megmaradására is. Azonban pusztán a cigány gyerekekre építve bizonyosan nem őrizhető meg a magyar iskola-rendszer Kárpátalján, ha a magyarság száma továbbra is ilyen mértékben csökken, s ha a magyar szülők egyre nagyobb része ukrán osztályokba adja a gyerekeit, és ha az oktatás nemzetiségi iskolákra vonatkozó szabályozása nem változik.

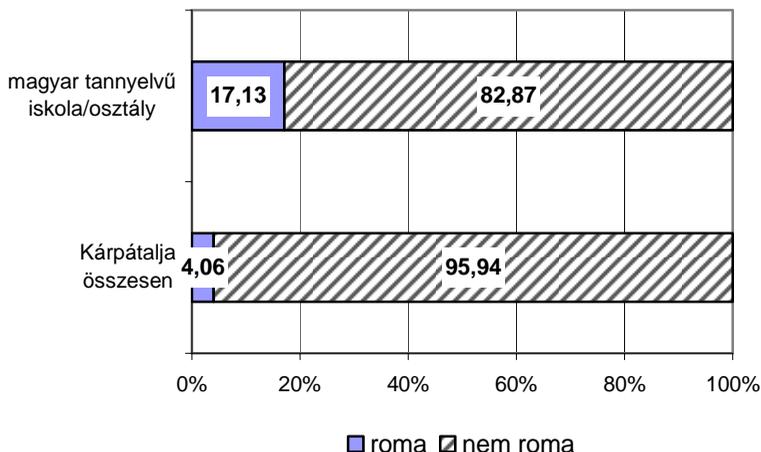
A roma gyerekeknek a magyar tannyelvű iskolákban és osztályokban tapasztalt magas aránya vonatkozásában mindeddig szinte alig jutott figyelem két, a magyar oktatási rendszer jövője szempontjából lényeges tényezőnek. Az egyik kérdés az oktatás minősége, a másik pedig – nem kis részben az előző faktorról

összefüggésben – az, hogy mennyire vonzóak az iskoláink a magyar szülők számára. Egyes tapogatózó kutatások figyelme terjed ma még csak ki például arra, hogy – a romákkal szemben többségében erősen negatív előítéleteket tápláló (erről a kérdésről lásd alább) – kárpátaljai magyarok hogyan reagálnak arra, hogy a magyar tannyelvű iskolák nagy részében egyre emelkedik a roma gyerekek aránya. Az egyik ide vonatkozó kutatás eredményei szerint a magyar szülők egy része úgy érzi, hogy annak következtében, hogy a magyar tannyelvű óvodákban, iskolákban sok a cigány gyermek, ezekben az intézményekben csökkent az oktatás színvonala, s ezért – na meg minden bizonnyal a romákkal szembeni előítéletesség, illetve az ukrán oktatáspolitikája hatása miatt – sok szülő számára a magyar tannyelvű iskolánál vonzóbb az ukrán tannyelvű oktatási intézmény (lásd Balogh–Molnár 2008, Balogh 2009).

20. ábra. A tanulói összlétszám, illetve a roma nemzetiségűek száma Kárpátalja iskoláiban, valamint a magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban (2008/2009-es tanév)

21. ábra. A roma nemzetiségű tanulók százalékos aránya a Kárpátalja iskoláiban tanulók, valamint a magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanulói között (2008/2009-es tanév)

23. táblázat. A roma nemzetiségű tanulók százalékos aránya Kárpátalja magyar nyelven (is) oktató iskoláiban a 2008/2009-es tanévben

Település	Iskolai fokozat/iskola	A roma tanulók aránya, %
gimnáziumok, líceumok		
Ungvár	II–III/magyar gimnázium	0
Beregszász	II–III/magyar gimnázium	0
Nagydobrony	III/református líceum	0
Nagybereg	III/református líceum	0
Tiszapéterfalva	III/református líceum	0
Técső	III/református líceum	0
Munkács	III/katolikus líceum	0
Karácspfalva	III/görög–katolikus líceum	0
Makkosjánosi	III/mezőgazdasági líceum	0

Beregszász és a Beregszászi járás

Beregszász	I–III/3. sz.	0
Beregszász	II–II/4. sz.	2
Beregszász	I–III/8. sz.	3
Beregszász	I–III/bentlakásos	7
Beregszász	I–II/6. sz.	3
Beregszász	I–II/7. sz.	100
Beregszász	I–II/9. sz.	0
Bátyú	I–III.	4
Makkosjánosi	I–III.	22
Tiszacsoma	I–III.	0
Nagymuzsaly	I–III.	0
Mezőkaszony	I–III.	14
Gát	I–III.	25
Nagybereg	I–III.	9
Vári	I–III.	38
Csetfalva	I–II.	0
Beregsom	I–II.	0
Rafajnaújfalú	I–II.	0
Csonkapapi	I–II.	0
Sárosoroszi	I–II.	0
Kisbégány	I–II.	45
Zápszony	I–II.	9
Beregdéda	I–II.	13
Mezőgecse	I–II.	0
Hetyen	I–II.	7
Halábor	I–II.	2
Gut	I–II.	0
Nagybégány	I–II.	0
Beregújfalú	I–II.	34
Bene	I–II.	0
Nagyborzsova	I–II.	0
Bótrágy	I–II.	23
Badaló	I–II.	47
Harangláb	I–II.	0

Kígyós	I.	0
Asztély	I.	0
Ungvár, Csap és az Ungvári járás		
Ungvár	III/10. sz.	9
Csap	I–III/2. sz.	27
Sislóc	I–III.	6
Szürte	I–III.	28
Nagydobrony	I–III.	12
Eszeny	I–III.	26
Koncháza	I–III.	39
Kisgejőc	I–III.	0
Kisdobrony	I–III.	14
Homok	I–II.	32
Tiszaásvány	I–II.	0
Tiszaágtelek	I–II.	55
Tiszasalamon	I–II.	14
Szalóka	I–II.	27
Rát	I–II.	53
Palágykomoróc	I–II.	40
Nagygejőc	I–II.	49
Császlóc	I.	0
Palló	I.	0
Gálóc	I.	57
Munkács és a Munkácsi járás		
Munkács	I–III/3. sz.	18
Munkács	I–II/14. sz.	100
Barkaszó	I–III.	37
Dercen	I–III.	0
Csongor	I–II.	18
Fornos	I–II.	0
Szernye	I–II.	27
Beregrákos	I–II/2. sz.	0
Izsnyéte	I–II/2. sz.	13
Nagyszőlősi járás		
Nagyszőlős	I–III/3. sz.	13

Tiszaújlak	I–III/2. sz.	45
Salánk	I–III.	5
Feketeardó	I–III.	10
Csepe	I–III.	0
Tiszapéterfalva	I–III.	4
Nevetlenfalu	I–III.	0
Nagypalád	I–III.	5
Verbóc	I–III.	5
Szőlősgyula	I–II.	0
Tiszakeresztúr	I–II.	0
Mátyfalva	I–II.	0
Tiszaújhely	I–II.	0
Aklihegy	I–II.	0
Fertősalmás	I–II.	25
Forgolány	I–II.	11
Tiszabökény	I–II.	8
Újakli	I.	0
Akli	I.	0
Batár	I.	3

Huszt és a Huszti járás

Huszt	I–II.	0
Visk	I–III/2. sz.	5

Rahói járás

Rahó	I–III/1. sz.	0
Gyertyánliget	I–III.	0
Kőrösmező	I–III/1. sz.	4

Szolyvai járás

Szolyva	I/10. sz.	0
---------	-----------	---

Técsői járás

Técső	I–III/Hollósy Simon KI	0
Aknaszlatina	I–III/3. sz.	0

Ukrajnában az iskolai oktatás három fokozatú: az I. fokozat az elemi iskola (1–4. osztály), a II. fokozat az általános iskola (felső tagozat: 5–9. osztály), a III. fokozat pedig a középiskola (10–11. vagy 10–12. osztály). Vannak csak I. fokozatú iskolák (ahol csak 1–4. osztályok vannak), I–II. fokozatúak (1–9. osztály), I–III. fokozatúak (teljes középiskola, ahol az 1.-től az érettségig,

azaz a 11. osztály befejezéséig tanulhatnak a gyerekek). Vannak továbbá klasszikus, nyolc évfolyamos gimnáziumok (melyek II–III. fokozatúak, ahová az I. fokozat befejezését követően nyerhetnek felvételt a gyerekek), illetve líceumok (melyek három évfolyamosak és csak III. fokozatúak; ide a II. fokozat sikeres elvégzése után felvételiznek a diákok). Az ukrainai oktatás szerkezetéről lásd: Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Orosz 2005 vagy 2007.

3.3. Cigány/roma tanulók és oktatásuk körülményei

Mint korábban említettük, jelenleg két olyan magyar tannyelvű iskola működik Kárpátalján, ahol csak cigány gyerekek tanulnak: a Munkácsi 14. sz. és a Beregszászi 7. sz. Általános Iskola.³³

Mindkét iskola a helyi cigánytábor közvetlen közelében jött létre. A Beregszászi 7 sz. Általános Iskola mellett cigány gyerekek számára létrehozott óvoda is működik. Elsődleges célja az volt ezen iskolák létrehozásának, hogy minél nagyobb mértékben vonják be a roma gyerekeket az oktatás folyamatába. Több évtizedes fennállásuk (Munkácson 1949, Beregszászon az 1950-es évek óta működik) bizonyítják az iskolák célszerűségét (hasonló környezetben működnek az ukrán tannyelvű roma oktatási intézmények, az Ungvári 13. és 14. sz. Általános Iskolák, valamint a Viski Elemi Iskola). Az iskola és a környezet hatásának a megemlézése azért fontos, mert az utóbbi években, elsősorban Európai Unió kezdeményezésekre, több kárpátaljai iskolával kapcsolatban is felvetődött a szegregált oktatás problémája. Számos érv és ellenérv jelenik meg egyik és másik oldalon is. Azonban ami az ilyen iskolák mellett szól, elsősorban az, hogy a cigány gyerekek legalább részben magukénak érezhetik azt. Azért csak részben, mert nagyon sok cigány szülő gondolkodásában a

³³ Hasonló elvek alapján szervezett, úgynevezett „cigány iskola” az Ungváron működő 13. és 14. sz. Általános Iskola, melyek tannyelve az ukrán (lásd Bucsko 2006: 263).

tanulás nem játszik fontos szerepet, köztudatukba az iskolai oktatás értéke nem épült be. Vagyis: a kárpátaljai roma szülőkre, a helyi roma közösségre is igaz mindaz, amit például Réger Zita (1978, 1990) kutatásaiból, vagy éppen a Bartha Csilla (2007) szerkesztette kötet tanulmányaiból tudunk: a roma társadalom szocializációs modellje, a cigányságnak az iskolai oktatáshoz fűződő viszonya eltér a többségi (nem roma) normáktól.

Sokak szerint a romáknak az iskolával szembeni ellenérzéseit részben a sajátos hagyományaik, részben a kiközösítettség érzése táplálja. A szülők egy része maga sem tanult, illetve hamar kimaradt az iskolából, másrészt úgy gondolják, hogy a megszerzett tudást egy teljesen más környezetben, a saját közegükből kikerülve nem fogják tudni hasznosítani, mindig a háttérben lesznek származásuk miatt (lásd erről Forray 2007). Azonban az ilyen iskoláknak sokkal nagyobb a látogatottsága: a speciálisan „cigány iskolákban” jelentősen magasabb az iskola-látogatás aránya, mint a heterogén osztályokba járó roma gyerekek körében. Talán főként azért, mert az iskola közel fekszik a lakóhelyhez. A tanár–szülő kapcsolat is jobban tud érvényesülni ebben az esetben. Erre különösen nagy szükség van nemcsak a gyerek tanulmányi eredményei, esetleges hiányzásai okainak tisztázása miatt, de egy-egy család személyes gondjainak, gondolkodásának megértésére is lehetőség nyílik. Az ilyen iskolák azért is sokkal közelebb állnak hozzájuk, mert a saját környezetnek nemcsak elkülönítő, hanem bizalmat és biztonságot keltő hatása is van. Számos esetben megtörtént, hogy egy más környezetbe bekerülő cigány gyerek nem érezte jól magát még akkor sem, ha a többiek nem közöcsítették ki, s bizonytalanná, félnékké, vagy éppen agresszívvá vált, érezvén azt a szociális hátrányt, amely jelentősen megkülönböztette a többiektől (Barkáts–Puskás 2003: 182). Egy olyan iskolában, ahol csak roma gyerekek tanulnak, rögtön az indulásnál kialakuló effajta kudarcélmény nincs jelen.

A kárpátaljai magyar közösségben jelentős szerepet betöltő történelmi egyházak (református, római és görög katolikus) egyre több településen szerveznek és támogatnak az állami iskola mellett a beregszászi és munkácsi „cigány iskolához” hasonló módon működő osztályokat. Reméljük és feltételezzük, hogy a cigány gyerekek számára szervezett oktatás célja nem a szegregáció, hanem a roma gyerekek szocializációs háttérére épülő oktatás megszervezése.

A cigány és más gyerekek együtt tanulása általában akkor eredményes igazán, amikor a roma család körülményei hasonló szinten állnak a többi, nem romákéval, vagy talán maga a család is már kiszakadt a szűkebb közösségből, meg tudja teremteni a tanuláshoz szükséges anyagi és otthoni feltételeket. Ez leginkább a városokban fordul elő, illetve egyes olyan falvakban, ahol a cigány közösség több részre tagolódik, több táborban lakik. Olyan helyeken viszont, ahol nagyobb roma csoportok sokszor nagyon nehéz körülmények között élnek, a kizárólag cigányok által látogatott iskolákra szükség van.

Jellemző a romákra az intézményekkel szembeni bizalmatlanságuk. Elsősorban az iskolákat, illetve az oktatási szerveket teszik felelőssé a cigány gyerekek alacsony tanulmányi szintjéért, s általában az oktatásban felmerülő problémákért (Jemec–Gyacsenko 1993: 25–28).

A roma gyerekek számára kialakított speciális (s nem szegregációs) oktatási intézmények kialakítása mellett szólnak a fentiek mellett a nyelvi, nyelvészeti érvek is. Bár a fentiekben megjegyeztük, hogy a kárpátaljai romák legnagyobb része magyar anyanyelvű, éppen a romáknak a magyarokétól eltérő nyelvi szocializációs modellje miatt (lásd Réger 1990) az iskolába lépő magyar és roma gyerek nem azonos anyanyelvi nyelvváltozatot hoz az iskolába. S mivel az iskola merőben más nyelvi produkciót, illetve más nyelvváltozatokat tart normatívnak és követendőnek, a roma gyerekek számára kialakított speciális nyelvi oktatási modell az

első évben jelentősen csökkentheti a kezdeti iskolai kudarcokat, melyek egy része gyakran nem (vagy nem csak) kulturális, hanem részben nyelvi okokra vezethető vissza. (Erről a kérdéskörrel lásd pl. Kontra 2007, illetve párhuzamként lásd még: Kontra 1992). Ám pedagógusaink sajnos nincsenek felkészítve arra, hogyan lehetne a magyar ajkú romák otthonról hozott nyelv-változatára épülő sikeres oktatási programokat megvalósítani.

A roma gyerekek oktatásának problémája minden iskolában nagyon hasonló. Ebben az esetben mégis azért a munkácsi és beregszászi roma iskolát emeljük ki, mivel csak cigány gyerekek által látogatott oktatási intézményekről van szó; ám a jelenlévő gondok és eredmények ott is érvényesek, ahol kisebb vagy nagyobb létszámban jelen vannak roma tanulók.

A roma gyerekek iskolai szocializációba való bevonásának az egyik alapvető feltétele az iskolalátogatás biztosítása. Míg más, többségében nem romák által látogatott oktatási intézményben a tanulók jelentős többsége rendszeresen jár iskolába, addig az említett tanintézményekben dolgozó pedagógusoknak jelentős erőfeszítéseket kell fordítani arra is, hogy a roma tanulók folyamatosan jelen legyenek, ne maradjanak ki, kimaradás esetén pedig visszairányítsák őket az intézménybe. Egy másik jelentős és fontos feladatuk, hogy számukra érdekessé és érthetővé, a roma gyerekek otthonról hozott kultúrájával kevésbé ütközővé tegyék a tanulást, nehogy az oktatás tartalma és annak közvetítési módja váljon a kimaradás okává. Mindezt úgy kell véghezvinniük, hogy az osztályokban a többi iskolához képest jóval nagyobb számban fordul elő hátrányos helyzetű, magatartási és tanulási zavarokkal küzdő gyerek.

A Munkácsi 14. Sz. Általános Iskolának a 2008–2009-es tanévben 591 tanulója volt, s közülük 61 gyerek hátrányos helyzetű családból származik. A Beregszászi 7. Sz. Általános Iskola 346 tanulója közül 165 van hasonló helyzetben. Azonban a számok megtévesztők lehetnek, mivel a legtöbb szülő nem ren-

delkezik állandó munkahellyel, s így a családok anyagi helyzete nehéz. Sokszor rendezetlenség az otthoni körülmények, jelentős a sokgyermekes családoknak a száma. Az iskolalátogatottság változó: általában 60, jobb esetben 70%, gyakran függ az időjárási viszonyoktól, mert rosszabb, esősebb vagy hidegebb időben a gyerekeknek nincs megfelelő öltözetük és lábbelijük iskolába menni.

Általánosan elfogadott vélemény a pedagógusok körében, hogy az alsó osztályos gyerekekkel még könnyebb foglalkozni. A felső osztályosok számára a tananyag gyakran követhetlenné és ezzel együtt unalmassá válik, egyre többen maradnak el az órákról, majd pedig végleg az iskolából. Több pedagógus szerint a roma gyerekek sokszor nem küzdenek meg az iskolában eléjük kerülő akadályokkal, nehézségekkel, hanem egyszerűen feladják a harcot.

Az iskolából való kimaradást sok esetben elősegíti a lányok nagyon korai, 13–14 éves korban történő férjhez menetele, pontosabban polgárjogilag élettársi viszonya³⁴, valamint a roma családok idénymunkája az ország belső területein, ahová gyakran a gyerekeiket is magukkal viszik. Ezekben az oktatási intézményekben, de bármelyikben, ahol nagyobb számban roma gyerekek tanulnak, az oktatási mellett nagy jelentősége van a nevelői munkának. Sokkal nagyobb, mint a többi, nem cigány gyerekek által látogatott iskolában, ahol otthon a család közvetítette modell közelebb áll az iskola által elvárt normákhoz.

Finanszírozása, módszertani és technikai felszereltsége ezeknek az állami iskoláknak még mindig nem elégséges, igaz, ez nagyon sok más iskolára is jellemző Ukrajnában, s ezen belül természetesen Kárpátalján is. Az állam szerepvállalása mellett ki kell emelni az egyházak, illetve az egyházakhoz közel álló különböző jótékonyági szervezetek támogatását, amelyek következtében

³⁴ Ukrajnában a lányoknál 17, a fiúknál 18 éves kortól engedélyezett a házasságkötés.

több jelentős fejlesztésre kerülhetett sor az iskolákban. Az utóbbi években számos pozitív előrelépés tapasztalható: a központi gázfűtés bevezetése, étkezdék kialakítása, az alsó tagozatos és a hátrányos helyzetű gyerekek ingyenes étkeztetése, iskolaépületek és osztályterem felújítása, az iskola területének megszüpítése. A tanintézmények jellemzően helyhiánnyal küzdenek, mert az utóbbi években jelentősen megnövekedett gyereklétszám következtében több osztályterem túlszűfolt, újabbak létesítésére nincs hely. A Beregszászi 7. Sz. Általános Iskolában azonban kisebb tornahelyiséget is sikerült kialakítani, igaz: megfelelő tornateremmel sajnos nem rendelkezik az intézmény. A Munkácsi 14. Sz. Általános Iskolának egyáltalán nincs tornaterme. Mindkét helyen ezt az iskolai sportpályák megfelelő kialakításával és rendben tartásával igyekeznek pótolni. Munkácson azonban a helyhiány sokkal jelentősebb, a régi, több korszakban épült, három részből álló épületben nincs elegendő osztályterem, mindössze 12 van jelenleg a 19 szükségesből, így a gyerekek két váltásban, délelőtt és délután is tanulnak, ami a pedagógusok és gyerekek számára egyaránt fokozottabb megterhelést jelent, valamint az iskolalátogatottságot, az iskolai fegyelmet is nehezebb fenntartani.

A kötelező iskolai órákon kívül a tanárok igyekeznek bevonni a gyerekeket különböző szakköri foglalkozásokba. Ilyenek a rajz, kézimunka, tánc, labdarúgó vagy könnyűatlétikai szakkörök. Az ezekkel kapcsolatos versenyeken, bemutatókon tudnak néhányan igazán eredményeket elérni, a tanulmányi vetélkedőkön, ha egyáltalán indulnak roma tanulók, ilyen sikerélményekben nincs részük. Meg kell jegyezni, hogy a szakkörök közel sem kötik le az összes cigány tanuló figyelmét, nehéz a foglalkozások folyamatosságának a megszerzése, s korántsem mutat mindegyik érdeklődést az említett képzési irányokban. Mindezt azért szükséges figyelembe vennünk, mert a romák oktatásának ebbe az irányba való terelése nem biztos, hogy megoldást tud nyújtani a jelen minden problémájára, még ha nagyobb eredményekkel járna is.

A képességfejlesztő programok alkalmazása általában a kárpátaljai (nem csak a magyar) cigányok esetében jelenleg bizonyos nehézségekbe ütközik. Ennek elsősorban adminisztratív akadályai vannak. Az oktatási rendszer kötelező órakerete az alsó osztályokban heti egy-egy órát irányoz elő rajzra, zenére, hármathármat testnevelésre. A változtatható óraszám mindössze egyhárom tanórával bővítheti az egész adott órakeretet. Az 5–9. és a 10–11.(12.) osztályokban is hasonló a helyzet, azaz egyelőre nincs lehetőség ezeknek a tanóráknak a jelentős számú kibővítésére, amire talán építeni lehetne egy roma tanulókhöz közelebb álló képzési vonalat. Bizonyos módszerek, amelyek eredményesen működnek Magyarország egyes településein, Kárpátalján egyelőre nem megoldhatóak (Békési 2008: 673.). Másrészt a képességfejlesztő programok szoros szülői együttműködést, valamint a célra berendezett termeket, megfelelő sporteszközöket és speciális játékokat irányoznak elő. Amint az előzőekben erről már szó esett, sok helyen ezek megoldása sem egyszerű.

Miként a középkorban is, az oktatás-nevelés keretén belül felmerülő komoly gondokra az egyház gyorsan reagált és próbált meg ezekre választ adni; bizonyos mértékben a jelen korban is ez tapasztalható. Az egyházak keretében, vagy az egyházak támogatásával megszervezett ún. „cigány iskolákat” a jelentős roma lakossággal rendelkező települések jellemzően cigányok lakta részein, az úgynevezett „táborok” területén hozták létre, és kiegészítő osztályok vagy napközi formájában működnek az állami iskolák mellett. Ilyen roma gyerekekkel foglalkozó osztályok jöttek létre Kisdobronyban, Nagydobronyban, Oroszkomorócon*³⁵, Szerednyén*, Szürtén, Tiszaágteleken (Ungvári járás), Barkaszón, Nagylucskán*, Szernyén (Munkácsi járás), Szőlősvégardóban* (Nagyszőlősi járás). Mivel ezekben is csak cigány gyerekekkel foglalkoznak, a korábban a romák oktatásával kap-

³⁵ A *-gal megjelölt falvakban működő osztályok ukrán tannyelvűek. A jelöletlen településeken működő intézmények oktatási-nevelési nyelve a magyar.

csolatban felmerült összes probléma rájuk is vonatkozik, illetve általuk is jól ismert. Mivel nem az állami tantervek keretét használják, igyekeznek a cigányok oktatásában alternatív módszereket is alkalmazni, amelyekkel felkészítik a gyerekeket az iskolai tanulásra. Egyes helyeken az alsó osztályokban külön foglalkoznak a gyerekekkel, majd miután a roma gyerekek megszokták a tanulás légkörét, és leküzdötték a kezdeti hátrányokat – amelyek sokszor környezetükből, szocializációjukból adódóan teremtenek nehézségeket számukra –, később a nem cigány gyerekekkel együtt tanulnak tovább az állami iskolában. Más helyeken iskola utáni napközis foglalkozást biztosítanak a roma tanulóknak, ahol a házi feladat megoldásában segítenek nekik, s egybekötik azt a számukra szervezett külön foglalkozásokkal. Nagy szerepük van még ezen kívül a cigány gyerekek iskolalátogatottságának biztosításában, valamint az iskolákból akár évekre kimaradt, vagy az iskolába be sem iratkozott és „túlkorossá” vált gyerekek tanulási felkészítésben. A létrehozott ún. „cigány iskolák” a szegregációs oktatás jellemzőit viselik magukon, jóllehet a roma gyerekek képzésével e helyeken foglalkozó személyek az integrált oktatást helyezik előtérbe, azaz a közösség környezetében történő felkészítés után cigány és nem cigány gyerekek együttes tanulásának hívei.

Az egyházak által fenntartott „roma iskolák/osztályok” mellett rendszerint cigány misszió is működik, és általában külön roma gyülekezetet szervez az egyház. A Kárpátaljai Református Egyházkerületnek például saját Kárpátaljai Református Roma Missziója működik.³⁶

Tipikus példája az ilyen jellegű tevékenységnek az ungvári járási Nagydobrony. Az 5600 lakosú településen 400-nál több roma él, nagy részük a falu északi, illetve déli részén létrejött cigánytelepen. A lakosság túlnyomó többsége református. A helyi

³⁶ <http://ref-romamisszio.shp.hu/hpc/web.php?a=ref-romamisszio&o=1161189030>

református egyházközség a falu központjában épült templom köré szervezett magyar gyülekezet mellett mindkét „cigánytáborban” külön roma gyülekezetet alakított ki. A község északi részén található „táborban” templom, a déli részben imaház működik. A helyi lelkész kisebbségi gyülekezetként kezeli a helyi nagyrészt magyar ajkú roma közösségeket.³⁷

Az integrált és a szegregált oktatás tehát elsősorban a helyi körülményektől függ, mindkettőnek léteznek előnyei és hátrányai egyaránt. Az adott viszonyok alapján lehet csak eldönteni, hol és milyen oktatási forma alkalmazható. Bizonyos esetekben a roma gyerekek egyszerűen nem akarnak a többségi (amely már nem is mindig az) iskolába járni, más helyen a cigány szülők törekednek arra, hogy gyermekeik a többi nem cigány gyerekekkel tanuljanak együtt. Megtörténik, hogy a nem cigány gyerekeket a szülők kiveszik azokból az osztályokból vagy iskolákból, ahová jelentős számban járnak romák, máshol elképzelhetetlen osztály megalkotása cigány tanulók nélkül.

A kárpátaljai magyar anyanyelvű romák sikeres iskolai előmenetele tehát elsősorban nem attól függ, hogy heterogén vagy homogén osztályban tanulnak-e. Egyértelmű, hogy meg kell teremtenünk a lehetőséget mindkét oktatási formához, pontosabban: meg kell őriznünk mindkét működő oktatási formát, hogy a szülők dönthessenek.³⁸ Ám sem a heterogén, sem a homogén oktatási modellben nem engedhető meg a roma gyerekek diszkriminációja, hátrányos megkülönböztetése, eleve sikertelen tanulókként való elkönnyvétele. Ehelyett olyan ismeretekkel kellene felvértezni a velük foglalkozó pedagógusokat, melyeket jól

³⁷ Lásd például Kolozsy András református tiszteletessel a Kárpáti Igaz Szó 2009. december 19-i számának 6. oldalán megjelent interjút.

³⁸ A Kárpátaljai Megyei Állami Közigazgatás elnökének, Oleg Havasinak 2006. október 25-én kelt (iktatási szám: N32361/4/1-06) és Ukrajna Kormányának címzett, a roma gyerekek oktatásáról szóló levelében megállapítja: a megyei roma szervezetek vezetőinek nincs egyértelmű álláspontja arról, hogy a cigány gyerekek oktatását homogén vagy heterogén osztályokban, iskolákban kellene-e megszervezni.

hasznosíthatnak munkájuk során. A kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban roma gyerekeket (is) tanító pedagógusoknak ugyanis soha senki sem közvetített tudományosan megalapozott ismereteket a romák nyelveiről, a magyar anyanyelvű cigányok nyelvváltozatainak a standard magyar változathoz való viszonyáról, nyelvi és társadalmi szocializációs modelljeikről, kultúrájukról, értékeikről, életvitelükről stb. Az alapvető ismeretek hiánya pedig – még a legjobb és legnemesebb szándék ellenére is – gyakran nem a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentését, hanem éppen ellenkezőleg: azok fenntartását és folyamatos újratermelését eredményezheti. Különösen érvényes mindez a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákra, melyekben – mint a fentiekben láthattuk – a kárpátaljai roma gyerekek jelentős része tanul. Ám az ezekben dolgozó pedagógusok kapcsán is megjegyezhetjük, hogy nincsenek felkészítve a roma gyerekek oktatásával kapcsolatos szakmai kihívásokra, és egyelőre képzésük során sem kapnak ide vonatkozó elméleti és gyakorlati ismereteket (lásd Orosz 2009: 437).

A romákról szóló ismeretek hiánya következtében azokban a magyar tannyelvű iskolákban/osztályokban, ahol nagy számban/arányban tanulnak roma gyerekek, esély sincs arra, hogy az oktatási-nevelési folyamat során figyelembe vegyék a cigányok kulturális és nyelvi sajátosságait; illetve: az ilyen iskolák roma tanulói számára nem közvetítenek ismereteket, tudást saját etnikai kultúrájukról, annak értékeiről (erről lásd még: Fedorova 2006: 276). Ennek következtében pedig a magyar (de éppúgy az ukrán) tannyelvű iskolába járó cigány gyerekek oktatása nem az integrációt, hanem az akkulturációt támogatja, azaz a kárpátaljai roma oktatásra is igaz az, amit Liskó (2005: 22) a magyarországi romák iskolai oktatása kapcsán megállapít: „a roma gyerekek mobilitását az etnikai kisebbségi helyzet is nehezíti”; iskoláink egyáltalán nem segítik a roma gyerekek etnikai identitásának erősítését, kultúrájuk és hagyományaik és nyelvük megőrzését. S

mivel a romák nem találkoznak az iskola keretében intézményes formában saját kultúrájukkal, számukra a szervezett keretek között folyó oktatás idegen kulturális közeggé válik. Egyetlen konkrét példa: miközben egy felmérés szerint a kárpátaljai roma szülők 80%-a szeretné, ha gyermeke az iskolában tanulná a roma nyelvet, s tantárgyként oktatnák számára a romák történelmét, kultúráját, ezek a tantárgyak még azoknak az iskoláknak a tanrendjében sem szerepelnek Kárpátalján, melyek tanulói teljes egészében a cigányság soraiból kerülnek ki (Fedorova 2006). A fentiek ismeretében egyáltalán nem lepődhetünk meg azon, hogy a kárpátaljai magyar iskolai vezetők elsősorban a problémát látják a roma gyerekek jelenlétében intézményeikben. A probléma megoldását – legalábbis a helyi sajtóban megjelenő nyilatkozatok, valamint saját kutatásunk alapján – a legtöbb iskolaigazgató abban látja, hogy a cigány gyerekek számára elkülönült iskolákat, iskolai fiókintézményeket kell létrehozni.

Néhány tipikus idézet a helyi magyar nyelvű sajtóból a kérdéskör kapcsán megjelent cikkekből.

„Folyamatos probléma, hogy a cigány gyerekek egyik nap megkapják a tankönyvet, s másnap eltűzelik. Egy-két kivételtől eltekintve soha nem készítik el a házi feladatot, a szülők nem tudnak nekik segíteni. Újra és újra visszatérő gond, hogyan tudjuk őket bevonni az oktatási rendszerbe. Az általános tapasztalat az, hogy nagyon-nagyon sok megkereséssel a roma szülőket még lehet arra ösztönözni, hogy a gyerek eljárjon az órákra. De csak az elemi iskola befejezéséig. Alig tanulnak meg írni és olvasni. A 4. osztály felett pedig szinte alig-alig látogatják az órákat. Nincs igazán kiforrott stratégia, miként kellene ezt a kérdést kezelni. Részmegoldás a rendőrök kiszállása, amit többször kezdeményeztünk. Ilyenkor a roma gyerekek néhány napig egy kicsit aktívabbak, aztán újra kezdődik az egész elölről. Külön napközit biztosítunk számukra. Az ide járó romákat éppen azok a társaik

csúfolják, akik nem járnak iskolába.” A Vári Középiskola igazgatója (Kárpáti Igaz Szó 2008. november 25., 5. lap).

„A tanulóknak immár több mint a fele, közel 60 fő cigány nemzetiségű (...). A jelenlegi tendenciák szerint hat év múlva a gyerekek legalább hetven százaléka roma lesz. Ezt az is jelzi, mondja az igazgató, hogy az idén Tiszaágteleken 12 cigány és négy magyar gyerek született. Az előbbieket esetében a magas szaporulat az állami segélyeknek köszönhető. (...) Már arra is nehéz őket rábírní, hogy eljöjjenek az iskolába. Megmondom őszintén, ezt csak a magyar állam által adott oktatási-nevelési támogatással tudjuk elérni, más eszköz egyszerűen nem áll rendelkezésünkre. Fenyítésre nincs mód, mert tilos. A kollégák mindent megtesznek, de hát sok múlik a családi háttéren is. Nagyon sok munka szükségeltetik, hogy nagy nehezen elérjük velük a középszintet.” Úr Viktor, a Tiszaágteleki Általános Iskola igazgatója (Kárpáti Igaz Szó, 2009. február 14., 5. lap).³⁹

„Bajok vannak az iskolai tananyag elsajátítása körül. A szerednyei romák például hiába járnak ukrán osztályokba, ha nem tanulnak meg sem írni, sem beszélni államnyelven. A magyar tannyelvű iskolákba járók, ha ukránul nem is, de legalább magyarul tudnak írni, olvasni” (Kárpáti Igaz Szó, 2008. október 21., 3. lap).

„A jelen legnagyobb romaproblémája tehát a felzárkóztatás. Csakhogy ezt nekik maguknak is akarni kellene. Navrocka elmondta, komoly bajok vannak az iskolalátogatás és a tananyag elsajátítása körül. Márpedig az esélyegyenlőség megköveteli a

³⁹ Ehhez az idézethez kapcsolódóan lásd Orosz Ildikó oktatáspolitikus szavait: „Új kihívást jelent a magyar iskolák számára az ország legutóbbi éveiben hozott szociálpolitikai rendelkezés, amely a népesség csökkenését kívánta lassítani. Az ukrán állam a nagygyermekes [sic!] családokat segítő törvény értelmében, a legutóbbi végrehajtási rendelet szerint azokat a családokat, ahol 2007. december 31-e után gyermek születik, jelentős anyagi támogatásban részesíti. A rendeletnek köszönhetően a szülési kedv elsősorban a romák körében nőtt meg, akik gyermekeiket magyar osztályokba járatják, és néhány éven belül megváltoztatják egyes településeken a tanulók arányát, ami újabb szakmai kihívást jelent a kárpátaljai magyar iskolákban dolgozó pedagógusok és iskolák számára. Erre célszerű lenne felkészíteni az iskolákat és a pedagógusokat” (Orosz 2009: 437).

megfelelő iskolázottságot. A munkaképes kárpátaljai romák több mint fele azonban írástudatlan. Így pedig saját magukat szorítják ki a különben is túlszűfolt munkaerőpiacról. Képzetlen munkaerőre ugyanis sehol nincs szükség. Igaz, a meglévő előítéletek miatt a felsőfokú végzettséggel rendelkező cigányok is hátrányban vannak nem roma pályakezdő társaikkal szemben. Vidékünkön ez az egyedüli etnikum, melynek rohamosan nő a lélekszáma. Ezzel együtt sokasodnak az oktatással és a lakáskérdéssel kapcsolatos problémák. A szövetség elnöke szerint belátható időn belül komoly etnikai feszültség forrása lehet a roma népcsoport. A problémára már most készülni kellene. Legalább úgy, mint teszik azt Szürtében és Koncházán, ahol sikerült megoldani, hogy a roma gyerekek többsége rendszeresen látogassa az iskolát. (...) Szürtében (...) holland támogatóknak köszönhetően 2004-ben nyílt meg a középiskola fiókintézményeként funkcionáló roma elemi iskola. Ebben Kovács Boglárka és Lőrincz Anikó keze alatt 25 gyerek tanul. Hatéves a legfiatalabb, felső korhatár nincs.” Jevhenyija Navrocka, az Ungvári Városi Romológiai Szövetség elnöke interjúja (Kárpáti Igaz Szó, 2009. április 9., 1–2. lap).

Vitás kérdések sokasága jellemzi tehát a cigányok oktatását, s ezeknek egy részére nem látjuk a pontos megoldást. Illúzió lenne azt gondolnunk, hogy a szokásokat, a mentalitást, a meggyökeresedett viszonyokat, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki egy népben, nem néhány év, de akár több évtized eltelte alatt képesek vagyunk konfliktusok és áldozatok nélkül átalakítani, miközben mi semmit sem változunk. A cigányság számbeli növekedése azonban megköveteli, hogy integrációjukra egyre nagyobb figyelmet fordítsunk, és komolyan vegyük. Ennek a folyamatnak a legerősebb láncszeme lehetne az oktatás. A demográfiai trendek következtében egyre nagyobb kihívás a cigány tanulók sikeres iskolai integrálása a kárpátaljai magyar oktatási rendszer egésze szempontjából (Csete–Papp–Setényi 2010).

4. A kárpátaljai magyar társadalmi szervezetek, egyházak roma programjairól

Az országos cigány nemzetiségi szervezeten kívül Kárpátalján 2006-ban 24 bejegyzett roma szervezet működött (lásd Bucsko 2006: 260). 2009-ben a megyében 17 roma társadalmi és kulturális, érdekvédelmi szervezetet regisztrált a megyei állami közigazgatás nemzetiségi osztálya.⁴⁰ Köztük a beregszászi székhelyű Kárpátaljai Magyar Roma Civil Szervezetek Érdekvédelmi Asszociációját is számon tartják. A romák helyzetével foglalkozó állami szervek és civil szervezetek elsősorban mostoha életkörülményeiken, nehéz anyagi helyzetükön, a körükben kiemelkedően magas munkanélküliségen, társadalmi szegregációjukon szeretnének javítani; oktatási, szocializációs és nyelvi problémáikkal csak ritkábban foglalkoznak.

Ezen szervezetek, társaságok mellett a kárpátaljai magyar nyelvű cigányok helyzetének javítása érdekében a legtöbbet a református és a római katolikus egyház tesz. A Kárpátaljai Református Egyház úgynevezett cigánymissziót működtet (lásd Cél 2006, Szántó–Taracközi szerk. 2008). A misszió – elsősorban nyugati, főként holland anyagi támogatással – nem csak a cigány hívek lelki gondozását tartja fontosnak, bár kétségkívül ezen a téren is jelentős munkát fejt ki az egyház. Kárpátalján a cigány közösségek már hét, úgynevezett cigány-templommal rendelkeznek (Cél 2006). 2008-ban 11 cigány-gyülekezetet tartottak számon a Kárpátaljai Református Egyházon belül: a beregszászi járási Gáton és Beregszászon, a munkácsi járási Szernyén és Munkácson, valamint az Ungvári járásban Kisdobronyban, Tiszaágteleken, Dimicsőn, Nagydobronyban, Szürtében, Oroszkomorócon és Ráton (Szántó–Taracközi szerk. 2008: 24). Emellett – főként jótékonyági alapítvány révén – szerepet vállal a

⁴⁰ Національно-культурні товариства Закарпаття (Довідник). Ужгород: Відділ у справах національностей облдержадміністрації, Центр культур національних меншин Закарпаття, 2009.

református egyház a roma lakosság segélyezésében, életkörülményeik javításában is.

Hat református lelkész, három roma munkatárs, négy misszionárius és öt külföldi önkéntes szervezi az egyház roma missziós munkáját. Ennek a munkának a szerves részét képezi a református egyház által szervezett és működtetett négy cigány iskola, melyek Nagydobronyban, Szernyén, Gáton és Szürtében működnek, valamint a Nagydobronyban, Szernyén és Gáton fenntartott iskola-előkészítő óvodai csoport. Ezeket az egyházi szervezésben létrehozott és fenntartott óvodai csoportok, iskolai osztályok a településeken működő állami iskola egyfajta nem hivatalos leányintézményeként működnek. A roma óvodából kikerülő gyerekek a „cigány iskolába” kerülnek, ahonnan az elemi iskolai osztályok elvégzését követően betagozódhatnak a helyi magyar tannyelvű iskola megfelelő osztályába. Csonkapapiban Református Roma Tanulmányi Központot alakított ki a református egyház.

Az egyházak roma missziója kétségek nélkül jelentős eredményeket mutathat fel. Tevékenységük sikere azonban elsősorban a nyugatról érkező anyagi támogatások függvénye.

Az egyházakon (és az általuk létrehozott vagy felügyelt jótékonyági és/vagy segélyszervezeteken, mint például a Dorcas nemzetközi segélyszervezet helyi egysége) kívül más kárpátaljai magyar társadalmi vagy szakmai szervezetek, társaságok nem rendelkeznek roma programokkal. A kárpátaljai magyarság érdekvédelmét felvállaló két szervezetnek (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, illetve Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség) és az általuk létrehozott pártoknak (KMKSZ – Ukrajnai Magyar Párt, illetve Ukrajnai Magyar Demokrata Párt) sem szerepel a programjában a magyar ajkú romák érdekképviselete. Többek között ez is azt jelzi, hogy a kárpátaljai magyar közösség még nem ébredt tudatára annak, hogy a vele együtt, közvetlen szomszédságában élő, magyar anyanyelvű roma közösség jelentős

szerepet játszhat a közeljövőben a magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatási rendszer fenntartásában, fennmaradásában. Mint ahogyan az is valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai magyar szervezetek, intézmények azért sem mutatnak (egyelőre?) különösebb érdeklődést a magyar nyelvű cigány közösség iránt, mert előítéleteik, illetőleg ez irányú hiányos ismereteik gátolják őket abban, hogy érdemben foglalkozzanak a cigányság problémáival.

*A kárpátaljai magyar romák szervezetének irodája
Beregszászban*

5. A cigányokhoz fűződő viszony

Alacsony fokú társadalmi integrációjuk, nehéz életkörülményeik (szegénység, magas munkanélküliség), jellegzetes, ám a többségi társadalmakétól eltérő kultúrájuk, valamint nyelvük/nyelveik, illetve a többségtől különböző etnikai (rassz) jegyeik miatt számos negatív sztereotípiát él az ukrán társadalomban a romákkal szemben (Gritsenko et al. 2006, Rybka 2006, Lukanova 2006, Michaly 2006). Kijevi szociológusok 2002-ben 2006 felnőtt (18 éven felüli) adatközlőt kérdeztek meg Ukrajna egész területén arról, hogyan viszonyulnak a cigányokhoz (romákhöz). A megkérdezettek 53,1%-a úgy viszonyul hozzájuk, mint bármely más kisebbséghez; 41,5%-nak azonban rosszabb véleménye van róluk, mint más ukrainai kisebbségekről; mindössze az adatközlők 0,7%-ának van kedvezőbb véleménye a romákról, mint más nemzetiségekről (<http://www.uceps.org>).

Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete és a Demokratikus Kezdeményezések Alapítvány 1994 és 2005 között a 18 éven felüli ukrainai lakosság 1800 fős reprezentatív mintáján végzett szociológiai kutatásokat (Panina 2005), melyek során többek között arra is rákérdeztek, hogyan viszonyul az ország népessége a különböző nemzetiségek, etnikumok képviselőihez. A kérdőíves adatfelvétel során arra kérték az adatközlőket, hogy egy 7 fokú skálán határozzák meg, melyik az a legközelebbi viszony a megadottak közül, amelyet elfogadnának az egyes nemzetek/etnikumok képviselőivel. A megkérdezettek az alábbi lehetőségek közül választhattak: elfogadnám

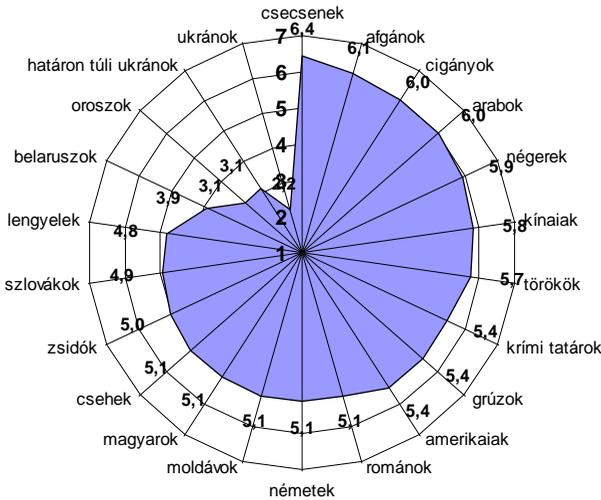
- 1: családtagnak,
- 2: közeli barátoknak,
- 3: szomszédoknak,
- 4: munkatársnak,
- 5: Ukrajna lakosának,
- 6: Ukrajnába látogatónak,
- 7: egyáltalán nem engedném be Ukrajnába.

A kutatás összesített átlageredményei alapján az ország felnőtt lakossága meglehetősen xenofób: a 7 fokú skálán átlagosan 5,0 értéket kaptak a szociológusok, ami azt jelenti, hogy a megkérdezettek átlagosan Ukrajna lakosaként képesek csak elfogadni a más nemzetiségűeket/etnikumúakat (beleértve az ukrainai többségi közösséget éppúgy, mint az őshonos kisebbségeket). A felmérés során összesen 22 nemzetiséghez/etnikumhoz fűződő viszonyra kérdeztek rá. A 22. ábrából kiderül, hogy az ukránokat közeli barátként (2-es érték), az oroszokat és a határon túli ukránokat szomszédként (3-as átlagérték), a szintén keleti szláv beloruszokat munkatársként (4-es átlag) képesek elviselni Ukrajna felnőtt állampolgárai. A krími tatárokat, grúzokat, amerikaiakat, románokat, németeket, moldávokat, magyarokat, cseheket, zsidókat, szlovákokat és lengyeleket elfogadják honfitársnak (átlagérték: 5). Ennél negatívabb a viszonyulás a csecsenekhez, afgánokhoz, arabokhoz, négererekhez, kínaiakhoz, törökökhöz és cigányokhoz, akiket legszívesebben maximum Ukrajnába látogató külföldiként képzelnék el Ukrajna lakosai (6-os érték). A romák tehát a leginkább elutasított csoportok közé tartoznak az ukrán közvélemény szerint.

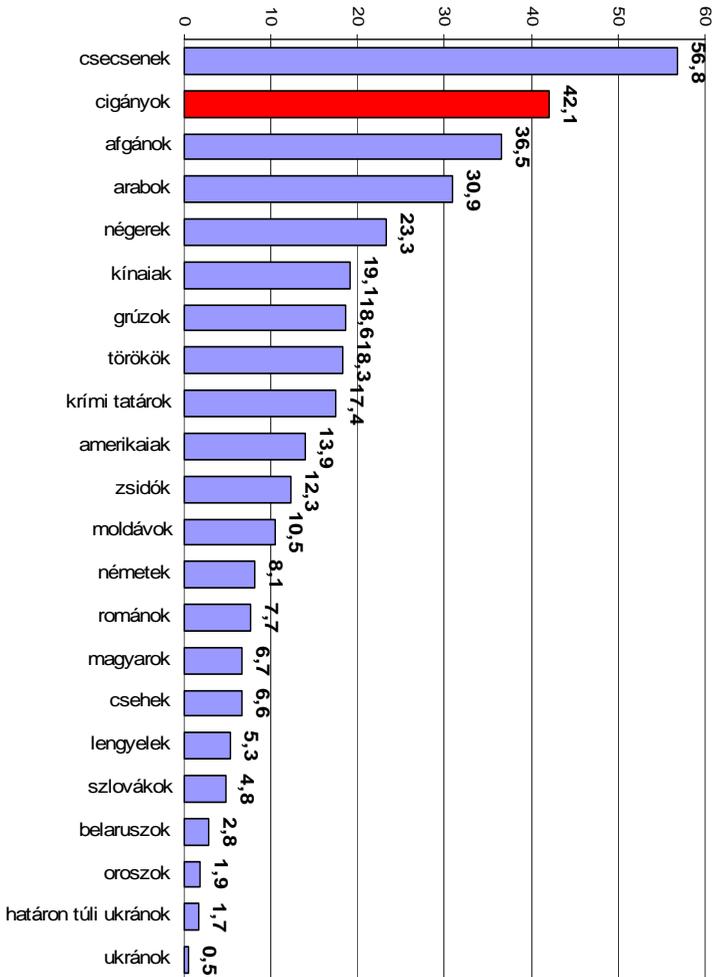
Roma gyerek az iskolapadban: Szürte

22. ábra. Ukrajna felnőtt lakosainak legközelebbi kívánatos viszonya különböző nemzetiségek/etnikumok képviselőihez (a 18 éven felüli lakosság 1800 fős reprezentatív mintája alapján; Panina 2005: 67 nyomán)

A 23. ábra azoknak az arányát mutatja be, akik be sem engednék Ukrajnába az adott etnikum/nemzetiség képviselőit. Jól látható, hogy a csecsenek után – ne feledjük: 2005-ben (a felmérés idején) még tart az orosz–csecsen háború! – a cigányok kapcsán vélekedtek a legtöbben úgy (a megkérdezettek 42,1%-a), hogy Ukrajnában sem látják őket szívesen. Az afgánok, arabok, de még a négerok, kínaiak és zsidók megítélése is sokkal kedvezőbb az ukrán társadalomban, mint a cigányoké.

23. ábra. A különböző nemzetiségek/etnikumok képviselőivel szemben a legtávolabbi viszonyt (be sem engedném őket Ukrajnába) választók százalékos aránya Ukrajna felnőtt lakosai között (a 18 éven felüli lakosság 1800 fős reprezentatív mintája alapján; Panina 2005: 59–66 nyomán)

Hasonló eredményeket mutat be Volodimir Paniotto (2008, 2009) is szociológiai kutatások adatait elemző tanulmányában.

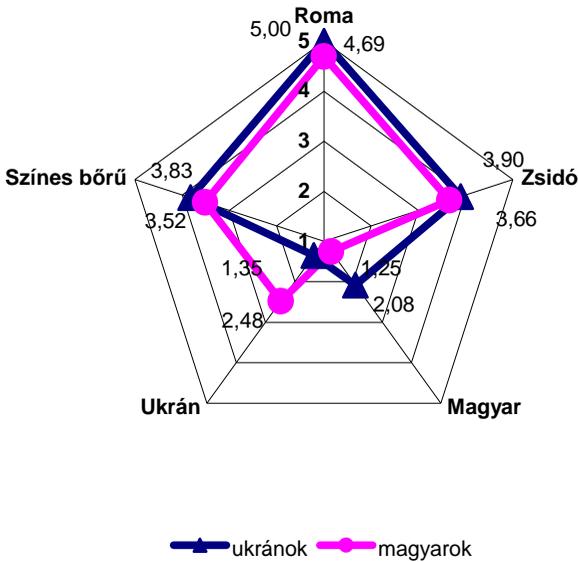
2001-ben Kárpátalján 300 ukrán és 500 magyar nemzetiségű, 15 és 29 éves kor közötti fiatalot kérdeztek meg arról, hogyan viszonyulnak a különböző nemzetiségek képviselőihez. A vizsgálat – a fent bemutatott kutatáshoz hasonlóan – a társadalmi távolság indexét (social distance index) mérte. A vizsgálatból egyértelműen kiderül, hogy mind a kárpátaljai ukránok, mind pedig a helyi magyarok saját etnikai csoportjukhoz érzik a leginkább közel magukat. Az ukránok számára a magyarok, a magyarok számára az ukránok a leginkább elfogadható csoport. Érdekes módon a színes bőrrűeket közelebb érzik magukhoz az ukránok és a magyarok is, mint a zsidókat és a cigányokat. A romák megítélése a legnegatívabb a kárpátaljai ukrán és magyar fiatalok körében: a megkérdezettek többsége egy faluban/városban sem lakna szívesen a romákkal (24. ábra).

A kárpátaljai magyar felnőtt lakosság körében végzett, 593 főre kiterjedő szociolingvisztikai kutatás is hasonló eredményeket mutat. A 18 éven felüli kárpátaljai magyarok reprezentatív mintáján 2006-ban végzett kérdőíves felmérés adatai szerint a megkérdezettek saját csoportjukat (a magyarokat) családjukba fogadnák, az ukránokat és az oroszokat elfogadnák munkatársnak, a zsidókat és a négereket el tudnák viselni szomszédként, a cigányokkal viszont az a legközelebbi elfogadható viszony az, hogy egy településen éljenek velük (25. ábra).⁴¹

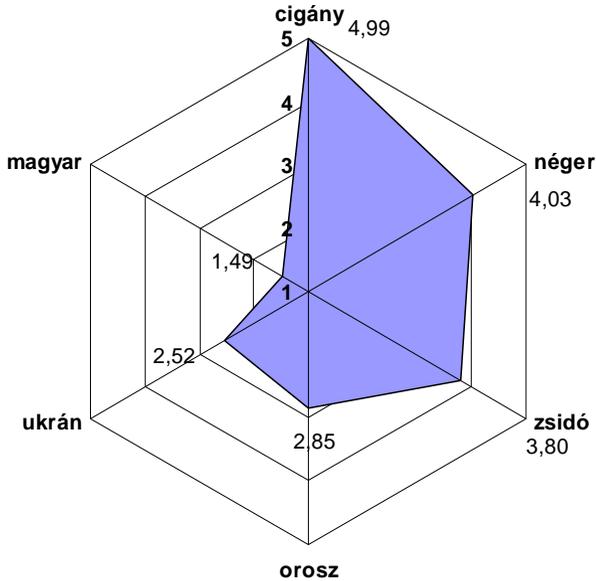
⁴¹ A kutatásról lásd Molnár 2009.

24. ábra. 15 és 29 év közötti ukrán (N=300) és magyar (N=500) fiatalok Social distance index-e Kárpátalján (Csernicskó–Soós 2002)

1=családba fogadnám, 2=elfogadnám lakótársnak, 3=elfogadnám munkatársnak, 4=elfogadnám szomszédnak, 5=egy városban/faluban lagnék vele, 6=egy országban se lagnék vele

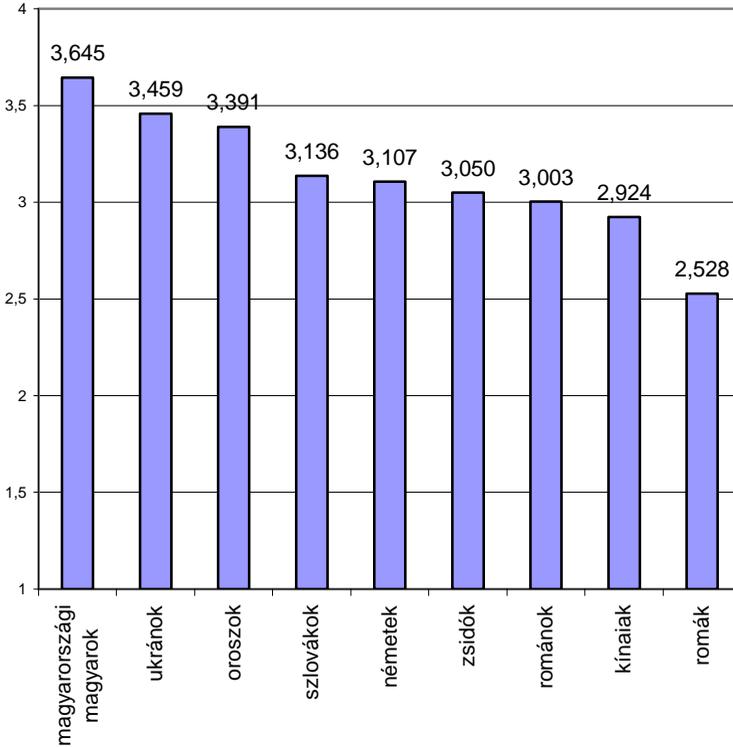

25. ábra. Kárpátaljai magyar felnőttek legközelebbi elfogadható viszonya egyes nemzetiségek/etnikum képviselővel (N=593, 2006)

2007-ben a Kárpát Panel kutatás (Papp–Veres szerk. 2007) során 950 romániai, 600 szlovákiai, 380 szerbiai és 702 magyarországi magyar mellett 350 ukrainai (kárpátaljai) magyar is válaszolt arra a kérdésre, hogyan viszonyulnak különböző csoportokhoz. Az adatközlőknek öt fokozatú skálán (5: nagyon rokonszenves, 4: inkább rokonszenves, 3: közömbös, 2: inkább ellenszenves, 1: nagyon ellenszenves) kellett meghatározniuk, miként viszonyulnak a kérdőívben megadott etnikai csoportokhoz. A 26. ábrán látható, hogy a kárpátaljai magyar közösségben a romákhoz való viszony kapta messze a legalacsonyabb értéket.

26. ábra. Különböző csoportokhoz való viszony a kárpátaljai magyar közösségben
(A Kárpát Panel 2007 kutatás adatai alapján, N=350)

A 24. táblázat adataiból az is kiderül, hogy a Kárpát-medence valamennyi magyar közössége körében meglehetősen negatív a cigánysághoz fűződő viszony. A szerbiai magyarok a legkevésbé elutasítók, aztán a romániai, majd a magyarországi magyarok következnek. A kárpátaljai magyarok csak a szlovákiai nemzet-társaikat előzik meg, akik körében a legnegatívabb a romákhoz való viszony.

24. táblázat. *Kárpát-medencei magyarok viszonyulása a romákhoz (a válaszadók %-ában)*

(A Kárpát Panel 2007 kutatás adatai alapján, N=2982)

	nagyon rokon-szenves	inkább rokon-szenves	közöm-bős	inkább ellen-szenves	nagyon ellen-szenves	nem tudja
Ukrajna	0,3	6,1	54,4	21,5	15,7	2,0
Románia	3,0	16,3	45,3	17,6	11,1	6,7
Szlovákia	3,3	8,1	31,4	28,6	20,3	8,3
Szerbia	6,7	7,7	54,7	18,9	8,5	3,5
Magyarország	3,1	12,1	46,7	23,5	12,6	2,0

Ha a kárpátaljai magyar közösségben készített több száz mély-interjú anyagaira támaszkodva próbálunk képet alkotni arról, hogyan viszonyulnak nemzettársaink a közvetlen szomszédságukban élő roma népességről, akkor a fent említett szociológiai kutatások adataihoz képest jóval árnyaltabb képet kapunk.⁴²

A szociológiai kutatások zárt kérdéseire névtelenül érkező válaszok alapján egységesen azt a képet kaphatjuk, hogy mind Ukrajna lakossága, mind pedig a kárpátaljai magyar közösség meglehetősen negatívan viszonyul a cigánysághoz. Az irányított beszélgetések magnetofon-szalagra vagy digitális diktafonra rögzített anyagát elemezve azonban kiderül, hogy a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége az interjú kérdéseire válaszolva egyáltalán nem vállalja nyíltan a cigányokkal szembeni ellenséges érzületeit. A magyaroknak a cigányokhoz fűződő viszonyára vonatkozó kérdésekre nagyrészt ilyen és ehhez hasonló válaszok érkeztek:

⁴² Az irányított beszélgetések a Hodinka Antal Intézetben készülő kárpátaljai magyar hanganyagtár adatbázisából származnak. Az elemzéshez az adattár 600 mélyinterjút használtuk fel, melyeket 2003 és 2008 között készítettünk, Kárpátalja valamennyi magyarok lakta települését érintve. (A hanganyagtról bővebben lásd Cserniczkó 2005, 2007, Cserniczkó–Márku szerk. 2007.)

TM⁴³: És, hogy viszonyul maga a cigányokhoz?

AK: Hát én a cigányokhoz úgy viszonyulok, hogy a rendes családot tisztelem, becsülöm. Akik rendesek, beleilleszkedtek a társadalomba és részt vesznek a társadalmi munkákban. Semmi különösebb dógom velük nincs. (Kisdobrony_1934_férfi)⁴⁴

AK: A cigányok is sokan vannak, nagy mennyiségbe vannak, de valahogy, hát messze laknak hozzánk a cigányok, de hát ha feljönnek, én szívesen szólok hozzájuk is. (Rát_1940_nő)

Vannak természetesen olyanok is, akik nem rejtik véka alá negatív viszonyukat:

TM: És még milyen nemzetiségűek élnek itt Dobronyban? Magyarokon kívül?

AK: Hát csak a magyarok, meg a ... van ukránok, meg a cigányok. [nyomatékosan, gúnyosan]

TM: És a cigányok, hogy tetszik viszonyulni a cigányokhoz?

AK: Hát most, hogy bót vót nálunk, jöttek sokan, de én nem szerettem őket. [nevetve] (Nagydobrony_1935_nő)

AK: Viszony? Hát ő ... a cigányok többsége két utcában lakik, ami, ami a falnak a külső utcája, és különösebb, különösebben nem vegyülnek el a, a magyarok, magyarokkal. Mondjuk itt szembe velünk lakik egy cigány, de hát meglátszik a portáján, hogy, hogy nagyon egy, egy elhanyagolt. Se kerítés, se, se udvar, se rend, hogyha be is, be is települnek, mondjuk, a főutcára, de, de nagyon, nagyon, elhanya-

⁴³ TM = terepmunkás, AK = adatközlő. Az idézeteket változtatás és szerkesztés nélkül közöljük.

⁴⁴ Az interjúkból származó idézetek végén található kódban feltüntetjük a települést, ahol az irányított beszélgetést rögzítettük, valamint az adatközlő születési évét és nemét.

golják a portájukat.

TM: És hogyan viszonyulnak hozzájuk a magyarok?

AK: Hát megtűrik.

TM: Megtűrik?

AK: Hát igen.

TM: Akkor nem szeretik őket?

AK: Hát nem. Azért, mert, mert rontják a... főutcának a... kinézetét. (Szürte_1965_nő)

A cigányokkal társított a lopás, illetve a „spekuláció”, a nem becsületes életmód:

TM: A cigányok mivel foglalkoztak?

AK: Spekulációval.

TM: És most mivel foglalkoznak?

AK: Most bizneszelnek. Ők élnek. (Csap_1956_férfi)

Az is gyakori, hogy a cigányokat kéregetőnek, ingyenélőnek, s egyben tolvajnak tartják. Ugyanakkor – a negatív véleményt mintegy ellensúlyozandó – többen hangsúlyozzák, hogy mindennek ellenére ők nincsenek rossz viszonyban a cigányokkal, sőt: rendszeresen jótékonykodnak a hozzájuk betérő kolduló romákkal, ám csak azokkal, akik dolgoznak:

TM: És a cigányok?

AK: Cigányok vannak, ott lent egy utca egészen.

TM: És hogy viszonyul hozzájuk?

AK: Hát, énhozzám viszonyulnak, mer én úgy vótam velek, szegínyekkel, hogy ha feljöttek, megkértek, hogy adjak egy kis krumplit vagy egy kis paszulyt vagy... Sajnáltam őket. Mán megálltak a gyermekek a kapuban, osztán: „Etelka néni, tessék mán adni egy darabka kenyeret mer igen éhes vagyunk!” Hát én, hát odaadtam. Sajnáltam őket. Hát éngem mindenki szeret. Ha leállnak a kapuba kiabálni kórusba, hogy Etelka néni, Etelka néni!

Hát, ő, nem vagyok velek rosszba, mer nem, nem is járnak így házalva. Már most, hogy segíti őket Ukrajna, hogy kapják a csomagot a sokgyermekesek, meg ruhaneműt, meg holmit, hát má most nem járnak házalva. Nem. Meg járnak így a férfiak, járnak dógozni, vagy a kolhozba, vagy valami más munkára. A... Például az őszön meg a nyáron jártak kapálgatni. Már vannak olyan családok, hogy szóval hát a gyermekek tanulnak, az asszony jár talán tanítónőnek, vagy a férfi maga van, hát így kapáltat a cigányokkal. Kapáltatnak, sokan kapáltatnak a faluba. Hát így el vannak foglalva a kapálattal. És így kapnak krumplit, paszulyt, ilyesmit, aztán megvannak. (Gállocs_1935_nő)

S bár a mélyinterjúk árnyaltabb képet mutatnak, összességében mind az empirikus szociológiai felmérések adatai alapján, mind pedig az irányított beszélgetésekből kiderül, hogy a kárpátaljai magyar közösségben számos negatív sztereotípia él a cigány közösséggel szemben.

A nagydobronyi cigánytemplom és cigányiskola

6. Összefoglalás

Kötetünknek nem célja sem a kárpátaljai romák helyzetének mindenre kiterjedő alapos leírása, sem pedig a régió magyar ajkú cigányai helyzetének részletező elemzése. Munkánk legfőbb célja az, hogy ráirányítsa a figyelmet egy olyan kérdésre, mely mind- eddig jórészt elkerülte a kárpátaljai magyar politikusok, oktatási szakemberek, de jórészt még a kutatók (néprajzosok, antropológusok, nyelvészek stb.) figyelmét is: a kárpátaljai, jelentős részben magyar ajkú, a régió magyar közösségének szomszéd- ságában élő roma közösségre, és a magyar–roma együttélés különböző vetületeire. Könyvünk összefoglalása sem szintézis. Következtetések megfogalmazása, cselekvési tervek vagy nagyívű koncepciók felvázolása helyett csupán arra vállalkozunk, hogy ebben a részben röviden, tézisszerűen összefoglaljuk mindazt, amire munkánk során jutottunk. S ha problémafelvetésünk nyomán kutatások indulnak, vagy ha sikerül felkeltenünk felelős szervezetek, intézmények figyelmét, akkor – úgy véljük – könyvünk elérte a célját.

1. A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint az ország 48,24 millió lakosa közül 47 587 fő, az összlakosság 0,1%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Különböző becslések szerint azonban számuk a regisztráltnál jóval nagyobb, közel 200 ezer.
2. Az ukrainai romák csaknem 45%-ának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; ennek ellenére nyelvüket Ukrajnában nem védi a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája.
3. A nem cigány, orosz vagy ukrán anyanyelvű romák között a legnagyobb a magyar anyanyelvű cigányok aránya.
4. A nem cigány anyanyelvűek közül meglepően kevesen, mind- össze 4189-en (8,8%) beszélnek cigányul a népszámlálás adatai szerint.

5. A cigány nemzetiségűek mindössze két megyében: Kárpátalján (ahol az összlakosság 1,1%-át alkotják) és Odessza megyében (itt a régió lakosainak 0,1%-a roma) érik el az adott közigazgatási egységen belül a 0,1%-os arányt.
6. A 2001. évi census adatai szerint Kárpátalján 14 004 fő (a megye lakosainak 1,1%-a) vallotta magát cigány nemzetiségűnek.
7. Az ukrainai romák 29,4%-a Kárpátalján él.
8. Kárpátalján belül a legtöbb roma abban a négy járásban él, ahol a kárpátaljai magyarok abszolút többsége is (Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári és Munkácsi járás).
9. Abszolút számokban a legtöbb cigány nemzetiségű Munkácson, Ungváron és Beregszászon él.
10. A romák két kárpátaljai településen alkotnak abszolút többséget: az ilosvai járási Szombatiban (Собатин) arányuk 71%, a munkácsi járási Dombokon (Домбокн) pedig 53%-os. További 12 település cigány közössége éri el az összlakosság 20%-át, amelyek Poroskő kivételével mind a megye síkvidékén fekszenek. Közülük hét magyar többségű.
11. A kárpátaljai romák településterülete jellemzően elkülönülő: túlnyomó többségük rendszerint a falvak/városok meghatározott részein, az úgynevezett „(cigány)táborokban” él.
12. A kárpátaljai cigányok 62,4%-a a magyart tekinti anyanyelvének.
13. A kárpátaljai magyar anyanyelvűeknek 5,5%-a (8736 fő) cigány nemzetiségűnek vallja magát. A magukat roma nemzetiségűek vallók aránya a kárpátaljai magyar anyanyelvűek között az 1989-es 4,8%-ról 0,7%-kal emelkedett 2001-re.
14. A kárpátaljai cigányság mindössze 20,5%-ának anyanyelve a cigány nyelv valamelyik változata; majdnem ennyien (16,7%) az ukránt, 62,4%-uk pedig a magyart használja anyanyelvként.
15. Kárpátalján a magyar anyanyelvű nem magyarok többsége (74,8%) cigány volt. A magyar anyanyelvű cigányság nélkül

kevesebb magyar anyanyelvű volna Kárpátalján, mint magyar nemzetiségű.

16. Annak ellenére, hogy a népszámlálás során „cigány nyelv”-ként nyilvántartott nyelvnek számos változata létezik (melyek között jelentős a nyelvi távolság mértéke), arról nincsenek népszámlálási adatok, hogy a magukat cigány anyanyelvűnek valló kárpátaljaiak ezen nyelv melyik változatát (vagy melyik cigány nyelvet) tekintik anyanyelvüknek.
17. A kárpátaljai cigányok korfája a szakirodalom által jól ismert piramidális alakú, amely a magas születésszámú népcsoportokat jellemzi.
18. 2001-ben a kárpátaljai roma népesség 6,7%-a tartozott a foglalkoztatottak közé, ami jóval alacsonyabb volt a teljes lakosság egyébként sem túl magas 33,2%-os értékénél.
19. Demográfusok szakértői becslései alapján Kárpátalja cigány népessége 2001-ben a népszámlálás által összeírthoz képest több mint kétszer akkora: közel 32 ezer fő, ami az össznépesség 2,5%-a.
20. A kárpátaljai romák becsült számát tekintve közülük körülbelül 14 ezerre tehető a magyar anyanyelvűek száma.
21. A romák 72%-a lakott olyan településen, ahol számuk meghaladta a 300 főt, azaz többségük, ha szórványban is, de népes közösségekben élt.
22. Kárpátalja cigányságának 29%-a magyar többségű települések lakója. Összességében 2001-ben a 110 jelentősebb roma népességgel rendelkező település közül 40 magyar többségű volt.
23. A 2008/2009-es tanévben 693 iskola működött Kárpátalja területén 159 965 tanulóval. 146 iskolában 6497 cigánygyerek folytatott tanulmányokat.
24. A kárpátaljai iskolák 21%-ában tanulnak cigány gyerekek.
25. Miközben a 2001-es census adatai szerint Kárpátalján a romák aránya 1,1%, a 2008/2009-es tanévben a kárpátaljai

iskolákban tanuló gyerekek több mint 4%-a cigány származású.

26. A legutóbbi népszámlálás eredményei alapján a kárpátaljai magyar anyanyelvűek 5,5%-a roma nemzetiségű. Ugyanakkor a 2008/2009-es tanévben a magyar tannyelvű iskolák/osztályok tanulói között a cigány nemzetiségű tanulók aránya 17,1%.
27. A 2008/2009-es tanévben Kárpátalján beiskolázott 6497 roma tanuló közül 2872 magyar tannyelvű iskolába/osztályba járt. Ez azt jelenti, hogy a kárpátaljai roma iskolások 44,2%-a tanult magyar nyelven.
28. A roma tanulók lemorzsolódása az oktatásban nagyon nagyfokú: a 2008/2009-es tanévben az összes kárpátaljai cigány nemzetiségű tanuló fele (51%-a) az elemi iskolai osztályokba járt, 46%-uk a felső tagozat osztályaiban tanult, s mindössze 3%-uk járt középiskolai osztályba.
29. A kárpátaljai roma lakosság körében messze a legalacsonyabb (mindössze 0,03%-os) a felső végzettséggel rendelkezők aránya, s közöttük vannak a legtöbben azok, akiknek az elemi iskola jelenti a legmagasabb iskolai végzettséget.
30. A magyar tannyelvű iskolákba beiskolázottaknak (korosztálytól függően) mindössze 50–60%-a jut el az érettségig. Ez az adat nyilvánvalóan összefüggésben van a roma gyerekek magas arányával a magyar iskolákban.
31. Ma már számos magyarok lakta településen a cigány gyerekeknek köszönhetően, vagy csak kizárólag velük nyitottak meg magyar tannyelvű első osztályokat.
32. A kárpátaljai magyar szülők egy része úgy érzi, hogy annak következtében, hogy a magyar tannyelvű iskolákban sok a cigány gyermek, ezekben az iskolákban csökkent az oktatás színvonala, s sokak számára a magyar tannyelvű iskolánál vonzóbbá válik az ukrán tannyelvű oktatási intézmény.
33. A kárpátaljai romák oktatásával kapcsolatban máig nincs

konszenzus arról, hogy homogén vagy heterogén osztályokban célszerű-e megszervezni oktatásukat. A református egyház által működtetett roma oktatási program, valamint a beregszászi és munkácsi (magyar tannyelvű) cigány iskola tapasztalatai sokak szerint a homogén oktatási forma melletti érveket erősítik. Meggyőződésünk ugyanakkor, hogy választási lehetőségként mindkét lehetőséget fent kell tartani a roma gyerekek számára.

34. Kárpátalja iskoláiban sajnos gyakorlatilag semmilyen ismeretet nem közvetítenek az ott tanuló roma gyerekek felé saját nyelvükön, nyelvükről, kultúrájukról. Ez a magyar nyelven oktató iskolákra is érvényes megállapítás.
35. Ennek legfőbb oka, hogy a kárpátaljai magyar iskolákban dolgozó pedagógusoknak gyakorlatilag elemi szintű ismeretei sincsenek a cigányok nyelve(i)ről, kultúrájáról, szocializációs modelljeiről.
36. Elengedhetetlennek tűnik olyan képzések, tanfolyamok, tréningek szervezése, melyek keretében a felsőoktatásban még bent lévő pedagógusjelöltek, illetve a tanártovábbképzések résztvevői ismereteket szerezhethetnének a roma kultúra elemeiről, a cigány közösségek életmódjáról, normarendszeréről.
37. Az egyházakon kívül a kárpátaljai magyar társadalmi, politikai és szakmai szervezetek, intézmények nem rendelkeznek roma programokkal.
38. Az ukrajnai és a kárpátaljai társadalom, s ezen belül a kárpátaljai magyar közösség is meglehetősen negatívan látja a cigányságot. Kedvezőtlen előítéleteik, negatív sztereotípiáik nagyon erősek a cigányság vonatkozásában.

7. Irodalom

- Balogh Livia 2009. „Előrelátó vagy, de mégis...” Az óvodák tannyelvének megválasztása kisebbségi közegben. In: Horváth István és Tódor Erika Mária szerk., *Nemzetiállamok, globalizáció és kétnyelvűség*, 277–291. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriterion.
- Balogh Livia – Molnár Eleonóra 2008. Az államnyelv elsajátításának ára a nemzeti identitás feladása? *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. Випуск XVII–XVIII*: 10–19.
- Barkáts Jenő – Puskás Erika (Боркач Є., Пушкаш Е.) 2003. Проблеми соціалізації ромів. In: *Проблеми післядипломної освіти педагогів. Матеріали V Всеукраїнської науково-методичної конференції*. Ужгород.
- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom*, 95–111. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Bartha Csilla szerk. 2007. *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Békési Ágnes 2008. Magyar cigány és oláh cigány családok Magyarországon. *Kisebbségkutatás* 2008/4. szám.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2009. The Linguistic Aspects of Current Ukrainian Educational Policy. In: Tarnóczy, Mariann and Kővér, Alexandra eds., *20 Years: Report on the Activities of the Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund in Hungary 1989–2009: A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years*, 1–9. Budapest: HAS-Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund. (Article on the CD „A Selection of 20 Studies from the Past 20 Years”)
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2007. A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainjai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2: 251–261.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Binder Máttyás 2009. Cigány-képek a sztereotípiáktól az integrációig. www.mult-kor.hu 2009. január 7.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcsere*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.
- Borbély Anna 2007. Összehasonlító nyelvcsere-kutatások a Magyarország területén élő kisebbségi közösségekben. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom*, 15–24. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

- Borbély Sándor 2007. Változó „határjelek” – a péterfalvi cigányok kulturális és etnikus identitása. *Regio* 2007/1: 51–83.
- Bucsko Borisz (Бучко Борис) 2006. Роми Закарпаття: права і можливості. In: Белей Любомир ред., *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу*, 258–267. Ужгород: Ліра.
- Csereranya, N. (Черепаня Н.) 2001. Реалізація основних та організаційних засад захисту національних меншин в умовах Закарпатської області. In: *Регіональні студії. Науковий збірник. Державно-церковні та міжнаціональні відносини (український та зарубіжний досвід)*. Випуск 2. Ужгород.
- Cserenyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák: avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Cserniczkó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar Hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó és Papp Richárd szerk. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – П. Рákóczy Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász.
- Cserniczkó István 2007. A készülő kárpátaljai magyar hanganyagtár egy lehetséges alkalmazása: írott és beszélt nyelvi kutatásokból származó eredmények összevetése. In: Zelliger Erzsébet szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*, 25–32. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Cserniczkó István 2008a. Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrajnai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás* 2008/2: 302–315.
- Cserniczkó István 2008b. Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: Fedinec Csilla szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 153–170. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Cserniczkó István 2009a. Az ukrajnai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/február: 33–40.
- Cserniczkó István 2009b. Напрямки мовної освіти України і угорськомовна освіта на Закарпатті. *Acta Beregsiensis* 2009/2: 97–106.
- Cserniczkó István – Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár: PoliPrint.
- Cserniczkó István – Soós Kálmán 2002. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozzaike 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

- Cserniczkó István – Szabómihály Gizella 2010. Hátrányból előny: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában*, 167–198. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Csere Örs – Papp Z. Attila – Setényi János 2010. Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában*, 125–165. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Czél György 2006. A cigánymissziót tanulmányoztuk Kárpátalján. http://www.kereftenyek.hu/deszkatemplom/index.php?option=com_content&task=view&id=65
- Dupka György 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Kárpátalján (1910-től napjainkig). In: Kovacsics József szerk., *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*, 164–174. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Fedorova, Olena (Федорова Олена) 2006. Питання реалізації державної мовної політики у поліетнічному середовищі (з досвіду роботи Концівської ЗОШ I–III ст. Ужгородського району). In: Белей Любомир ред., *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу*, 272–278. Ужгород: Ліра.
- Forray R. Katalin 2007. Az iskola és a cigány család ellentétei. In: Bartha Csilla szerk., *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*, 117–125. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Gritsenko, O. et al. (Гриценко О., Мягка Є., Гончаренко Н.) 2006. *Державна політика щодо культурного різноманіття та етнічних меншин: порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів. Аналітичний огляд*. Київ.
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás 2010. Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In: Bitskey Botond szerk., *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában*, 69–123. Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Jemec, Hrihorij – Gyacsenko, Borisz (Ємець, Григорій – Дяченко, Борис) 1993. *Циганське населення Закарпаття*. Ужгород: Видавництво „Карпати”.
- Kárpátaljai Megyei Oktatási Főosztály 2008. *Adattár*.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal 2003a. *Adattár*.

- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003b. *Населення Закарпатської області (За підсумками першого Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Статистичний збірник*. Ужгород. р. 164.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003c. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород. р. 84.
- Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики) 2003d. *Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Новини Закарпаття* №№ 4–5. Ужгород. 6.
- Kárpátaljai Református Roma Misszió honlapja: <http://ref-romamisszio.shp.hu/hpc/web.php?a=ref-romamisszio&o=1161189030>
- Kemény István 1999. A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében. *Regio* 1999/1: 3–14.
- Kemény István – Janky Béla 2003. A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő* 2003/10: 64–76.
- Kocsis Károly 2003. A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Kisebbségkutatás* 12: 706–725.
- Kontra Miklós 1992. A sztenderd amerikai és a néger angol különbségéről. In: Kemény Gábor szerk., *Normatadat – nyelvi norma*, 109–115. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 2007. Cigányaink, nyelveik és jogaik. In: Bartha Csilla szerk.: *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*, 147–151. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 2009. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulási/megvalósítási. *Kritika* 2009/május: 22–25.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic sciences: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- Laver, Oleksandr – Zilhalov, Vaszil (Лавер, Олександр – Зилгалов, Василь) 1991. Хто живе на Закарпатті? *Карпатський край* № 38: 3–16.
- Liskó Pona 2005. *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet.
- Lukanova, Y. (Луканова Є.) 2006. Рома – не цигани. Конгрес національних громад України. <http://www.kngu.org/KongrUkr/Communit/ObzhRom.htm>

- Majboroda O. (Майборода О. М.) és mtsai szerk. 2008. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Кіів: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Michaly, M. (Мигаль М.) 2006. Парадокси української ксенофобії. Хто такі роми: суспільне зло чи жертви дискримінації? *Без цензури* № 26 (171), 29 червня, 2006 (http://www.bezcenzury.com.ua/ua/archive/7139/pro_n_contra/7153.html)
- Molnár Anita 2009. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacszi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 122–127. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMP SZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Molnár József – Molnár D. István 2010. A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai. In: Cserniczkó István szerk., *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 13–32. Budapest–Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Navrocka Jevhenyija – Adam Aladar (Навроцька Євгенія – Адам Аладар) 2006. Пропозиції та зауваження щодо розгляду концепції державної мовної політики в Україні. In: Белей Любомир ред., *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Матеріали міжнародного круглого столу*, 267–271. Ужгород: Ліра.
- Navrocka Jevhenyija (Навроцька Євгенія) 2007. *Історія та культура рамів. Методичний посібник для вчителів*. Ужгород: „Видавництво Олександра Гаркуші”.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2007. *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó 2009. Oktatás, képzés. In: Baranyi Béla szerk., *A Kárpát-medence régiói 11. Kárpátalja*, 421–453. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó.
- Pálmainé Orsós Anna 2007. A beás nyelv Magyarországon. In: Bartha Csilla szerk., *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*, 52–70. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Pancsuk M. et al. (Панчук, М. та інші) 2008. *Закарпаття в етніонаціональному вимірі*. Кіів: Інститут поліетнічних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

- Panina, N. (Паніна Н.) 2005. *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України – Фонд „Демократичні ініціативи”.
- Paniotto Volodimir (Паніотто Володимир) 2008. Динамика ксенофобії та антисемітизму в Україні (1994–2008). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 2008/1: 197–214.
- Paniotto, Volodimir 2009. Xenofóbia és antiszemitizmus Ukrajnában. In: Fedinec Csilla és Szereda Viktrória szerk., *Ukrajna színévváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, 328–345. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Réger Zita 1978. Cigányosztály, „vegyes” osztály – a tények tükrében. *Valóság* 8: 77–89.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Rybka, Y. (Рибка Є.) 2006. Роми – не суспільне зло, а жертви дискримінації. *Погляд* 21 червня, 2006 <http://www.poglyad.org.ua/view/35797.html>
- S. Benedek András 1994. A magyarok Kárpátalján. In: Kovacsics József szerk., *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*, 175–178. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Second Report of Ukraine on Observation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Supplement N 2.
- Szalai Andrea 2007: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. In: Bartha Csilla szerk., *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*, 20–51. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szántó János – Taracközi Ferenc szerk. 2008. *A Beregi Református Egyházmegye gyülekezeteinek I. találkozója*. Beregszász: Kárpátaljai Református Egyház.
- Szuhay Péter 2008. Magyar nyelvű cigányok a Kárpát-medencében. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László szerk.: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 426–435. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Trudgill, Peter 2003. *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Україна Statisztikai Állami Bizottsága (Державний комітет статистики України) 2004. *Розподіл населення найбільш численних національностей України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року*. CD-ROM. Київ.
- Вісник етнополітики* № 6. 2004. május 27. – június 15. <http://www.uncprd.kiev.ua/ucipr/ukr/buletен/06.php>
- Національно-культурні товариства Закарпаття (Довідник)*. Ужгород: Відділ у справах національностей облдержадміністрації, Центр культур національних меншин Закарпаття, 2009.
- Обласна цільова програма „Ромське населення” на 2003–2006рр.* 2002. szeptember 25., N 57. <http://www.uazakon.com/document/spart06/inx06783.htm>
- Програма „Роми України”, 2007–2009рр. міжнародного фонду Відродження.* http://www.irf.kiev.ua/ua/programs/cs/roma/strategy/?to_print=1
- Рішення Закарпатської обласної ради від 17.05.07 № 290 „Про Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області”.*
- Ромська мова і література. Інтегрований курс 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання.* Чернівці: Видавничий дім „Букрек”, 2005.
- Цільова галузева Програма соціально-духовного відродження ромів України на період до 2006 року.* Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 11.09.03 р. № 2436.